

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK HALK BİLİMİ ANA BİLİM DALI**

SARIKAMIŞ HAREKÂTI'NIN TOPLUMSAL BELLEKTEKİ İZDÜŞÜMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Ferya ÇALIŞ ERSÖZ**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Fatma Ahsen TURAN**

Ankara/2007

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK HALK BİLİMİ ANA BİLİM DALI**

SARIKAMIŞ HAREKÂTI'NIN TOPLUMSAL BELLEKTEKİ İZDÜŞÜMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Ferya ÇALIŞ ERSÖZ**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Fatma Ahsen TURAN**

Ankara/2007

ONAY

Ferya ÇALIŞ ERSÖZ tarafından hazırlanan "Sarıkamış Harekâtı'nın Toplumsal Bellekteki İzdüşümleri" başlıklı bu çalışma, tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Türk Halk Bilimi anabilim* dalında *yüksek lisans tezi* olarak kabul edilmiştir.

[İ m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Prof. Dr. M. Öcal Oğuz

[İ m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Sever

[İ m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Yrd. Doç. Dr. Fatma Ahsen Turan

ÖNSÖZ

Sarıkamış Harekâtı'nın Toplumsal Bellekteki İzdüşümleri başlıklı çalışma; sözlü tarih, folklor ve bellek bağlamında ele alınmıştır. Yaşanmış bir olayın folklorlaşması, tarihi olayların folklorla günümüze taşınması ve toplumsal belleğin oluşumu, korunumu tezde açıklığa kavuşturulmaya çalışılan konular arasındadır.

Tez sekiz bölümden oluşmuştur. Girişte sözlü tarih, folklor, bellek üzerine yapılan çalışmalar incelenmiş bu terimler hakkında bilgilendirmede bulunulmuştur. Diğer sekiz bölümde “Sarıkamış Harekâtı'nın hatırlanma ve unutulma sebepleri nelerdir”; “Sarıkamış şehitlerini anma pratikleri sözlü kültürden mi geliyor kentten mi”; “Sarıkamış şehitlerini anma törenleri icat edilmiş gelenek midir ve kanonlaşma var mıdır”; “yüzyıl öncesi şehitlik ile, bugünkü şehit anılışı arasındaki fark nedir”; “şehitliklerin hatırlama kültüründeki mekânsal önemi nedir”; “sözel kültürel dokuda şehitlik anlayışı nasıldır”; “tarihin aktarımı açısından efsaneler nasıl bir işleve sahiptir”; “toplum sözlü kültürle aldıklarını ağıtla nasıl ifade eder”; “ağıtların toplumsal bellekteki işlevi ve unutulmama sebepleri nelerdir”; “bireylerin anlattıkları toplumsal belleği yansıtır mı”; “kuşak farklılıklarının anlatılar üzerinde nasıl bir etkisi vardır”; “toplum, koruyuculuğunu âşıkların üstlenmiş olduğu belleğe nasıl katılabilir”; “Sarıkamış Harekâtı âşıklık geleneğinden nasıl süzülüp gelmiştir” gibi sorulara cevap aranmıştır.

Paul Connerton, Jan Assmann, Paul Thompson ve Jan Vansina'nın bellek ve sözlü tarih hakkındaki görüşleri bu çalışmada yol gösterici olmuştur.

Bu çalışmanın oluşum sürecinde öncelikle, bilgi ve deneyimlerini bana aktararak tezin bu aşamaya gelmesini sağlayan, anlayış ve sabır gösteren değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Fatma Ahsen Turan'a, akademik bakış açısı kazanmam konusundaki çabalarından dolayı hocam Prof. Dr. M. Öcal

Oğuz'a ve bana arşivini açan Prof. Dr. Bingür Sönmez'e teşekkür ederim. Fotoğraflar için Anadolu Ajansı Sarıkamış Muhabiri Hüseyin Demirci'ye, tezimde karşılaştığım zorlukları aşmamda yardımcı olan Murat Ersöz, Tuğçe Işıkkhan ve tüm saha çalışmalarında yanımda olan eşim Uğur Ersöz'e, Jan Vansina'nın *Oral Tradition As History* adlı kitabından dönem ödevi olarak bölümler çeviren Ayşe Yüksel Tülkay, Fatma Zehra Bedir ve diğer Türk Halk Edebiyatı yüksek lisans ve doktora öğrencilerine, burada isimlerini sayamadığım kaynak kişilerime, arkadaşlarıma ve tüm yaşamım boyunca olduğu gibi bu zorlu dönemimde de beni yalnız bırakmayan sevgili aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR CETVELİ	ix
GİRİŞ	1
1. SÖZLÜ TARİH.....	1
1.1. Sözlü Tarihin Tarihi.....	2
1.2. Sözlü Tarih ve Yazılı Tarih.....	2
1.3. Sözlü Tarih ve Bellek	3
1.4. Sözlü Tarih ve Kimlik	4
1.5.Sözlü Tarih ve Savaşlar.....	6
2. FOLKLORUN BELLEK ve SÖZLÜ TARİHLE İLİŞKİSİ	7
2.1. Folklor ve Bellek.....	7
2.2. Folklor ve Sözlü Tarih.....	9

I. BÖLÜM

1. SARIKAMIŞ HAREKÂTININ TOPLUMSAL BELLEKTEKİ İZDÜŞÜMLERİ

1.1. BELGELERLE SARIKAMIŞ HAREKÂTI	12
1.2. TOPLUM ANILARINI NASIL KORUR, KUŞAKTAN KUŞAĞA NASIL AKTARIR?.....	16
1.3. KİMİN BELLEĞİ?	17
1.4. SARIKAMIŞ HAREKÂTI'NIN UNUTULMASININ VE ANIMSANMASININ TOPLUMSAL BELLEK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	19
1.5. SARIKAMIŞ HAREKÂTI'NIN BELLEK ÇEŞİTLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ	20

II. BÖLÜM

2. ANMA TÖRENLERİ

2.1. SİMGESEL TEMSİL BİÇİMİ TÖRENLER ve TOPLUMSAL BELLEK .	29
2.1.1.Anma Törenlerinin Kimlik Oluşturma ve Koruma İşlevi	30
2.2.YENİDEN CANLANDIRMA RETORİĞİ OLARAK SARIKAMIŞ	
 ŞEHİTLERİNİ ANMA TÖRENLERİ	31
2.2.1. Resmi Törenler ve Halk Törenleri	38
2.2.2. Sarıkamış Şehitlerini Anma Törenlerinin İcadı.....	40
2.2.3. Törenlerin Kanonlaşması ve Sarıkamış Şehitlerini Anma	
Törenleri.....	42
2.2.4. Ağbaba Şehitliğine Ziyaretler ve Ritüelin Tekerrürü.....	44

III. BÖLÜM

3. İLETİŞİMSEL BELLEK GÖSTERGELERİ TANIKLAR, ANLATILAR ve SARIKAMIŞ HAREKÂTI

3.1. BİREYLERİN ANLATTIKLARI TOPLUMSAL BELLEĞİ	
 YANSITIR MI?	46
3.2. SARIKAMIŞ HAREKÂTI’NIN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE	
 TANIKLARI.....	52

IV. BÖLÜM

4.“HATIRLAYABİLİRSEN BİLİRSİN”İN SONUCU AĞITLAR BİR SARI KAMIŞ UĞRUNA DOKSAN BİN FİDAN KIRILDI

4.1. AĞITLARIN BELLEKLERDE YAŞAMA SEBEPLERİ	67
4.2. SÖZLÜ TARİHİN VE SÖZLÜ KÜLTÜRÜN AĞITLARDA ORTAYA	
 ÇIKIŞI	69

4.2.3.Sarıkamış Harekâtı Üzerine Söylenen Ağıtların Toplumsal Bellek Açısından İncelenmesi	73
4.2.3.1.Bellek: Bedel	81
4.2.3.2 Bellek: Mekân	81
4.2.3.3.Bellek: Yalvarış	82
4.2.3.4.Bellek: Sitem	82
4.2.3.5.Bellek: Başkaldırı, Protesto	82
4.2.3.6.Bellek: Geride Kalanlar	83
4.2.3.7.Bellek: Kızgınlık	84
4.2.3.8.Bellek: Şehitler	85

V. BÖLÜM

5. KÜLTÜREL BELLEK DESTEKLEYİCİLERİ EFSANELER, MEMORATLAR

5.1. EFSANELERİN OLUŞUMU, YAYILIMI, TARİHLE BAĞLANTISI	86
5.2. EFSANELERLE TARİH MİTOSA MI DÖNÜŞÜYOR?	88
5.3. SARIKAMIŞ HAREKÂTI VE ŞEHİTLERİ HAKKINDA ANLATILAN EFSANELER, MEMORATLAR	90

VI. BÖLÜM

6. HAFIZANIN TARLALARI MEKÂNLAR: ANITLAR, ŞEHİTLİKLER

6.1. ŞEHİTLİKLERİN HATIRLAMA KÜLTÜRÜNDEKİ MEKÂNSAL ÖNEMİ	104
6.1.1. Sarıkamış Şehitlikleri.....	108
6.1.1.1. Batı Kışla Şehitliği	108
6.1.1.2. Yukarı Sarıkamış Şehitliği (Sarıkamış Şehitliği) (Bkz: fotoğraf 19).....	108
6.1.1.3. Hamamlı Köyü Şehitliği	110
6.1.1.4. Bardız Geçidi Şehitliği (Bkz: fotoğraf 20)	110

6.1.1.5. Laloğlu Köyü Şehitliği.....	110
6.1.1.6. Allahuekber Şehitliği (Bkz: fotoğraf 21)	111
6.1.1.7. Yayıklı (Divik) Köyü Şehitliği	111
6.1.1.8. Turnagöl Şehitliği.....	111
6.1.1.9. Çermik Yayla (Kaynakayla) Şehitliği	112
6.1.1.10. Yağbasan Köyü Şehitliği.....	112
6.1.1.11. Sarıkamış Büyük Ağbaba Şehitliği	112
6.1.1.12. Sarıkamış Akmezar Şehitliği	112
6.1.1.13. Sarıkamış Askerderesi Şehitliği.....	112
6.1.1.14. Sarıkamış Mescitli Köyü Deliktaş Mevkii Şehitliği.....	113
6.1.1.15. Sarıkamış İstasyon Mahallesi Şehitliği.....	113
6.1.1.16. Sarıkamış Batı Mahallesi Şehitliği	113
6.1.1.17. Sarıkamış Soğanlı Şehitliği.....	113
6.1.1.18. Allahuekber Dağı Şehitliği (Bkz: fotoğraf 18)	113
6.2. SÖZEL KÜLTÜREL DOKUDA ŞEHİTLİK ANLAYIŞI	114
6.2.1.Toplum Acılara (felaketlere, savaşlara...) Nasıl Dayanıyor?	115

VII. BÖLÜM

7. ELEKTRONİK KÜLTÜR ORTAMINDA TOPLUMSAL BELLEK

7.1. RİTÜEL BAĞDAŞIKLIĞIN İHTİŞAMLI DÖNÜŞÜ	119
7.2. İKİNCİL SÖZLÜ KÜLTÜRDE SARIKAMIŞ HAREKÂTI.....	124
7.2.1.Belgesellerde, Programlarda, Filmlerde ve Dizilerde Sarıkamış Harekâtı	125
7.2.2.Gazete ve Dergilerde Sarıkamış Harekâtı (Bkz fotoğraf: 26)	127
7.2.3.Albümlerde (Kaset, Cd) ve Kliplerde Sarıkamış Harekâtı	129

VIII. BÖLÜM

8. KÜLTÜREL BELLEK TAŞIYICILARI ÂŞIKLAR

8.1. HATIRLAMA FİĞÜRÜ RİTİM	137
8.2. TOPLUMUN KÜLTÜREL BELLEĞE KATILIMI VE SARIKAMIŞ	
HAREKÂTİ'NİN ÂŞIKLIK GELENEĞİNDEN SÜZÜLÜP GELMESİ ...	138
8.2.1. Muzaffer Boz	148
8.2.2. Âşık Şeref Taşlıova.....	153
8.2.3. Âşık Mustafa Aydın.....	155
8.2.4. Cingözoğlu Seyit Osman	159
8.2.5. Âşık Nihani	160
8.2.6. Âşık Mevlüt İhsanî	162
8.2.7. Kağızmanlı Hıfzı	164
8.2.8. Karamanlı Âşık Gufrani.....	166
8.2.9. Âşık Havasi	167
SONUÇ	171
KAYNAKLAR	174
EKLER.....	189
ÖZET	202
ABSTRACT	203

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Sarıkamış Harekatı	14
Tablo 2: Hanri Benazus'un (2006: 8) 3. Ordu'nun belgeleri arasından olarak eserine koyduğu tablo	15
Tablo 3: Jan Assmann'ın Bellek Çeşitlerini Gösteren Tablosu (2001; 59) ...	26
Tablo 4: Ağıtların İletişimin Temel Birimleri Açısından İncelenmesi	71

KISALTMALAR CETVELİ

Bkz : Bakınız

Çev : Çeviren

S. : Sayı

ss. : Sayfa sayısı

vd. : ve devamı

vb. : ve benzeri

GİRİŞ

1. SÖZLÜ TARİH

Türkiye’de son yıllarda geçmişe ilişkin tartışmalar artmıştır. (Neyzi 2004:100).Tüm dünyada sadece tarih biliminde değil genç toplumbilimlerinde de son on beş yıldır anlatıya dönüş başlamıştır (Hartog 2000: 227–231; Burke 2006: 172).

Tosh *Tarihin Peşinde* adlı eserinde sözlü tarihi; sosyal olguların aktarılması, sıradan insanın sesi, sosyal tarihe bir insan çehresi kazandırma çabası, geçmişin yeniden yaratılması, halkta tarih bilincinin oluşturulması olarak yorumlar (190–212).

“Sözlü tarih, bir yandan geçmişe araştırırken, bir yandan da bugünü irdeleyen yaratıcı bir süreç ve karma bir tür olarak görülmelidir.” (Neyzi 2004: 15). Kimi araştırmacılarca da sözlü tarih, tarihin ilk biçimi olarak görüldüğü gibi yönteminde teknolojiden faydalandığı için tarihin en yeni biçimi olarak da kabul edilmektedir. (Thompson 1999).

Sözlü tarih üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Thompson *Geçmişin Sesi* adlı yapıtında sözlü tarih hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade eder:

"Sözlü tarih insanlar tarafından kurulmuş bir tarih türüdür. Hayatı tarihin içine sokar. Kahramanlarını yalnız liderler arasından değil, çoğunluğu oluşturan ve o ana kadar bilinmeyen insanlar arasından seçer. Toplumsal sınıflar ve nesiller arasındaki bağlantıyı dolayısıyla anlayışı sağlar. Ortak anlamları ortaya çıkararak tarihçiye ve sıradan insanlara bir zamana ve mekâna aidiyet duygusu kazandırabilir. Sözlü tarih, tarihin kabul edilmiş mitlerini ve baskın yargılarını yeniden değerlendirme, tarihin toplumsal anlamını kökten dönüştürme aracıdır. İnsanlara tarihlerini kendi sözleriyle geri verir. Onlara geçmişe verirken geleceği kurmak için de yol gösterir." (18)

1.1. Sözlü Tarihin Tarihi

Louis Star *Oral History* (43) başlıklı makalesinde sözlü tarih araştırmalarının başlangıcını 1930'larda Dünya ekonomik krizinin aşılması için ABD'de başlatılan işsiz Amerikan sosyal araştırmacıları kullanılarak Amerika'nın ihmal edilmiş kesimlerinin (Zencilerin, Kızılderililerin, kadınların, farklı dini grupların , işçilerin) tarihi hafızalarını derleme çalışmalarına dayandırır (Metin 2002). Sözlü tarih çalışmalarına yönelik, modern teknolojiler de kullanılarak yapılan ilk girişimlerin II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı maddi ve insani yıkımların boyutunu ölçmek ve anlamak için gerçekleştirildiğini kabul eden araştırmacılar da vardır (Ozan SAY <http://bgst.org/dans/arastirma/61.html>). Celal Metin, *Sözlü Tarih ve Türkiye'deki Gelişimi* başlıklı makalesinde sözlü tarih çalışmalarının Türkiye'de Halkevleri bünyesindeki folklor ürünlerinin derlenmesi çalışmalarıyla başladığını belirtir (6).

Nyman, sözlü tarihçiliğin Türkiye'de çok verimli bir kullanım alanına sahip olduğunu; Atatürk İnkılâplarının ve Kurtuluş Savaşı'nın mümkün olunan hızla sözlü tarihçilik projesi içine girmesi gerektiğini 1970li yıllarda belirtmiştir (1978: 52). "Ciltler dolusu hatıralar, kayıtlara geçirilmediği için dedelerimizin hafızaları ile birlikte ebedî âleme akıp gitmiştir." (Tekin 2006: 8)

1.2. Sözlü Tarih ve Yazılı Tarih

Yazının icadına kadar tarihi bilgi ve birikimlerin sözlü ortam kaynak ve kanalları tarafından iletildiği kabul edilmektedir (Thompson 1999; Ersoy 2004; Yıldırım 1998).

"Sözlü tarih, yazı ile tarih arasındaki bağı gevşetmiştir." (Assmann 2001: 69)

"Sözlü kültür ortamı, icra ortamı avantajından dolayı tarihe yazılı bilgi ve belgelerde bulamayacağı alternatifler ve

ayrıntılar sunar. Yazılı metin doğası gereği statik bir mahiyettedir.” (Ersoy 2004: 109).

Sözlü tarih, yazılı tarihten daha sıkı bir biçimde toplumda bağlayıcı etkiye sahiptir; çünkü sözlü tarih anlatılarında birlik bilincini destekleyen olgular mevcuttur (Assmann 2001: 69–70). Yazı tarihi dondurucu etkiye sahiptir, oysa sözlü anlatılarda tarih tekrar tekrar ve farklı bir biçimde yaşanabilir.

1.3. Sözlü Tarih ve Bellek

Sözlü tarih çalışmaları belleğe dayalı referansla yapılır (Neyzi 2004: 10). Şenol, belleğin sözlü tarih çalışmalarında en temel malzeme olduğunu bunun nedenini sözlü tarih çalışmalarının hatırlama çabasının sonucu olmasına ve anlatıcı için kendi belleğinin dışında gerçeklik olmamasına bağlar (2003: 98). Assmann’a göre (2001;17) hatırlama kavramı, kültür bilimlerinin yeni bir paradigması olmaya adaydır: çeşitli kültürel olgulara ve alanlara farklı bir bütünlük içinde bakmayı sağlayacak bir pradiğma.

Erhan Metin *Sözlü Tarih Nedir?* başlıklı yazısında Avrupa’da sözlü tarihin doğrudan bellek anlamını taşıdığını belirtir (Erişim: http://www.cansaati.org /topluluk/forum_posts.asp?TID=27, 13 Şubat 2007). Thompson’a (1999) göre sözlü tarih, geçmişin yaşayan belleği, gelecek için bugünün kolektif belleğidir.

Halbwachs, insan belleğinin sosyal yönünü belirterek sözlü tarih çalışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır.

İnsan belleğinde kalan, geçmişin kendisi değil, şimdinin gözünden geçmişin görüntüsüdür (Yalım 2002, Connerton 1999: 9; Başer 2006: 65;Game 1998: 137, Raglan 2005: 305).Geçmişin sesi, bugünün de sesidir (Tosh 2005: 198). Çünkü insan dünden etkilendiği gibi bugünden de etkilenir ve bugün olduğu için dünle bugünü karşılaştırabilir.

1.4. Sözlü Tarih ve Kimlik

Ortak tarihi yaşamak, ortak kimliği taşımak anlamına gelir (Başer 2006: 129). Tarih, deneyim, bellek ve mekân ilişkisi toplumsal kimliği oluşturur. Toplamlar geçmişe kendilerini tanımak için ihtiyaç duyar, kimlik oluşumu veya oluşmuş kimliğin devamı için ortak anılardan yararlanırlar, ulus olarak yaşamak için geçmişini yaşatırlar. Toplumsal kimliğin oluşturulabilmesi için de bireylerin ortak “simgesel duygu dünyasını” yaşaması gerekir. Bu ortaklığın yaşanması ortak belleğe katılmayı dolayısıyla toplumsal kimliği sağlar. Gelenekler, danslar, dövmeler, yollar, atasözleri yani ortaklığı belli eden her şey ortak simgesel sistemdir. Bunların aktarımı ve dolaşımı “ortak duygu”yu oluşturur ve kimlik garanti altına alınır. (Assmann 2001:132-143). Finler bağımsız bir kültür ve tarihleri olduğuna “Kalevala” ile inanmışlar ve Kalevala Finlandiya’nın bağımsızlık simgesini oluşturmuş, ulus bilincini uyandırmıştır (Başgöz 2002: 13–17). Thompson (1999), her kuşağın geçmişe ilişkin kendi sorunlarını sorabileceğini ve köklerini yitiren ya da marjinalleşen toplulukların, geçmişlerine ilişkin anlam ve gurur duygusunu yeniden oluşturabileceğini belirtmiştir.

Sözlü kültür ürünleri özellikle destanlar, mitler, kahramanlar, kutsallık atfedilen mekânlar modern zamanlarda ulusal kimliklerin oluşturulmasında tanımlayıcı ve belirleyici bir rol üstlenmişlerdir. (Ersoy 2004: 106).Smith *Ulusların Etnik Kökeni* adlı kitabında şunu belirtir:

"Bütün bu semboller ve anılar ulus olmayı şekillendirmedeki yollardır. Bunlar güçlü işaretler ve açıklamalardır, sonraki kuşaklarda duygu yaratabilme kapasitesine sahiptirler." (Alıntıl原因 Ersoy 2004: 106).

Her kültürün temelinde bulunan biz mefhumu, “biz”in içini dolduran ve biçimlendiren anıya ve tarihe dahil edilerek öğrenilir.¹

¹ Ayrıntı için bkz: Jan ASSMANN, (2001),Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik,İstanbul:Ayrıntı Yayınları ss.20

“Kültürün iki yönü, yani kuralcı ve anlatısal, yönlendirici ve nakledici yönü bireylere “biz” deme imkânı veren kimlik ve aidiyet temellerini yaratır. Tek tek bireyleri böyle bir “biz”de birleştiren, bir yandan ortak kurallar ve değerlere bağlılık, öte yandan ortak yaşanmış geçmişin anılarına dayanan, ortak bilgi ve kendini algılayış biçiminin oluşturduğu bağlayıcı yapıdır.” (Assmann 2001;21)

Birbirini tanıyan insanlar arasında geçen iletişimde bir sözcük bir mimik bile o insanları geçmişe, ortak yaşananlara götürebilir. Bir insana duyulan güven o insanı tanıma derecesi ile doğru orantılıdır. Devlet de yurttaşlarının güvenini kazanmak için kendini iyi tanıtmaya, geçmişini aklama çabasına girer. Ulusal kimlik oluşturmak için geçmişte yaşananlardan işe yarayacakların çağrıştırılması yolunda yapay bir itkiye başvurur. Bu itki sonradan doğallaşır ve etkili olur veya tersi bir etki yapıp unutulabilir. İtkinin etkili olabilmesi toplumun hafızasındaki yere, toplumu etkileme gücüne ve itkinin aktarım şekline bağlıdır. ² Herbert Marcuse, *One Dimensional Man* (99) adlı kitabında geçmişin anımsanmasının tehlikeli anlayışlara yol açtığını, kurulu toplumların, belleğin yıkıcı içeriklerinden endişe duyduğunu; geçmişin anılarının terörü ve geçmiş umudu dile getirdiğini, insanoğlunun korku ve umutlarının kendisini tarihsel bellekte açığa vurduğunu savunmuştur (Fox 2005: 40). “Hatırlamak baskıya karşı bir silahtır ” (Assmann 2001: 88)

“ Toplumların kendi kendilerini yorumlayan topluluklar olduğu sözü geçmişten kalan tortunun doğasına değinmektir; ancak bu yargıya, kendini yorumlama etkinliklerinin en güçlüleri arasında toplumların kendileri hakkında yaratıp sürdürdükleri ve hiçbir zaman eksik olmayan imgelerinin bulunduğu eklenmelidir. Bireyin zaman bilinci, büyük ölçüde toplumun sürekliliğinin ayrımında olmasını gerektirir; daha kesin belirtilirse, toplumun

² Ulusal kimlik hakkında bkz: Funda ŞENOL; *Kimlik ve Mekân: Yazılı ve Sözlü Tanıklıklarda Ulus-Devletin Sembolü Olarak Başkent Ankara'nın Söylemsel İnşası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2003, Ankara; Rana A. ASLANOĞLU; *Kent, Bellek, Kimlik ve Bursa*, Birikim, Yıl: 1996, Sayı:86–87, 144–148.s.; Nuri BİLGİN, (1995); *Kolektif Kimlik*, Sistem yayıncılık, 1. Basım, İstanbul; Haslings DONNAN - Thomas M. Wilson (2002); *Sınırlar- Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları*, Çev: Zeki Yaş, Ütopya Yayınları

yarattığı o süreklilik imgesinin bilincinde olmak demektir".
(Connerton; 1999; 24)

1.5.Sözlü Tarih ve Savaşlar

Savaşlar toplumsal anılardır. Geçmişin tortuları kendini anma törenlerinde ve bedensel pratiklerde gösterir. Başlangıçlar için yine anılara başvurulur.

"Geçmişte gerçekleştirilen tüm insan etkinliklerinin bilgisi, ancak onların bıraktığı izlerden yola çıkarak edinilebilir. Bunlar, ister Roma siperleri içinde gömülü kemikler, ister bir Norman kulesinin tek kalıntısı olan bir taş yığını, ister bir Yunan yazıtında bulunup da kullanışlı ya da biçimiyle bir göreneği açığa vuran bir sözcük olsun; isterse bir sahnenin tanıklarınca yazılmış anlatısı biçiminde bulunsun, aslında tarihçinin değindiği izlerdir; yani bunlar, kendisine doğrudan ulaşma olanağı kalmamış bir olgunun, duyu organlarıyla algılanabilir imleridir."
(Connerton; 1999; 25)

Anıların toplumsal olarak belirlenmiş farklı bir yapısı bulunmaktadır.
(Connerton; 1999; 36)

Yirminci yüzyılın biçiminin neye benzediği gibi son derece temel bir sorun bile, kazara ait olunan toplumsal gruba sıkıca bağlı olacaktır.
(Connerton; 1999; 36) Bu sav yüzyıllarca tarih yazımında görülen yanlışlık tarafından desteklenmektedir.³ Aynı savaş farklı toplumlarda farklı anlatılmaktadır. Çünkü farklı duygular içermektedir. Toplum, bilimsel cevap vermekten öte anıları ve duyguları ile düşünecektir.

Connerton "Büyük Savaş" tan yani Birinci Dünya Savaşından bahsetmiş ve Avrupalılar için bu savaş anılmaksızın yirminci yüzyılın hatırlanamayacağını bunun nedenini ise siperlerin savaşanların yaşadıkları

³ Bkz: CARR, E. H.- J. Fontana (1992); Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık, Çev: Özer OZANKAYA, İmge Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara

yere yakın oluşuna bağlamıştır. Connerton'un bu görüşüyle hafızada mekânın önemine dikkat çektiği savı öne sürülebilir.

Sarıkamış Harekâtı da Allahuekber, Sarıkamış ve Soğanlı sözcükleri ile imgeleşmiş toplumun hafızasında kodlaşmıştır.⁴ Sarıkamış ve Çanakkale Türkiye vatandaşının ziyaret etme olanağı bulunan yerlerdendir. Oysa Yemen yaşanılan mekânlardan uzak olduğundan ve şuan Türkiye sınırları içinde bulunmadığından anılarda çok fazla yer edinmemiştir. Bir türkû ile anılmaktadır (Ano (aho)yemendir, gülü çemendir, giden gelmiyor, acep nedendir). Ayrıca Araplara kızgınlığın sembolü olmuştur “Yemen” sözcüğü. Toplumun hafızasında “arkamızdan vurduğumuz yer” ve “kavurucu sıcaklar” olarak kalmıştır. Türkiye sınırlarından bahsederken kast edilen sadece toprak sınırı değil, geleneklerin koyduğu sınırdan veya kanonlaşmadan da bahsedilebilir.⁵

2. FOLKLORUN BELLEK ve SÖZLÜ TARİHLE İLİŞKİSİ

2.1. Folklor ve Bellek

Belleği destekleyen hatırlama figürlerine halkbilimiyle ulaşılabilir. Halkbilimi ürünlerinin arka planındaki tasarım, sayısız bilincin kabulleriyle belirlenmiş olan değerler, kodlar, derin anlamlar oluşturduğundan (Arslan ve Köktürk 2006: 203), bu ürünlerin incelenmesi için toplumsal bellek

⁴ “Sarıkamış, Altın Bulak

Soğanlı'yı biz ne bilek

Bizim uşak gıyık gezer

İşlikte, kara yelek” Sarıkamış ağıtından ve “Sarıkamış şehitleri unutulmadı! Sarıkamış Harekâtı şehitlerini anma etkinlikleri dolayısıyla Soğanlı Dağı'na düzenlenen 10 kilometrelik saygı yürüyüşü yapıldı.” (Erişim)

http://www.kuvvaimilliyet.net/news_detail.php?id=9054, 13 Nisan 2007, haberinden de anlaşıldığı gibi

⁵ (Sınır ve kanon kavramları için bkz. J. Assmann (2001), *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları)

araştırmalarına, toplumsal belleğin araştırılması için bu ürünlere ihtiyaç vardır. Fox'a (2005: 43) göre folklor kolektif belleğin korunmasına bir araçtır. Kolektif kavramı ile, ortak deneyimde paylaşılan ve katılımla zenginleşen, bireyleri aynı zeminde birleştiren ge anlaşılmalıdır (Arslan ve Köktürk 2006:204). Toplumsal belleğin bir alt dalı sayılan kültürel belleğin en önemli işlevi toplumun kimliğini oluşturmak ve korumaktır, zaten folklor da kimliği fark etme sürecinin sonucu olan bir bilim dalıdır.

“Batı toplumunda yazılı belgeye dökülerek resmileştirilmesi gereken her türlü şey sözlü geleneğe dayalı toplumlarda gücünü ve geçerliliğini, yaşayanların hafızalarında bulur.” (Tosh 2005: 203)

Raglan, *Tarih ve Mit* başlıklı makalesinde, yazının olmadığı toplumlarda, en küçük değeri olan şeylerin bile unutulmadığını, çünkü bir kez kaybolan şeyin bir daha hatırlanmadığını belirtir (2005: 310) ve halk hafızasını “Devlet Arşiv Dairesi”ne benzetir (2005:316). Bilginin depolandığı sözlü kalıplar belleği güçlendirir ve sözlü kültürlerde kalıp haline getirilmemiş, biçimlenmemiş konuların anımsanması mümkün değildir (Ong 1999: 38; 51). Havelock da sözlü kültürlerde bellek sistemlerini oluşturduğunu ve belleği güçlendirme zorunluluğunun söz dizimini bile koşullandırdığını açıklamıştır (Aktaran Ong 1999: 50). Toulmin ve Goodfield, tüm geleneklerin belleğe dayandığı görüşünü savunurlar (1997: 153).

Olaylar, olgular, anılar toplumun kültür ürünlerine yansımakta, bu da toplumsal bellek araştırmaları için folkloru, folklor için toplumsal belleği zorunlu kılmaktadır. Çünkü ortaklık ancak folklor ürünlerinde kendini gösterir. Mutfak kültürü bile toplumsal belleğin bir göstergesidir. Türkiye’ye gelen Gıneliler yemek alışkanlıklarında katıdırlar, nedeni ağız tadı değil belleklerinde kalan Girne’yi anma isteğidir.

2.2. Folklor ve Sözlü Tarih

Tarih sözlü toplumlarda, sözlü gelenek yolu ile kuşaktan kuşağa aktarılırdı ve var olan ilk tarih türü sözlü tarihtir (Thompson 1999: 1; 19). “Sözlü tarih” terimi yeni bir terimdir; fakat hafızaya dayalı ve içselleştirilmiş bilgilerin yer aldığı sözlü anlatım geleneği insanlık tarihi kadar eskidir (Metin 2002; 6). Hafızanın gelenekler üzerinde etkisi büyüktür. Tosh (2005: 203), sözlü geleneği; kuşaklar boyunca aktarılıp bir toplumun bütün üyelerinin kolektif malı olan bilgiler şeklinde tanımlar. Thompson (1999) da ilk tarihçileri gelenek anlatıcıları olarak kabul eder. Yaşanmış olaylar, söze dayalı her edebi ürünün kaynağıdır; bu olaylar geleneğin özellikleri ile biçimlenip, kuşaktan kuşağa gelenekler yoluyla aktarılıp halkın hafızasında saklanır (Sever 2002: 24).

“Sözlü ortam kaynağı, hangi biçim içinde ifade ediliyorsa edilsin, zaman içinde geçip geldiği yüzyılların bilgisini, tarihî olgu ve eylemlerin sınırsız sayıda yeniden düzenleyerek gelen veya kayda geçiren bir sözel belge niteliği taşır.” (Yıldırım 1998: 91)

“Günümüze birkaç nesil öncesinden daha yakın bir zamana dayanan verilerde nadiren sorun çıkmaktadır” (Vansina 1985; 173). Ersoy (2005: 85) son zamanlarda Türkiye’de de ses getirmeye başlayan sözlü tarih çalışmalarının, daha çok yakın zamanın sözlü belleğini araştırma alanı olarak seçtiğinden yakını ve sözlü aktarım vasıtasıyla belleğinde yüzyılları taşıyan canlı hafızaların, az da olsa yaşamını sürdürdüğünü ifade eder. Ersoy’a (2004) göre, sözlü tarihin sözlü kültür ortamı içinde oluşup gelişmesi açısından⁶, sözlü kültürün bünyesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

⁶ “Destanların ve menkıbelerin Türk Tarih yazıcılığında geniş kullanımının yanında, toplum hafızamızda da fıkra, hikaye, destan, masal, cönk, kıssa geleneğinin güçlü olması sözlü anlatımı bir kültürel geleneğe dönüştürmüştür” (Celal Metin; “Sözlü Tarih ve Türkiye’deki Gelişimi”, Türk Kültürü, Yıl: XL, Sayı: 469, Mayıs 2002,

Portelli (2005: 224) ise, sözlü tarih kaynaklarının öykülü kaynaklar olmasından ötürü folklordan yararlanması gerektiğini belirtir.

Belleklere kayıt düşülen her türlü sosyal, siyasi, ekonomik ve insani hadiseler sözlü kültür ortamında yaşanmaktadır, sözlü kültürün⁷ bir alt kadrosu olarak sözlü tarih de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Çünkü tarihi olayların etkileri folklor ürünlerine yansır (Ersoy 2004: 103). Sözlü tarih, içinde geçen “sözlü” sözcüğü nedeni halkbilimine başvurmalıdır.

Dursun Yıldırım Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları başlıklı bildirisinde tarih ile folklor arasındaki ortak noktanın geçici yorum ve zaman, mekân boyutları içinde olgu ve eylemleri ele alıp inceleme, kaynaklar; temel ayrılığın ise bitmiş ile bitmemiş, yaşanmış ile yaşanmakta olan üzerine dayandığı yorumunu yapmış ve şu sözleri ile bu duruma açıklık getirmiştir:

“Tarih, tarihî gerçeğe aykırı gördüğünü inceleme alanı dışına çıkarırken, folklor; tarihî olgu veya eylemi, ulusun sözlü hafızasında tespit ve muhafaza edilmiş biçimi ile, ona ait olanın tabiatını, toplumun ve toplum yapısının, toplumsal kurumların, insan ve toplum ilişkilerinin özelliklerini bulundukları durum ve bağlam içinde anlamak için inceler” (1998: 90)

Portelli (2005: 227) de tarih için sözlü kaynakların özel kullanımı onların geçmişi koruyabildiğinden çok hafızada işlenmiş değişikliklerinde yattığını çünkü hafızanın pasif bir gerçek yığını olmadığı, daha çok anlamların aktif bir uygulaması olduğunu belirtir.

Vansina (1985; 172) ise biçimlendirilmiş verilerin sözlü gelenekteki başka herhangi bir veriden daha zayıf olduğunu ve büyük ölçüdeki tarihsel

⁷ “Sözlü Kültür bir milletin hayatında, fertlerin sözlü ve yazılı geleneklerinde yer alan kabulleriyle, müştereklik gücüne erişen ve millî kimliği oluşturan maddî ve manevî faaliyetlerin bütünüdür.” (Dursun Yıldırım, 1998, “Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri” *Türk Bitiği*, Ankara, Akçağ Yay. ss.38).

yeniden yapılandırmayı desteklemek amacıyla kullanılmaması gerektiğini kabul eder.

İlber Ortaylı'ya göre sözlü ortam malzemeleri meddah hikâyeleri, kıssahanların anlattıkları menkıbeler, halk şairlerinin destanları; toplumsal hayatın yazılı belgeler dışında kalan yönlerini, çeşitli grupların kanaatlerini anlamak bakımından önemli malzeme teşkil ederler. (Ersoy 2004'den; Ortaylı 2000: 38).

Başgöz'e (2005: 9) göre, halk hikâyesi, destan, ağıt, hatta rüyalar bile sosyal ve tarihi gerçekleri yansıtabilirler. Anlatılar, destanlar, ağıtlar... tarih bilimi ile uğraşanlara hammadde olabilir, kayan boşlukları tamamlamaya yardımcı olabilir; fakat halkın, kitaplardan tarihi bilgiyi öğrenmediği –sözlü kültürün etkisiyle- anlatılar, destanlar, ağıtlarla kendi muhayyilesinde tarih oluşturduğu bilinmektedir. Sözel aktarımlarla halk toplumsal kimliğini oluştururken ulaşımın zor olduğu köylere kadar ulaşan elektronik ortam toplumsal kimliği oluşturmada ve tarihi iletmede olumlu veya olumsuz yönleri ile yeni bir araç olmuştur.

I. BÖLÜM

1. SARIKAMIŞ HAREKÂTININ TOPLUMSAL BELLEKTEKİ İZDÜŞÜMLERİ

1.1. BELGELERLE SARIKAMIŞ HAREKÂTI

Osmanlı Devleti harbe; 1878'den beri Rus işgalinde bulunan Kars, Sarıkamış, Ardahan gibi doğu illerini geri almak, Doğu Avrupa'da Ruslarla harp hâlinde olan Almanlara yardım etmek, kazanılacak bir zaferle Kafkaslar ve Orta-Asya'daki Türk illerinin kapısını açmak maksatlarıyla, başta Enver Paşa olmak üzere, iktidarda bulunan İttihatçılar tarafından sokuldu.

Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914'te seferberlik ilan etti.

Türk bayrağı çekilip, Yavuz ve Midilli adı verilen iki Alman zırhlısı, Karadeniz'deki Rus limanlarını bombardıman etti. Rusya da buna karşılık olarak 30 Ekim 1914 tarihinde Türkiye'ye taarruz etti. Rus-Kafkas ordusu, Karadeniz'den Ağrı Dağındaki hudut üzerinden yedi kol hâlindeki saldırısıyla Pasinler'e kadar ilerledi. Rus ordusunun taarruzu, Köprüköy'de durduruldu. Üçüncü ordu, 3–9 Kasım 1914 günlerinde meydana gelen Köprüköy Meydan Muharebesinde Rus ordusunu yendi. Üçüncü Ordu Komutanı, mevsim şartlarını dikkate alıp, ayrıca askerin kaput başta olmak üzere, giyim ve iâşesinin yetersizliğini, top ve süvari atlarının azlığını hesaba katarak, sıcağı sıcağına düşmanı takip etmedi. Köprüköy Meydan Muharebesinin raporlarını alan, yarbaylıktan paşalığa terfi ettirilen Harbiye Nazırı (Millî Savunma Bakanı) Enver Paşa, Alman kurmay ve generalleriyle Erzurum'a geldi. Enver Paşa, Erzurum ve Köprüköy'de birer taburu teftiş etmişti; ancak ordu birliklerinin tamamı hakkında yeterli bilgiye sahip değildi. Üstelik ordu kumandanı Hasan İzzet Paşanın, bu mevsimde harekât yapılamayacağı, taarruzun bahara bırakılması tavsiyesine karşılık, onu vazifesinden azletti ve taarruza karar verdi. Enver Paşa Erzurum'a gelmeden önce Albaylığa yükseltilen Genel Kurmay ikinci başkanı Hafız İsmail Hakkı 27 Kasım'da

İstanbul'dan Erzurum'a gelmişti. Kendisini Enver Paşa'nın görevlendirdiğini bildirmektedir. Üçüncü Ordu Komutanlığı vazifesini de üzerine alan Enver Paşa, 18 Aralık 1914 tarihinde, kıtalara, taarruz emrini verdi. (Taşyürek 2006; Önal 2006)

23 Aralık 1914 günü, Oltu'da yapılan savaşta, iki top, iki makineli tüfek ve 1000 civarında Rus askeri esir alındı. Osmanlı ordusunu bu başarı umutlandırdı. (Benazus 2006; 229)

Taarruza iştirak eden birliklerin büyük bir kısmı, özellikle Arabistan'dan geri çekilen ve Güneydoğu Anadolu'dan sevk edilenler, sıcak iklime alışık olup, teçhizatları yönünden kış şartlarına hazırlıksızdı. Üçüncü Ordunun üç kolordusu (9, 10, 11. Kolordular), 24 Aralık 1914 günü -40 derece soğukta Büyük Sarıkamış Çevirme ve Kuşatma (İhata) Harekâtına başladı. Bu harekât şöyle planlanmıştı: 3. Ordu biri zayıf diğeri kuvvetli olmak üzere iki gruba ayrılacaktı. Zayıf grup Rusların Aras Nehrinin iki yanından Erzurum doğrultusunda yapacakları taarruzu önlerken, diğeri kuvvetli grup; mevziinin kuzey yan ve gerilerine derin ve kuşatıcı bir taarruz yapacaktı. Bu planı destekleyecek lojistik destek planı yoktu. Bu Yüzden bir sürü aksamalar meydana geldi. Plan bir kaç kez değiştirilmek zorunda kaldı. (Önal 2006; Taşyürek 2006; Baytın 2007; Benazus 2006 ...vd.)

Harekat sırasında tirajı komik olaylar da meydana geldi. 32. Tümen birlikleri 31. Tümen birliklerini Rus kuvvetleri zannederek ateş açtı ve iki taraftan 2 bin şehit verildi. (Sevük 2002: 453–454)

Bu arada Ruslar, Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi Nasuh Bey'den ele geçirdikleri başkumandanlık planına göre yeni stratejiler geliştirmeye başladılar. Enver Paşa da Türk askeri (29. Tümen) ile Bardız'dan Sarıkamış'a ilerlemeye başladı. Bu ilerleme sırasında pek çok çatışma oldu. Çatışmalarda da şehit verildi lakin 15 bin asker de yollarda donarak öldü. (Taşyürek 2006: 222-250) 10. Kolordu Sarıkamış'ın tam kuzeyine Divik Köyü'ne kadar ilerledi; ama çok kuvvetli bir Rus ateşi ve saldırısı ile

karşılaştı, geri çekilme kararı verdi. Kolordu komutanı İhsan Paşa karargâhı ile birlikte esir alındı. Böylece Sarıkamış Harekâtı başarısızlıkla sonuçlandı.

Sarıkamış Harekâtı; kuşatma harekâtıyla düşman kuvvetlerinin arkasına düşmeyi hedef alan, başarılı bir plândı. Ancak, stratejinin faktörlerinden zaman iyi değerlendirilmediği, kuvvetler de böyle bir harekâtı yapacak şekilde techizatlandırılmadığı için başarısızlıkla sonuçlandı.

Ordunun kış şartlarına hazır olmaması ve olumsuz iklim şartları sebebiyle ikmal ve iaşe hizmetlerinin yapılmayışı, kıtalarda açlığa, hayvanların telef olmasına, dolayısıyla birliklerin dağılmasına sebep oldu.

Sarıkamış Ormanlarındaki cesetleri toplama ve defnetme işi 1915 Mayıs ayında bir hafta kadar sürdü. Türk köylerinden toplanan işçiler büyük hendekler kazarak 500,800 veya 1000 Türk şehidini, üst üste istifleyerek, ve kireç dökerek dini merasimle defnettiler. (bkz: Fotoğraf: 1; 2) (Belen 1964)

Tablo 1: Sarıkamış Harekâtı

Sonuçları Sarıkamış Savaşı	
Çatışma	Rus-Osmanlı savaşı, <u>1. Dünya Savaşı</u>
Tarih	<u>22 Aralık 1914</u>
Yer	<u>Sarıkamış</u>
Sonuç	<u>Rus Zaferi</u>
Savaşanlar	
<u>Rus Çarlığı</u>	<u>Osmanlı Devleti</u>
Generaller	
<u>General Vorontsov</u> <u>General Yudenic</u>	<u>Enver Paşa</u>
Güçler	
160,000	120,000
Kayıplar	
40,000	90,000

Tablo 2: Hanri Benazus'un (2006: 8) 3. Ordu'nun belgeleri arasından alarak eserine koyduğu tablo

Birliklerin Adları	S o n u ç l a r ı		
	22 Aralık 1914 Asker Sayısı	18 Ocak 1915 Asker Sayısı	Kayıpların Sayısı
9'uncu Kolordu	36 784	00 000	36 784
10'uncu Kolordu	48 943	2 200	46 743
11'inci Kolordu	27 019	5 200	21 819
2'nci Süvari Tümeni	5 428	1 500	3 928
Toplam	118 174	8 900	109 274

Allahuekber Dağlarında ki tipi ve boranda hesapta yoktu ve bu hesapsızlık 90 bin askerin donarak ölmesine sebep oldu. (Bkz fotoğraf: 3; 4; 5; 6; 7) (Nikolski 1990; Aksun 2005, Belen 1970...vd)

Sarıkamış Harekâtı sonucu Tifüse yakalanan askerleri tedavi için görev alan 132 doktor, 25 eczacı, 1 dişçi, tıp fakültesi son sınıfından 7 öğrenci tifüs salgınından öldü. (Benazus 2006: 10)

Savaştan sonra İstanbul'da dönen Enver Paşa uzun bir süre Sarıkamış Savaşı hakkında hiçbir haber, bildiri, yayın yapılmasını engellemiş ve Osmanlı halkı savaşta olup bitenleri uzun yıllardan sonra öğrenebilmiştir. (Kırzioğlu 1958: 108; Çolak 2006:93)

Savaşın galibi General Yudenic, Rus Kafkasya Ordu komutanı edildi ve 1915 yılın yaz aylarında Anadolu'ya taarruza geçti ve Rus ordu birlikleri ile Erzincan'a kadar ilerledi.

Kafkas Cephesinde tam başarı elde edileceği sırada zamanında destek gelmeyince, Osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştı. Daha sonra 1918 de Sarıkamış ve Kars alındı, ama Mondros Ateşkes antlaşması uyarınca eski sınırlara dönüldü ve topraklar elden çıktı. (Karabekir 1990)

Rusya'daki Bolşevik İhtilalinden sonra Ruslar geri çekilince, bölge Ermeni'lerin eline geçmiş ve yöre halkı Ermenilerin zulmüyle karşılaşmıştır.

Ahırlara, samanlıklara doldurularak yakılan halk, 20 binden fazlaydı. 33 köy yok oldu... (Karaca 2006; Müderrisoğlu 1997...vd)

1.2. TOPLUM ANILARINI NASIL KORUR, KUŞAKTAN KUŞAĞA NASIL AKTARIR?

Hatırlama ve bellek kavramı beraberinde disiplinler arası bir çalışmayı getirir. Hafıza (bellek), sürekli şimdiki zamanda yaşanan bir bağ; anımsama ve unutma ikilisine açık, üretime ve gelişmeye devam eden, özel ve simgesel anılardan beslenen, kaynağını bir araya getirdiği gruptan alan; somuta, harekete, imgeye ve nesneye kök salan; son derece somut ve son derece soyut bir gerçekliktir (Nora 2006; Connerton 1999; Assmann 2001). “Hafıza içerikten çok bir çerçevedir; her zaman elde bulunan bir koz, bir stratejiler bütünü, varlığından çok kullanılma biçimiyle değer taşıyan bir olgudur.” (Nora 2006:10). Hafıza unutmaya karşı bir mücadele, anımsamaya karşı bir direniştir, denilebilir. “Hafıza (bellek), kişi olarak geçmişini yeniden kurarken ayak bastığımız en önemli basamaktır.” (Toulmin, Goodfield 1997: 153). Sosyal ilişki sonucu çıkan (somut veya somut olmayan) kültür ürünleri ya da yaşanan olaylar sonucu çıkan ürünler farkında olunmadan bireyi aşır, toplumu saran aynı zamanda topluma etki eden ve topluma yaptırım gücü olan unsur, dinamik haline gelir. Bu dinamiğe toplumsal bellek de denilebilir.

“Toplumsal bellek” kavramı ilk kez 1920’li yıllarda Fransız sosyolog Maurice Halbwachs tarafından ortaya atılmıştır. Halbwachs belleği biyolojik açıdan ele almaz; belleğin oluşumunda sosyal çevreyi şart koyar (Assmann 2001;38–39). Assmann (2001; 40), Halbwachs’ın görüşünü savunur ve bireye ait belleğin oluşumu için o da toplumu şart koşar. Çünkü bireyler toplumla iletişim içinde oldukları müddet kendilerini tanıyabilir ve karşılaştırmalarda bulunarak kendini bir kişiliğe yerleştirebilir. Burke (1996; 201–202) da Toplumun yabancılara ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Belleğin sosyal bir olgu olduğu görüşüne katılmakla beraber toplumun toplum olma özelliğini kazandıran ortak anıların toplumsal belleğin merkezi olduğu kabul

edilebilir. Ortak anılar hatırlandığında toplum daha güçlü sınırlarla oluşmuş olur; fakat hatırlama gibi unutma da sosyal bir olgudur. Bundan dolayı toplumlar hep geçmişin unutulmasından korkarlar ve yakınırılar. Ulus kavramı her ne kadar Fransız İhtilalinden sonra ortaya çıksa da “kimlik” ile ilgili çalışmalar 2000’li yıllarda hız kazanmış; törenlerin, mitinglerin, festivallerin sayıları gözle görülür bir şekilde artmış; sinemaya, romanlara yakın tarihte yaşanan olaylar konu olmuş ve büyük ilgi görmüştür. Küreselleşmenin olduğu varsayılan günümüz toplumlarında “kimlik” oluşturmada toplumsal belleğin önemi keşfedilmiş ve bu çalışmalara hız verilmiştir.

Asmann son yıllarda belleğe ve hatırlamaya ilginin artmasını üç nedenle açıklar:

“Birincisi, yeni elektronik medya ile bellek dışı kaydın (dolayısıyla yapay belleğin) mümkün olduğu bir çağın içindeyiz; böyle bir gelişim, matbaanın ve ondan önce yazının keşfine eş değerde bir kültürel devrim anlamına geliyor; ikincisi, birinci gelişime bağlı olarak bugünün kültürünü geçmişin “ardıl kültürü” olarak kavrayan tutum, yani “devrini tamamlamış bir şey” olarak tanımlayıp geçmiş kültürü bir hatırlama ve geçmişi anlama çabasını konu eden bir tutum yaygınlaşıyor. Üçüncü ve belki de en belirgin etken ise, bizi çok daha kişisel ve yaşamsal düzeyde etkileyen bir şeyin sonuna gelmiş olmamız. Yazılı insanlık tarihinin kaydettiği en ağır felaketlerin ve insanlık suçlarının işlendiği döneminin görgü tanıklığını yapmış bir kuşak artık yaşama veda ediyor. Faşizmden 40 yıl sonra, yaşayan bellek yok olma tehlikesi ile karşı karşıyaysa ve kültürel hatırlama biçimleri sorun yaratmaktaysa, toplumsal bellek bir dönem değişiminin eşiğinde demektir.” (2001;16-17)

1.3. KİMİN BELLEĞİ?

Toplumsal belleğin varlığı araştırmacılarca kabul edilmektedir (Connerton 1999, Assmann 2001, Karaca 2006, Ergur 2006...vd); fakat her bireyin yaşadıkları, birikimleri ve kişilikleri farklıdır. Bireyler aynı zamanı, aynı olayı farklı şekillerde yaşarlar. Ortak mekân, ortak zaman, ortak anılar olsa da bunların bireyleri etkileme derecesi farklıdır. Bu durum toplumsal bellek araştırmalarını güçleştirmektedir. Ortak anıların her bireyin belleğindeki yerini

tespit edilebilmesi mümkün değildir. Toplumun kültür ürünleri toplumsal bellek araştırmalarını genellemelere ulaştırmaktadır. Toplumsal bellekteki değişimin yavaşlaması, kuşaklar arası bağ ve iletişimle sağlanabilir.

Connerton, bu konuda şunları belirtmiştir:

“Geçmişin imgeleri bir araya gelince o sırada var olan toplumsal düzeni meşru gösterirler. Herhangi bir toplumsal düzene katılmış bulunanların, ortak anıları olduğunu varsaymaları gerektiği örtük bir kuraldır. Bu kimseler, söz konusu toplumun geçmişiyle ilgili anılarının farklılığı derecesinde, ne ortak deneyimlere ne de ortak varsayımlara sahip olabilecektir. Bunun sonucu belki en açık biçimde, bambaşka anılara sahip kuşaklar arasındaki iletişimde ortaya çıkan engellerde görülür. Kuşaklar arasında çoğu kez örtük arka plan anlatıları biçiminde görülen farklı anlardan oluşmuş kümeler, birbiriyle çatışacaktır; öyle ki belli tarihte ve yerde birlikte yaşamış olsalar da farklı kuşaklar, zihinsel ve duygusal bakımdan birbirlerinden tamamen kopuk olabilirler; bir kuşağın anıları, o kuşağın üyelerinin beyinleri ve bedenleri içinde, bir daha geri alınamayacak biçimde kilitlenmiş olabilir”. (1999; 10)

Kadınların ve erkeklerin anlatım biçimleri farklıdır. Kadınlar, ritüeller ve gelenekler üzerinde yoğunlaşır, erkekler dışarıdaki hayata daha da hâkimdir. (Thompson 1999: 214). Günümüz toplumunda bu tartışılır bir konudur. Geçiş toplumu özelliğini taşıyan Türkiye’de hâlâ Thompson’un görüşleri geçerlidir denilebilir. Sarıkamış Harekâtı üzerine Kars’ın ilçelerinde ve köylerinde de bu durum saptanıldı. Erkekler tarafından savaş anlatılırken, kadınlar tarafından efsaneler, memoralar anlatıldı. Hatta çoğu kadından bilgi alınamadı ve “dedelerimiz, babalarımız bize anlatmadı, erkekler bilir” cevabı alındı. “Ben bilmem, beyim bilir” anlayışı, ritüel bağdaşıklığın bulunduğu toplumların dikkati çeken bir özelliğidir, denilebilir. Başgöz, ağıtların kadınların yaratıcılığının eseri, kadının sanatının ortaya çıktığı en önemli tür olduğunu; erkeklerin de ağıtı yazıya geçirerek veya taşıyarak bu türe katkı sağladığını belirtir (2004). Sözlü kültür toplumunda da elbette kadının yeri farklıdır ve farklı işlevleri vardır; fakat geçmişe bakıldığında hep erkek şairlerin,

sanatkârların ismi duyulur ve bilinir. Şunu da unutmamak gerekir ki anlatım biçimlerinin niteliğini ve niceliğini sadece cinsiyet etkilemez, bunun yanında anlatıcının sosyal statüsü, bilgeliği, kabiliyeti de etkiler. Peter Burke (2006: 27) da kadınların, erkeklerin, gençlerin, yaşlıların aynı biçimde hatırlayamayabildiklerini belirtmiştir.

1.4. SARIKAMIŞ HAREKÂTI'NIN UNUTULMASININ VE ANIMSANMASININ TOPLUMSAL BELLEK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Eliade (2006: 70), bir tarihsel olayın ya da önemli bir kişinin halkın belleğinde en fazla iki-üç yüz yıl kalabileceğini savunur ve olayın ya da kişinin mitsel modele yaklaştığı ölçüde duyguları alevlendirebileceğini belirtir. Raglan'sa (2005: 314; 316) bu sürenin en fazla yüz elli yıl olabileceğini; fakat o da Eliade gibi mitlerin unutulmayacağını, gerçek olaylarınsa kısa sürede unutulacağını savunur.

Thompson (1999), hafızanın zaman içindeki kaybının insanların düşündüğünden daha az olduğunu savunur; ona göre insan hayatındaki keskin dönüşler (savaş, ölüm, düğün, işten çıkarılma...) kaybı daha da azaltır ve en zengin bellek dışlanmışlara aittir."Dışlanmışlar" geçmişin travmatik anılarını, ihtiraslarını, kinlerini kuşaktan kuşağa aktarır. Sarıkamış Harekâtı'nda, savaşlardaki diğer ölüm çeşitlerinden farklı bir ölüm çeşidi gerçekleştiği ve Ermenilerin de Harekât sırasında eylemler gerçekleştirmesi Harekâtın belleklerden kaybolmasını azaltmıştır. Tarih çıplak gerçeklikse; toplumsal bellek, tarihi katlanabilir kılan ve sert tarihi çizgileri esnek bir kıvama getiren yarı gerçekliktir, denilebilir.

Vansina (1985) "Tarih Olarak Sözlü Gelenek" başlıklı eserinde "kayan boşluk" terimine dikkat çeker. Kayan boşluk, anlatılar arasındaki unutmadır, boşluktur. Genellikle tarihçilerin karşılaştığı bir durumdur bu; fakat Sarıkamış Harekâtının toplumsal bellekteki yerini araştırırken sık sık kayan boşluklar olduğu görüldü. Harekâttan bahsedilmesinin yasaklanması, ancak

Sibiryâ'dan dönen esirlerin durumu anlatması, aynı dönem içinde Ermeni mezalimin baş göstermiş olması kayan boşlukların oluşmasının başlıca nedenleridir. Harekât hakkında sorular yöneltirken, halk kendilerini Ermenilerin elinden kurtaran Halit Paşa'dan bahsetmiş; Ermenilerin köylerini nasıl yakıp yıktığını anlatmıştır. Yıldırım (1998: 94), sözlü kaynakların tarihî boşlukları dolduracak vazgeçilmez kaynaklar olarak ifade etmiştir.

“Toplum giderek artan bir hızla daha az anımsıyor” (Jacoby 1996: 25)Psikoanalitik kuramcılara göre insanlar yaşadıkları acıları, hatırlamak istemedikleri olayları bilinçaltına atar. Bu durum toplumlar için de geçerli midir, sorusu düşünülebilir. Eğer cevap evetse Sarıkamış Harekâtı toplum için büyük bir acı olmasından ötürü mü hatırlanmak istenmemiş, önceki kuşakların bellekleri ile yok olup gitmiştir? Jacoby'e göre (1996: 30), toplumun hatırasını (kendi geçmişini) bastırması, toplumsal bellek yitimidir. Kötü olaylar hatırlanmak istenmez ve geçmiş güzel yönleriyle hatırlanır. Harekât da acı bir olay olarak hatırlandığından toplum hafızası tarafından bastırılmıştır. Peki Sarıkamış Harekâtı hakkında hatıralarını unutup belleğini yitiren toplum, ne olmuştur da 2000'li yıllarda kayıp hatırayı belleğe çıkarmış ve yitirilmiş belleğini geri bulmuştur?

1.5. SARIKAMIŞ HAREKÂTI'NIN BELLEK ÇEŞİTLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Assmann (2001: 25) belleğin dört farklı dış boyutundan bahsetmiştir: Mimetik bellek, nesneler belleği, dil ve iletişim (iletişimsel bellek), anlam aktarımı (kültürel bellek).

Assmann'ın bahsettiği mimetik bellek Connerton'da alışkanlık belleğine karşılık gelir. Bu bellekte taklit etme ve tekrara dayalı davranışlar bulunur. Şeref Taşlıova ile yapılan röportajda Taşlıova şöyle bir anı anlattı. “Çukurova Yaylalarında bulunan bir köye âşıklık geleneğini icra etmek için gitmiştik. Gittiğimizde köyde bir kadın öldüğünden sazımızı çalamadık ve

cenaze evine gittik. Orada kadınlar ağıt olarak Sarıkamış ağıtını söylüyordu.” Çukurova Yaylalarında ölen kişilerin ardından Sarıkamış şehitlerine söylenen ağıtın söylenmesi toplumsal alışkanlıklar belleğine bağlanılabilir. Connerton alışkanlık belleği hakkında gerekli çalışmaların yapılmadığından yakınmaktadır.⁸

Assmann, insanı çevreleyen eşyaların insanın yansıması olduğunu, geçmişini atalarını hatırlattığını belirtmiş ve bu durumu nesneler belleği olarak belirtmiştir. İletişimsel bellek bölümünde Assmann:

“Bilinç ve bellek bireysel fizyoloji ve psikoloji ile açıklanamaz, bireyin diğer bireylerle etkileşiminin göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü bilinç ve bellek, her bireyin bu etkileşimde yer alma gücüne bağlı olarak oluşur.” (2001;25)şeklinde ifade eder.

Assmann anlam aktarımını kültürel bellek olarak belirtmiştir. Kültürel belleğe nelerin girebileceği konusunda şu açıklamayı yapar (2001;26):

“Gelenekler, kültürel anlamın devredilme ve canlandırılma biçimi olarak kültürel belleğin alanına girer. Bu saptama, anıtlar, mezar taşları, tapınaklar idoller gibi sadece amaca yönelik olmayan aynı zamanda bir anlam içeren, semboller, ikonalar, temsiliyetler gibi içe dönük zaman ve kimlik dizinini dışa çevirmesiyle nesneler belleğinin sınırlarını aşan her şey için geçerlidir.”

Her kişilik ve tarihi olay bellekte yerini alırken semboller oluşturur. Semboller toplumun düşünce sistemindeki hatırlatma işlevlerinden ötürü hatırlama figürleri olarak sayılabilir. Assmann (2001; 42) hatırlama figürlerini, zaman ve mekâna bağlılık; gruba bağlılık; kendine özgü bir süreç olarak yeniden kurulabilme özelliği bağlamında karakterize eder:

A. Zaman ve Mekâna Bağlılık: Hatırlama figürleri her zaman somut bir mekâna ve zamana dayanırlar. (Assmann 2001; 42) Bayramları her yıl

⁸ Alışkanlık belleği kavramı için bkz: P. Connerton, Toplumlar nasıl Anımsar, s.49–59

tekrarlanması açısından “zaman” olarak ele alınırsa; vatan da mekân olarak düşünülebilir. Sarıkamış ilçedir; yani mekândır; fakat sembolik olarak da harekâttır, 90 bin şehidin donmasıdır. Anma törenleri eylemdir; fakat 93 yıl önce gerçekleşen Harekâtın şimdiki zamanda yaşanmasıdır. Törenlerin her yıl tekrarlanması (Connerton 1999) yine bellekte tutma yöntemine götürür. Ayrıca Harekât için söylenen ağıtlarda mekan isimleri sıklıkla geçmektedir.

Soğanlı’da bir harp oldu

Neçe canlar telef oldu

Sarıkamış alınışın

Sağ olanlar mektup saldı (Altınkaynak 2002;30-75)

Kadan allım büyük örtme

Kadan alsın Ayar Fatma

Erzurum’a geldi isen

Aman yavrum öte gitme (Altınkaynak 2002;30-75)

Assmann’a (2001; 45) göre anıtlar da hatırlama figürüdür ve toplumsal belleğin mekânsal dayanaklarıdır. Sarıkamış şehitleri için şehitlikler ve anıtlar inşa edilmiştir. Hatta sadece 23- 24 Aralıkta bu şehitliklerde törenler düzenlenmemekte; yılın belli zamanlarında farklı şehitliklere gidilerek törenler gerçekleştirilmektedir. 23–24 Aralıkta yapılan törenler devlet töreni özelliği gösterirken; diğerlerinde halkın uygulamaları daha ağır basmaktadır. Örneğin Ağbaba Şehitliğinde her yıl kurbanlar kesilmekte, yemek yenmekte; mevlüt okutulmaktadır.

“Toplumsal belleğin zaman ve mekan kavramları, söz konusu grubun duygusal ve değerlerle yüklü yaşam bağlamı içindeki iletişim biçimleri ile oluşur. Bunlar toplumsal belleğin içinde, bir grubun öz imgesi ve hedefleri için anlamlı ve duygu

dolu bir yaşam öyküsü olarak ortaya çıkar.” (Assmann 2001; 43)

Bundan dolayı hatırlama figürleri grup olmadan düşünülemez.

B. Gruba Bağlılık: Toplumsal bellek, aktarıcılarıyla yani onu taşıyanlarla birlikte vardır ve bu taşıyıcıların olması özelliği ile somut kimliktir (Assmann 2001;43). Bu taşıyıcıların kesiştikleri nokta ortak anılarının olmasıdır.

C. Tarihin Yeniden Kurulması: Toplumsal bellek, hem geriye hem ileriye dönüktür; yani geçmişi, şimdiyi ve geleceği sürekli olarak kurgular. Geçmiş olduğu gibi kalmaz, şimdinin içinde şekillenir gider. (Assmann 2001; 44–46) 93 yıl önce Sarıkamış Harekâtı gerçekleşmiştir. Kimilerine göre facia kimilerine göre kırgın kimilerine göre kahramanlık olan bu olay bir kez somut olarak yaşanmıştır. Fakat toplumsal bellekte farklı zaman dilimlerine göre farklı ve soyut bir biçimde tekrar tekrar yaşanmaktadır. Sarıkamış halkı (orta kuşak ve genç kuşak olarak sınıflandırmak faydalı olacaktır) bundan 7 yıl önce harekât hakkında pek bir şey bilmediklerini söylemişlerdir; her yıl anma etkinliklerini sayısı artırılarak daha etkili bir hatırlatmada bulunulmuş, her zaman diliminde bu olay farklı yaşanmıştır. Fakat sorunumuz toplumsal bellek olarak sadece Sarıkamış halkının belleğini görülemeyeceğidir. Belleğin sosyal olgu olmadan düşünülmemeyeceğine katılmakla beraber bu harekâtın her bireyde bıraktığı izler farklıdır, hatta haberdar olmayanlar bile vardır. Ayrıca Çukurova Yaylalarında her ölenin ardından Sarıkamış şehitlerine söylenen ağıtların halen söylenmesi, o yöre insanının bu harekâtı tekrar tekrar yaşadıkları anlamını taşır. Çukurova Yaylalarında ağıtlarla anma, belleğe çağırma yapılırken; bu Sarıkamış'ta efsaneler yoluyla yapılır. Ne insanların ne zaman öleceği ve Sarıkamış ağıtlarının söyleneceği bellidir; ne de ne zaman efsane anlatılacağı. Ortam ve zaman birleşince geçmişteki harekât şimdinin içinde yaşar. Medya aracılığı ile daha geniş kitleler aynı anda yaşayabilir ve duygudaşlığı hissederek toplum olma bilinci yükselebilir. Assmann (2001; 51) "Gruplar ve bireyler geçmişlerinde "yaşarlar" ve buradan öz imgelerinin unsurlarını biçimlendirirler" diye ifade eder..

Assmann'a göre (2001; 53–63) kültürel bellek ve iletişimsel bellek toplumsal belleğin alt birimleridir.

“İletişimsel bellek yakın geçmişe ilişkin anıları kapsar. Bunlar kişilerin çağdaşları ile paylaştığı anılardır. Bunun en tipik örneği kuşağa özgü bellektir. Bu bellek tarihi olarak grupla bağlantılıdır, zamanla oluşur ve zamanla yok olur; daha açık ifade edersek taşıyıcıları ile sınırlıdır. Sahibi öldüğü zaman bir başka belleğe yer açar. Bu doğrudan bireye bağlı olarak var olan ve iletişimsel deneyimle kazanılan belleğin mekânı 3–4 kuşağı kapsar.” (Assmann 2001; 54)

Assmann (2001;54) iletişimsel belleğin sınır değerini 80 yıl, kritik eşiği de 40 yıl olarak kabul etmiştir. 80 yıl içinde canlı olan anılar bu süreyi aşınca ya arşivlerde kalırlar ya da medyada. İletişimsel bellek çalışmalarına örnek olarak 80 Darbesi (12 Eylül) anıları gösterilebilir. Bununla ilgili Türkiye’de pek çok film yapılmıştır ve yapılmaktadır.⁹ İkinci Dünya Savaşı da Avrupa’da ve Amerika’da filmlere konu olmuştur.¹⁰ Kore Harbi, Kıbrıs Barış Harekâtı iletişimsel bellek alanında çalışılabilecek bakir konulardır. Oysa Sarıkamış Harekâtına şahit olan kişiler hayatlarını kaybetmiş, iletişimsel belleğin sınır değeri kabul edilen 80 yıl geçmiştir. Önceden kaydedilmiş anılar iletişimsel bellek alanında çalışmasını kolaylaştırmıştır; ancak bu kayıtlar İstanbul Türkçesine çevrilerek yazıya geçirilmiştir.¹¹

Assmann (2001; 55–56) toplumsal belleğin iki tarzda işlediğini belirtmiştir:

1. Kökensel hatırlama tarzında (Kültürel bellek)

⁹ Babam ve Oğlum, Beynel Milet, Çemberimde Gül Oya...

¹⁰ Pearl Harber, Hayat Güzeldir...

¹¹ Örnek: Metin TEKİN (2006); Birinci Dünya Savaşı Anıları- Sarıkamış’tan Sibiry’a’ya, Birinci Dünya Savaşı Anıları- Sarıkamış’tan Sibiry’a’ya, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul ve Süleyman Kazmaz’ın 1941 yılında Sarıkamış’ın köylerinden derlemeler yaparak oluşturduğu kitap: Süleyman KAZMAZ (1995); Sarıkamış’ta Köy Gezileri, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara

2. Biyografik hatırlama tarzında (İletişimsel Bellek)

Sözlü kültüre sahip toplumlarda 1. tarz hatırlama; törenler, danslar, anlatılar, desenler, giysi, takı, dövmeler, resimler, mekânlar ve benzeri öğelerle sağlanır. Bunlar hatırlama figürleridir.

“ Kültürel bellek geçmişin belli noktalarına yönelir. Geçmiş onda olduğu gibi kalmaz, daha çok anının bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşır.” (Assmann 2001; 55).

Törenlerin kökensel geçmişi canlandırma işlevi vardır. Toplum törenlerde geçmişle bağlantı kurarak kökenine ait hatırlama figürlerini belleğinde canlandırarak kimliğini sağlamlaştırır. Toplumsal kimliğin özelliği törenselliğe sahip olmasıdır; yani törensel iletişimin nesnesini oluşturur (Assmann 2001;56). Törenlerde kültürel bellek söz konusudur.

Assmann (2001; 56), iletişimsel bellekle kültürel belleğin farkını zaman dilimi olarak ayırmakla beraber iletişimsel belleği gündelik belleğe, kültürel belleği bayramlık belleğe benzetir. Ayrıca grubun belleğe katılımı oranında bir ayrıma gider: İletişimsel bellekte grubun katılımı belirsizdir; yaşlıların belleği gençlere göre daha geriye gider. Bu sava göre Sarıkamış Harekâtı ile ilgili bireylerle yapılan görüşmeler iletişimsel bellek örneği göstergeleri, anma törenleri ise kültürel bellek göstergeleridir; çünkü görüşmelerde her bireyin katılımı farklıdır, oysa törenlerde bir toplumsal kimlik bütünlüğü vardır.

Tablo 3: Jan Assmann'ın Bellek Çeşitlerini Gösteren Tablosu (2001; 59)

	İletişimsel Bellek	Kültürel Bellek
İçerik	Bireysel biyografiler çerçevesinde tarihsel deneyimler	Efsanevi köken tarihi, ulaşılamaz geçmişte yaşananlar
Biçim	Gayri resmi, az biçimlendirilmiş, doğal, iletişimsel alışveriş içinde gelişen, gündelik	Planlanmış, çok iyi biçimlendirilmiş, törensel iletişim, bayram
Araçlar	Organik belleklerdeki canlı anılar, deneyler, aktarılanların anlatımı	Kesin nesneleştirme, söz, görüntü ve dans yoluyla geleneksel sembolik kodlama, sahneleme
Zaman Yapısı	80–100 yıl, şimdiki zamanla bağlantılı 3-4 kuşaklık zaman ufku	Kesin geçmiş, efsanevi bir geçmiş zaman
Taşıyıcılar	Belirsiz, bir hatırlama grubunun canlı tanıkları	Uzmanlaşmış, gelenek taşıyıcıları

Kültürel belleği iletişimsel bellekten tamamen ayırmak mümkün görünmemektedir. Yapılan görüşmelerde bireyin kendi anıları ya da atalarının anıları dışında bir efsaneden veya bir şiiirden yararlanması iletişimsel bellekten kültürel belleğe geçişin göstergesidir. Bunlar iç içe geçmiş olabilirler.

Sarıkamış Harekâtı üzerinden 93 yıl geçmiştir; kimi durumlarda kültürel bellekte yerini almış kimi durumlarda iletişimsel bellekte. İki bellek türünde de kesin bir yere oturtulamadığından ve kayan boşlukların varlığından ötürü, her iki belleği de kapsayan toplumsal bellek teriminin kullanılması uygun görülmüştür.

“Belleğin birlik sağlayıcı ve eyleme yönelik –kuralcı ve biçimsel- itkilerini yerine getirebilmesi için üç koşul gereklidir: kaydetme, çağırma ve iletme; ya da şiirsel biçim, ritüel sunuş ve toplumsal katılım.” (Assmann 2001; 59–60)

Şiir, şiiri şiir yapan özelliği sayesinde bellekte kolay tutulma özelliğine sahiptir; sözlü toplumlarda kalıplaşmış kayıttır. Türk âşıklık geleneğinde bu kalıbın dışına çıkılmasının âşıkların niteliğini olumsuz yönde etkilediği araştırmacılarca kabul edilen bir olgudur. Assmann'ın belirttiği üç koşuldan birincisi Sarıkamış Harekâtı üzerine söylenen âşık şiirleri ve ağıtlar sayesinde sağlanmıştır. İkinci koşul olan çağırma ya da ritüel sunuş; anma törenleri ve anma programları, şehitlik ziyaretleri yoluyla gerçekleşmektedir. Üçüncü koşul olan iletme ya da toplumsal katılım; törenler, programlar, cd'ler, kasetler, albümler, gazeteler, belgeseller ... yoluyla oluşmuş; doğrudan veya dolaylı olarak toplumun katılımı söz konusu olmuştur.

Assmann'a göre (2001; 60) ritüellerin toplumsal kimlik açısından önemli işlevleri vardır: kültürel belleği canlı tutarak, düzenli tekrar sayesinde kültürel kimliği koruyup yeniden üretme işlevi bunlardan birisidir.

Assmann (2001;60–61) kültürel belleği her gün olmayan olayların hatırlandığı yer olarak düşünmüş ve iletişimsel bellekten ayrılan en önemli özelliğinin törensellik olduğunu belirtmiştir. Yazısız kültürlerde kültürel belleğin sadece anlatılardan oluşmadığını; dansın, geleneklerin, resimlerin, giysilerin, ritimlerin, mekânların... Toplumun kendini canlandırmasında ve kendine olan güveninin artmasında işlevi bulunduğunu, bunların da kültürel bellek destekleyicileri olduklarını ifade etmiştir.

Dünyevi ve kutsal her zaman iç içedir ve keskin sınırlarla ayırmak mümkün değildir. Efsaneler, memoratlar kutsal özellik taşırlar fakat dünyevi olmadıkları var sayılamaz. Bunların kutsal olma özellikleri kültürel bellekteki yerini sağlamlaştırır.

Geçmiş, kültürel yapının ve temsilin şimdiki zaman içinde betimlenmesi sonucu oluşur. Toplumun sürekliliği ile geçmiş de yeniden yaratılır ve sürekli olur. Bunu sağlayan kültürel bellektir; kültürel bellek bireysel bellek gibi nörolojik olmadığından sürekli olarak toplum tarafından

canlı tutulması gereken bir oluşumdur. Bu canlı tutma görevi –mitler, türküler, danslar,deyimler, kanunlar, kutsal metinler, resimler...- tekrarlar, ritüeller sayesinde yerine getirilir (Assmann 2001: 91–92). Bellek soyut olarak düşünülür, fakat giysiler, mekânlar, danslar, müzikler, anıtlar... belleğin somut göstergeleridir. Sayılanlar somut olarak düşünülür fakat içerdikleri anlam ve işlevleri, hatırlattıkları ile soyuttur.

II. BÖLÜM

2. ANMA TÖRENLERİ

2.1. SİMGESEL TEMSİL BİÇİMİ TÖRENLER ve TOPLUMSAL BELLEK

Bayramlar ve ritüeller, geçmişin yaratılmasının önemli kurumlarıdır. (Assmann: 85–88). Ritüeller ve törenler, Assmann (2001: 92-95) tarafından kültürel bağdaşıklığın oluşturucusu olarak kabul edilirler. Ritüeller içinde bulunan anın binlerce yıl dışına çıkılmasını sağlayabilir.

Toulmin ve Goodfield (1997: 1161), söylenleri ve törenleri toplumsal zorunluluğun ikizleri olarak kabul eder. Donnan ve Wilson (2002: 120), ritüellerin yalnızca dinsel ya da kutsal şeylerle sınırlandırılmayacağını, modern devletlerin yaşamını yapılandıran ritüellerin bu duruma örnek olduğunu belirtirler.

“Toplumsal bellek diye bir şey varsa, onu, anma törenlerinde bulabiliriz.” (Connerton 1999: 111). Bugün incelenen ağıtlar- geçmişte yaratıldığı için-bağlamından uzaklaştığı için toplumsal bellek hakkında törenlerden daha az bilgi verir; fakat anma törenleri şimdi gerçekleştirildiği için bağlamında inceleme imkânı bulunduğundan, şimdinin belleğinde geçmiş daha iyi irdelenebilir.

“Gelenek kavramı, geçmişi oluşturan kopuşu gizliyor, aksine süreklilik ve devam ettirme kavramlarını öne çıkarıyor.” (Assmann 2001; 38). Assmann (2001;38) ölülerin anılmasının gelenek yaratmadığını, geçmişle kurulan bilinçli bir ilişki olduğunu savunur ve bu durumu kültürel bellek olarak yorumlar.

2.1.1.Anma Törenlerinin Kimlik Oluşturma ve Koruma İşlevi

Anma törenleri topluluğun ortak anılarını canlandırarak toplum kimliğinin sınırını çizer. “Sınırın simgesel dışavurumu ve onaylanması insanların kendi topluluklarına ilişkin taşıdıkları bilinci ve duyarlılıkları yükseltir.” (Cohen 1999: 54). Simgesel dışavurum da törenlerle gerçekleşir. Sınırlar ve törenler iç içe birbirini tamamlayan unsurlardır. Günay’a (1995: 2) göre törenlerin amaçları ve özellikleri ne olursa olsun hepsinde fertleri bir araya getirme, arlarındaki bağları yoğunlaştırma, yakınlaştırma, daha samimi olmalarını sağlayarak toplum şuuruna ulaştırma vardır. Burke (2005: 55–56), törenlerin teşvik ettiği şeyi kolektif kimlik ve topluluğun simgesel yapılanma yöntemi olarak yorumlar ve (2006: 129)anma törenlerine tarih ya da bellek performansı denildiğini belirtir. Anma, geçmişte yaşananların yeniden güncelleştirilmesidir (Eliade 1994: 37).

Formatif bilginin (mit, rit...) dolaşımı törensel iletişimle sağlanır, törenler bu dolaşımın kurumlarıdır, kanallarıdır. Bu kanallarla grubun kimliği kurulup yeniden üretilebilir (Assmann 2001: 142). Törenlerde gerçekleştirilen saygı duruşu günümüz ritlerindendir. Toplumsal kimliğin -basit bir eylem gibi görünen saygı duruşu- ile garanti altına alındığı belirtilebilir. Çünkü saygı duruşunun, kültürel belleğin törenlere yansması olduğu kabul edilebilir. Bu ifadelerden yola çıkarak Sarıkamış Şehitlerin Anma Törenlerinin yapılış nedenleri açıklığa kavuşturulabilir. “Ritüeller bir grubun kimliğini sürdürmesi için vardır” (Assmann 2001: 142).Geçmişin imgelerinin ve geçmişin anımsanmış bilgisinin törenlerle taşınıp korunacağını Connerton (1999: 62–65) da belirtir. “Ritüeller, toplu yapılan gösterilerdir, katılanları canlandırır, kışkırtır, korur, yeniden şekillendirir.” (Günay 1995: 2)Eric R. Wolf, “Köylüler” adlı eserinde törenlerin insan hayatına yapı kazandırması ve geniş toplumsal ilişkiler bütünü ayakta tutması işlevini dile getirir (156–160).

2.2.YENİDEN CANLANDIRMA RETORİĞİ OLARAK SARIKAMIŞ ŞEHİTLERİNİ ANMA TÖRENLERİ

Anma törenlerini diğer törenlerden ayıran *törensel yeniden canlandırma* özelliği mevcuttur ve bu özellik topluluk belleğinin biçimlenmesinde önemli bir niteliktir (Connerton 1999: 97). Burke (1996: 206), törenlerin yeni mitoslar doğurabileceğini dile getirmiştir.

Assmann'a (2001;22) göre ayinler ritüel bağdaşıklıktır. Yani içsel bütünlüktür. Tüm ayinler tekrarlama ve canlandırma işlevini içerir. Yazıya geçişle tekrarlamanın yerini canlandırma almıştır. Yeni bir bağlayıcı yapı oluşmuş ve bu yapının gücü taklit etme ve saklamada değil, yorumlama ve hatırlama eylemindedir. Sarıkamış Harekâtını anmak için yapılan törenlerde de bu durum söz konusudur. (23-24 Aralıkta yapılan törenler) Konuşmalar metinden okunmakta, donan şehitlerin canlandırılması yapılmakta, oratoryo gerçekleştirilmekte (bkz: fotoğraf: 8) ve askerlerin yürüdüğü yollardan yürünmektedir (bkz: fotoğraf 9; 10). Hatırlamanın etkili olabilmesi için törenlerin yapılacağı yerler soğuk ve karlı ortamlardan tercih edilmektedir.¹² (Erişim:<http://www.internetajans.com/default.asp?NID=1222>; 28 Mart 2007 ; Erişim: <http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=25140,8&tarih=27.01.2006>; 28 Mart 2007). Eskişehir'de gerçekleştirilen Sarıkamış Şehitlerini Anma

¹² Sarıkamışlı Yiğitler Anıldı

Memorial Hastanesi Göğüs ve Kalp Cerrahi Ana Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Bingür Sönmez'in başkanı olduğu "Sarıkamış Dayanışma Grubu" tarafından organize edilen gece de hüznü anlar yaşandı. Şişli ilçesi sınırları içindeki Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Atatürk Salonu'nda 28 Ocak 2006 Cuma günü saat 20-22 arası yapılan anma törenlerine yaklaşık bin kişi katıldı. **ŞEHİTLERİN HATIRASINA SALON'DA KALORİFER YAKILMADI. SOĞUK TUTULDU** (Erişim: <http://www.internetajans.com/default.asp?NID=1222>, 28 Mart 2007) ve

Sarıkamış şehitleri için konser

Sarıkamış Dayanışma Grubu Başkanı Bingür Sönmez, "Askerlerimiz -45 derecede savaştı. Bu yüzden gecede salonun ısıtmaları çalışmayacak" dedi. (Erişim: <http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=25140,8&tarih=27.01.2006>, 28 Mart 2007)

Törenlerinde ise askerlerin 1914'te yedikleri kavurga yemişi dağıtılmıştır.¹³ Bu da törenlerdeki özgürlüğü gösterir, çünkü özgürlüğün tanındığı yerlerde canlandırma tekrarlamasının önüne geçer. Törenlere katılan âşıklar sözlü kültürü devam ettirir ve hemen her konuşmacının “Doksan bin askerimiz ayağında çarıkla Allahuekber’de dondu” ifadesini dokunaklı bir şekilde tekrarladığı gerçeği mevcuttur. Kimi derneklerin (Anadolu Gençlik Derneği) düzenlediği törenlerde ritüel bağdaşıklık daha ağır basmaktadır; çünkü tören kuralları daha sıkıdır. Kur’anı Kerim okutulur; hem Kur’anı Kerim’e duyulan saygıdan hem de törenin ciddiyetinden dolayı kimse gülmez. Oysa devlet desteği ile organize edilen törenlerde (25 Aralık 2006) verilen anma konserinde halk oynamaya başlamıştır. 2003 Temmuz tarihinde Allahuekber Dağına yapılan tırmanışta da gençlerin halay çekip, içki içmesinden bahsedilmiştir.

(Erişim:<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/07/07/gundem/gundem6.html>, 27 Aralık 2006) Törenlerin Assmann gibi ritüel bağdaşıklıktan metinsel bağdaşıklığa geçtiğini düşünölmeye başlandığı sırada bu törenlerdeki özgürlükler sonucu şehitlerin rahatsız olduğu ve gözüktükleri ifade edildi. Efsaneler anlatıldı.¹⁴ Sözlü kültür ve yazılı kültür karma bir şekilde devam ettiğinden törenlerde ritüellerin etkisi de yazıyla birlikte geldiğı düşünölen çağdaşılığın etkisi de ikincil sözlü kültür olarak medyanın etkisi de görölmektedir. Hatırlama eylemin daha güçlü olabilmesi için halka belgeseller izletilmektedir; fakat belgesellerin içinde ağıtlara ve canlandırmalara önem verilmektedir. Bu da ikincil sözlü kültürün sonucudur. (İkincil sözlü kültür için bkz: Ong 1999)

¹³“Şehitler için dua edilirken, askerlerin o dönemde karınlarını doyurmak için yedikleri kavrulmuş buğday ve kuru üzümünden oluşun “kavurga yemişi” vatandaşlara dağıtıldı” (Eskişehirliiler Sarıkamış Şehitleri için Yürödüler, Sarıkamış Dergisi, Yıl:3, S.34-35, ss.18, Aralık 2006- Ocak 2007)

¹⁴ Bkz *Költürel Bellek Destekleyicileri Efsaneler, Memoratlar*

Bellek sanatı ve hatırlama kültürünün Batı geleneğinde sağlam bir yeri vardır. Bellek sanatı kavramı M.Ö. 6.yy.da¹⁵ ortaya çıkmıştır ve bireysel mekânla ilişki kurulup unutmanın engellenmesi durumuna karşılık gelir. Bu kavram bireysel belleği ilgilendirir ve yapay belleğin temelidir. Oysa hatırlama kültürü sosyaldır, bir gruba dayanır, yani topluluk ruhu veren bellekle ilgilidir. Hatırlama kültürünün olmadığı sosyal grup yoktur. Hatırlama kültürünü oluşturan “neyi unutmamamız gerekir” sorusudur (Assmann 2001: 33–34). Halbwachs (Assmann 2001: 66), bellek teorisinin aynı zamanda bir unutmama teorisi olduğuna dikkati çekmiştir. Sarıkamış Şehitlerini Anma Törenleri “neyi unutmamamız gerekir” anlayışından dolayı gerçekleşmeye başlamıştır. Törenlerdeki konuşmacılar “Bu facianın, şehitlerin unutulmaması gerektiği” anlayışını dile getirmişleridir.¹⁶ Böyle bir törende hatırlama kültürü doğası gereği kendini gösterir ve toplumsal belleğin oluşumu söz konusu olur. Çünkü hatırlama kültürünün temelinde sosyallik yani toplum ve unutmama vardır. “İsrailliler ‘Koru ve Hatırla’ emri ile bir halk olarak ortaya çıktılar ve varlıklarını sürdürdüler.” (Assmann 2001: 34-35). Bu durum, toplumsal belleğin ve hatırlamanın ulusal kimlik oluşturmadaki rolünü örneklemekte ve ulusun prototipinin nasıl oluşabileceğini göstermektedir. Weber (Assmann 2001: 35 ten Weber 1947: 221) tüm etnik farklılıkların ardında ‘seçilmiş halk’ olma düşüncesinin yattığını belirtir ve Assmann (2001: 35) hatırlama eyleminin seçilmiş halk olma ilkesine dayandığını ve kurgusal halk kavramını açıklar. Burada altı çizilmesi gereken husus Türk toplumunun Sarıkamış Harekâtındaki yenilgiyi kabul etmeyişi ve Türk askerlerinin kahramanca doğayla savaştıklarını sürekli yinelemeleridir.¹⁷ “Türk askeri savaştan kaçmaz, zorluklarla mücadele eder” anlayışı ile seçilmiş halk olma düşüncesi bağdaşmaktadır. Törenlerdeki hatırlama eyleminde Assmann’ın da belirttiği gibi seçilmiş halk olma düşüncesinin yatmakta olduğu görülmektedir. Adı

¹⁵ Bellek sanatı, Yunan şairi Simonides tarafından ortaya atılan bir kavramdır. (Bkz: Assmann 2001; 33)

¹⁶ “Sarıkamış şehitleri unutulmadı. Sarıkamış Harekâtı şehitlerini anma etkinlikleri dolayısıyla Soğanlı Dağı’na düzenlenen 10 kilometrelik saygı yürüyüşü yapıldı.” (Erişim) http://www.kuvvaimilliye.net/news_detail.php?id=9054, 30 Nisan 2007)

¹⁷ Eski Türklerdeki “kut” anlayışı seçilmiş olmaya örnek gösterilebilir.

üzerinde “anma” töreni kavramı “seçilmiş halk” kelimesini hatırlatmaktadır. Oysa 1. Dünya Savaşındaki tarihi gerçekler, halkın çektiği sıkıntılar seferberlik dönemi göstermiştir ki savaştan kaçan askerler olmuştur, hatta bundan dolayı Enver Paşa, kaçanların vurulması emrini vermiştir. (Aksun 2005; Belen 1964; Belen 1970; Önal 2006; Benazus 2006; Tekin 2006); fakat toplumsal bellek her zaman tarihi gerçeklerle örtüşmeyebilir.¹⁸ Ulus bilincini oluşturan sınırları belirleyen toplumsal bellek kaçan askerleri hatırlamak istememiş, donan askerleri unutmamak istemiş ve anma törenleriyle seçilmişliğini ön plana çıkarmıştır.

Ölülerin anılması, kültürel hatırlamanın ilk biçimidir; insani özellik taşıdığından “iletişimsel”, tören şeklinde olduğundan “kültürel” bellekle alâkalıdır (Assmann 2001–64).K. Schimit, ölülerin anılmasının, belleğin “ortaklık yaratmasına” karakteristik bir örnek olduğunu belirtir (Alıntılaman Assmann 2001: 66) “Topluluk ölülerini anarak kimliğini onaylar” (Assmann 2001: 66). Sarıkamış şehitlerini anma törenleri kültürel belleğin ürünüdür ve Cohen’e (1999: 54) göre ritüellerin büyük kısmı bilinç yükseltme kapasitesine sahiptir.

İnsanlar geçmişin hafızası aracılığıyla topluluk olurlar (Assmann 2001; 37); bundan dolayı toplumun ölmemesi için savaşlar hatırlanır genellemesinde bulunabilir. Burke (1996; 226–231) törenlerin toplumsal denetim mi toplumsal protesto mu olduğunu sorgular ve her törenin – katılanlar farkına varsın veya varmasın- mutlaka bir işleve sahip olduğunu belirtir. Bu işlev törenin çeşidine göre değişir; fakat şu denilebilir ki her törende mutlaka hatırlatma işlevi vardır; çünkü törenlerde yapılan eylemler geçmişteki eylemlerden yola çıkılarak oluşur. Sarıkamış Şehitlerini Anma

¹⁸ Tarih ve bellek farklı kavramlardır. Halbwachs (Assmann 2001; 46–47), belleğin sadece benzerlik ve sürekliliği temel aldığını, tarihin ise farklılığı ve düzensizliği önemseydiğini ayrıca tarihin evrensel olduğunu belleğin ise ortak ve gruba ait yani “somut kimlikli” olduğunu belirtir.

Törenlerinin de kısaca geçmişi hatırlatma, kimlik oluşturma işlevlerinden¹⁹ bahsedilebilir.

“Ritüeller ve efsaneler gerçeğin anlamını açıklarlar. Onlara saygı gösterilmesi, korunması ve gelecek kuşaklara devredilmesi dünyanın düzenini – aynı zamanda grubun kimliğini- korur.” (Assmann 2001;60)

Sarıkamış şehitlerini anma törenlerinde, efsanelerde gerçek tarihten öte içselleştirilmiş bir hatırlama vardır. Bu bellek destekleyici ritüeller ve anlatılar hedefi olmayan nesnel tarihten öte bazı değerleri koruyan ve hedefi olan hayalleri de içine alan kurumlar olarak sayılmalıdır.

“Hafıza ne kadar az içeriden yaşanırsa, o kadar çok dış desteklere, içinde yaşam sürdürdüğü varlığın elle tutulur işaretlerine ihtiyaç duymaktadır.” (Nora 2006: 25) Soğuk, kar; Sarıkamış şehitlerinin çektikleri sıkıntıları anımsatıyor. Bundan dolayı şehitleri anma konserleri soğukta, dışarıda veya yapay kar²⁰ altında veriliyor. (Anımsatma hakkında bkz: Connerton 1999: 46–47)

Şehitleri anma törenleri sadece Sarıkamış'ta yapılmamaktadır: Erzurum, İstanbul, Bursa, Eskişehir...Türkiye’de pek çok ilde anma tören ve toplantıları, konserleri gerçekleştirilmektedir.²¹ Bu durum toplumsal belleğin mekânsal olarak sınırlarını genişletmekte ortak belleği paylaşan birey sayısını artırmaktadır.

Şehitleri anma törenlerinde döngüsel bir zaman mevcuttur, yılın belli dönemlerinde gerçekleştirilir. Aynı canlandırmalar, aynı sözler, aynı eylemler bu törenlerde göze çarpar. Connerton törenlerde mevcut olan retoriğin;

¹⁹ İşlevsellik kavramı için bkz: Malinowski 1992; Bascom 2005

²⁰ İstanbul Harbiye Askeri Müze’de Sarıkamış Şehitleri için verilen konserde yapay kar, (Erişim: http://www.tgrthaber.com.tr/news_view.aspx?guid=20a9aec9-9a06-4485-b0b3-d63dcf4d77cd, 13 Mart 2007)

²¹ “Sarıkamış Şehitleri Yurdun Dört Bir Yanında Törenlerle Anıldı”, Sarıkamış Dergisi, Yıl:3, Aralık- Ocak 2006–2007, Sayı: 34–35, Sayfa:17–19, İstanbul

takvimli, sözlü, jestli yeniden canlandırma adını verdiği üç eklemlendirme yoluyla işlenebileceğini belirtir (1999: 103). Bunların üçünde de ortak özelliğin aynının tekrarı ya da benzerin tekrarı olduğu söylenilebilir. Öyle ki Sarıkamış Haber Gazetesi 23–24 Aralık 2006’da yapılacak törenleri 22 Aralık 2006’da bir önceki yıla ait törenin fotoğraflarını kullanıp, içeriğini anlatıp basmış, 25 Aralık 2006’nın gazetesi olarak dağıtmıştır. Bu da şehitleri anma törenlerindeki değişmezliğin, tekrarın ispatıdır. Tek fark 2005 yılındaki törenlerde diz boyu karın bulunması sonucu fotoğraflardaki örtüşmezliktir.

Yeniden canlandırma retoriği, takvimli ve sözlü olmasının dışında jestler ile tekrarlamada kodlanır. Özellikle ölümlerin canlandırıldığı oyunlarda göze çarpar (Connerton 1999: 108). 23 Aralık 2006’da şehitleri anma töreninde liseli öğrencilerin gerçekleştirdiği oratoryoda Enver Paşa, şehitler ve şehit aileleri canlandırılmıştır. (Bkz fotoğraf: 8) Jestlerle, sözlerle şehitler taklit edilmiş, ağıtlarla duygular aktarılmıştır.

Piaget’e göre zihinde şemalar vardır ve şema, bireyin etrafında algıladığı bir obje, durum veya problemi temsil eden zihinsel yapı ve düşünme örüntüsüdür ve bilişsel bir süreçtir.. (<http://kisi.deu.edu.tr/didem.siyez/jean%20piaget.html>) Yeni bir şey öğrenmek yeni bir şema oluşturmaktır, yeni öğrenilen şeyler eskilere benziyorsa yeni şema oluşmaz, öğrenilenler eski şemanın içine yerleşir. Öğrenme kuramlarına göre bilgiyi en iyi akılda tutma yöntemi uygulamaktır. Toplumu etkileyen tarihi olaylar da toplum hafızasında ortak şemaları oluşturur. Bir olayın görülmesi, uygulanması, tekrarlanması hafızada tutulma derecesini artırır. En çok unutilanlar duyulanlardır. Bu yüzden yapılan araştırmada en çok bu güçlkle karşılaşıldı; “anlatıldıydı ama unuttum” cümlesi en çok karşılaşılan cümle oldu. Törenlerin de uygulamaya yardımcı olması açısından böyle bir işlevi vardır: tarihi yeniden canlandırma işlevi. Olaylar somuttur, düşünceler soyut; geçmişin olayları zihinlerde kavram olarak yerlerini almıştır. Kavramları akılda tutmak ve ifade edebilmek için somutlaştırma yöntemine gidilir. Bu somutlaştırmaya törenler sayesinde ulaşılmış olur.

Geçmişle ilgili deneyimler büyük ölçüde geçmiş hakkında bilinenler üzerine oturduğu ve genellikle geçmişle ilgili imgelerin, var olan toplumsal düzeni meşrulaştırmaya yaradığı söylenebilir. Connerton'un savına göre geçmişin imgeleri ve geçmişin anımsanan bilgileri (törensel denebilecek) uygulamalarla (performans) taşınıp sürdürülmektedir. (Connerton; 1999; 12)

Her yıl aynı günlerde törenlerin tekrarlanması toplumda alışkanlık belleğini (Alışkanlık belleği için bkz Connerton 1999:145–161) oluşturur Dewey'e göre alışkanlık içinde duygusal eğilimi, isteği içinde barındırır (Aktaran Connerton 1999:145) Şehitleri anma törenlerinin takvimsel olarak yıl içine yayılması sürekli anımsatma işlevini yerine getirir.

Anma törenleri geçmişi koruyan ve hatırd tutmayı kolaylaştıran sembolleri, yinelemeleri, dili içinde barındırarak toplumsal belleği destekler. Connerton (1999: 111) törenin bir anı defteri olmadığını; canlandırılan oynanan bir kült olduğunu belirtir. Sarıkamış şehitlerini anma törenlerinin bellek destekleyicilik işlevi olduğu görülmektedir. 4-5 yıl öncesine dek unutulmuş olan Sarıkamış Harekâtı, törenler ve törenlerin medyadaki yeri sayesinde toplumun belleğinde yer almıştır.

“Bir sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş, bedenleştirme pratiğinden kaydetme pratiğine geçiştir.” (Connerton 1999:118–119). İkincil sözlü kültür döneminde bulunduğu kabul edilirse, bedenleştirme pratiği ile kaydetme pratiğinin bir arada olduğu sonucuna ulaşılabilir. Nitekim şehitleri anma törenlerinde bedensel pratikler, uygulamalı bellek, medyanın törenleri kaydetmesi sonucu dışarıdaki bellek, törenin biçimsel ve içeriksel özelliği gereği kültürel bellek bir arada yer almaktadır. Törensel tanıklığın bedensel pratikler, kayıt pratikleri, alışkanlık belleği ile kalıcı kılındığı söylenebilir.

2.2.1. Resmi Törenler ve Halk Törenleri

Connerton (1999: 69; 84) törenleri bellek destekleyicileri ve toplumsal belleği aktarma araçları olarak kabul eder. Ritüel değişmeye bir direniş olarak yapılabilse de bazen kolektif arzunun bir sonucu olabilir (Hobsbawm 2006)

Burke (2006: 56–57), resmi törenlerin incelenmeye başlanmasının 1920'lere, halk törenlerinin incelenmeye başlanmasının ise 1970'lere dayandığını ileri sürmektedir. Hobsbawm, "Tarih üzerine" adlı kitabında törenlerin incelenmesinin tarih açısından önemi hakkında şunu belirtir: "En güzel kaynaklar, belli fikirleri içermesi gereken eylemleri kaydeden kaynaklardır" (317).

"Bütün gelenekler resmi ve özel olarak ikiye ayrılabilir. Resmi geleneklerin çoğu onları koruyan gruplarla ilgilenen tasvirlerdir. Bunlar alenen, bazen büyük anlara sahip olduğu grup ve grubun hazır bulunan lideri huzurunda yapılırlar." (Vansina 1985; 98)

Anma törenlerinin Sarıkamış'ta gerçekleştirilmesi, şehitler için devlet desteği ile yeni yeni anıtlar dikilmesi, Harekâtın devletin efsane motorğine dâhil olduğunu gösterir. Zaten anma törenlerindeki eylemler, bu törenlerin şimdiki zamanın ritüelleri olduğunun ispatıdır. Anma törenlerine Meclis Başkanı Bülent Arınç'ın; Kültür ve Turizm Bakanı Atilla Koç'un katılması törenlerin resmi nitelik taşıdığının göstergesidir.

"Resmi geleneklerdeki bozulmaların ayırt edilmelerinin daha kolay olduğu iddia edilebilir. Çünkü onlar çok belirgin güçlerin baskısı altında oluşurlar. Ancak, özel geleneklerdeki bozulmalar daha az belirgindir ve sosyal zorunluluklara daha az bağımlıdır. Muhtemelen, büyük ve daha kompleks sosyal sistemlerde en büyük engel, konuma sadece elit sınıfın bakış açısından bakmasıdır." (Vansina 1985; 100)

Sarıkamış Şehitlerini Anma Törenlerinde halkın karşı çıktığı icralar olduğu tespit edildi, opera, bale gibi. Törenlerde mehter ve opera bir arada bulunmaktadır. Ayrıca iki gün süren törenlerin ilk günü halk için değil, daha çok bürokrasi veya eşraftan olan kişiler için düzenlendiği ve Otelde kutlama havasında yemek verildiği bilinmektedir.

Dini törenler değişiklik göstermez, değişikliklere açık değildir (Connerton 1999: 91–92). Türk toplumunda mevlit örnek alındığında, uygulamaların aynı kaldığı görülür; oysa mevlit okutulmasının farz olmadığı bilinir. Şehitleri anma törenleri dinsel törenler grubuna katılamaz; fakat şehitlik inançsal bir olgu olduğundan kısmen dini içerik taşır. Ayrıca şehitleri anma törenlerinin bazı kısımlarında şehitler için mevlit okutulması, şehitlikte Kur-an'ı Kerim okutulması resmi törenlerin, dini törenlerin iç içe geçtiğini gösterebilir.

Vansina (1985; 100) her geleneksel mesajın belirli bir amacı olduğunu belirli bir fonksiyonu tatmin ettiğini, yoksa varlığını sürdüremeyeceğini belirtir. Zaten 2002 den bu yana yapılan törenlerde farklılaşmalar görülmektedir. Amaca hizmet etmeyen gelenekler işlevini yitirmekte törenlerde uygulanmamaktadır. Törenleri organize edenlerin hangi uygulamanın etkileyici olabileceğini bilmemeleri sonucu her yıl her tören bir deneme sürecini oluşturmaktadır. Böyle olmasının nedeninin Sarıkamış şehitlerini anma törenlerinin yeni bir oluşum olmasından da kaynaklandığı görülmektedir. Geleneklerde görünen ve dikkat edilen “uygulama” olsa da asıl mühim olan halkın geleneği “içselleştirmesi” ve “kabulü” dür. Törenlerde bu kendisini gösterir, bir nevi nabız tutma işlemi gerçekleşir. Bu kabulü törene iştirak eden insan sayısı ile anlamak mümkün değildir; fakat medya (televizyon, gazete ve özellikle internetteki forumlar) sayesinde sosyal tepkiler ve kabuller daha çabuk ortaya çıkmaktadır.

Gelenek ve göreneklere uyulmadığı takdirde toplumun düşmanlığı veya yaptırımını ile karşılaşılır (Le Bon 2004:98). Şehitleri anma törenlerinde Allahuekber Dağında halay çeken gençler halk tarafından kınanmış, törenler

halk tarafından koruma altına alınmıştır. Cirit ve güreş Türklerde millî birliği sağlayan tarihi sporlardandır (Elçin 1985: 13). Fakat bunların şehitleri anma törenlerinde (22 Temmuz 2005) gerçekleştirilmesi halkın tepkisine yol açmış (Erişim:http://www.sarikamis.gov.tr/haber/haber_detay.asp?id=144, 28 Aralık 2006), bu tepki memoratlarla, gazetelerle dile getirilmiştir. Bu tepki cirite ve güreşe değil, anma töreninin şenliğe dönüştürülmesinedir. Törenlerde geleneklerden faydalandığı görülür; fakat uygun geleneğin seçilmesi yetkililerce anlaşılmıştır. Bascom (2005: 140) folklorun ikinci işlevini, kültürün onaylanması ve ritüelleri gözlemleyen ve icra edenlerin ritüellerinin ve kurumlarının doğrulanması olarak belirtir. Cirit, halay²², güreş anma töreni içinde onaylanmamıştır.

2.2.2. Sarıkamış Şehitlerini Anma Törenlerinin İcadı

Törenin biçiminden çok içeriğine önem verilmesi gerektiğini ve törenin gizli simgesel içeriği olduğunu Connerton (1999: 84) vurgular. Hobsbawm (2006:126–7), ritüelleri ve törenleri araştırırken; yönetimin tutumu, iletişim araçlarının türü boyutu, basın tutumu, müzik ve organizasyondan sorumlu olanların tutumu, ticari istimrar olup olmadığı... gibi etkenlere dikkat edilmesi gereğini maddeler halinde açıklar.

James L. Peacock *Ritüellerin Sosyal Evrimi Teorisi Üzerine Notlar* başlıklı yazısında, modernleşmelerin sosyal ilişkilerde düşüşü meydana

²² **Anmada 'halay' kavgası**, 24 Temmuz 2005 (Erişim: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=159810>, 24 Nisan 2007);

Şehitlerin kemikleri sızladı 92 yıl önce yokluk ve açlık içinde 90 bin vatan evladının -35 derecede donarak şehit olmalarına anma adı altında Kars valiliği ve Kültür Bakanlığı'nın yaptığı saygısızlığın hesabını sormak için imza kampanyası başlatılarak olay, Türkiye Büyük Millet Meclisine soru önergesi olarak gündeme getirilecek. (Erişim:<http://www.gebzegazetesi.com/v0.7/?s=ha&n=or&2005=t&islem=detay&id=19762> 24 Nisan 2007)

(Erişim) <http://www.memurlar.net/haber/25830/>, 24 Nisan 2007, sitesinde 24 Temmuz 2005 tarihinde çekilen halay üzerine forum dahi açılmış, halk yorumlarını dile getirmiştir.

getirdiğini ve bunun sonucu olarak ritüeli yeniden keşfetme isteği olduğunu; fakat modern ritüellerin geleneklerdeki dengesizlikten ötürü boş olduğunu açıklar.

Connerton'a (1999: 81; 101; 102) göre törenler ne kadar eskiye dayandıkları ileri sürülürse sürülsün, tarihin bir noktasında icat edilmiş olması gerekir ve günümüz modern toplumunda geçmişin uzantısı olduğu ileri sürülen törenler icat edilmektedir; yerden bitme gibi çıkmaktadır. Çağdaşlaşma süreci onarıcı araç olarak icat edilmiş törenler türetmiştir. Peter Burke (2006: 118–121) ortak kimlik arayan grupların gelenek icat ettiğini örnekler.

İcat edilmiş gelenek Hobsbawm'ın (2006) görüşlerinden yola çıkılarak şöyle özetleyenilebilir:

- Geçmiş anımsatma yöntemiyle belli değer ve davranış biçimlerini aşılama çalışır.
- Pratikler kümesidir.
- Ritüel ya da sembolik bir özelliği sergiler.
- Büyük ölçüde yapay ve uydurmadır.
- Eski durumları akla getiren formlara bürülüdür.
- Yeni durumlara uyarlıdır.
- Yarı zoraki tekrarlarla kendi geçmişini oluşturur ve karşılığını bugünde bulur.

Sarıkamış Şehitlerini Anma Törenleri icat edilmiş gelenek midir? Hobsbawm'ın ve Connerton'un görüşleri kabul edilirse anma törenleri de icat edilmiş geleneklerdir; fakat onun icat edilmiş olması yapmacık olduğu anlamını taşımaz. Bu anma törenlerindeki bazı pratikler sözlü kültürden gelmekte, binlerce yıl öncesine dayanabilmektedir; bazı pratikler ise Türk

kültürü dışındaki kültürlerden etkilenmenin ya da küreselleşmenin sonucu olarak yeniden icat edilmektedir. Anma törenlerinde kardan heykeller yapılıp, karanfil atılması ve bu eylemin her yıl tekrarlanması (Erişim: <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/12/26/gundem/gundem6.html>, 14 Ocak 2006) icat edilmiş geleneğe örnek teşkil eder. (Bkz fotoğraf: 11; 12)

Törenlerin ulusal kimlik oluşturma işlevi araştırmacılarca kabul edilmektedir (Connerton 1999, Assmann 2001). Sarıkamış Şehitlerini anma törenleri yeni icat edilmiş olduğundan işlevi ve sonucu kesinleşmemiştir, denilebilir.

Bir kurumu geçersi kılan bir törenin ancak, o zamana kadar söz konusu kurumu onaylayan öteki törenleri çağrıştırmasıyla anlam kazanacağı söylenebilir. (P. Connerton; 1999; 19)

2.2.3. Törenlerin Kanonlaşması ve Sarıkamış Şehitlerini Anma Törenleri

“Kanon” kavramı ile bir kültürün bağlayıcı yapısını, zamana dayanıklılık ve değişmezlik açısından güçlendiren ilke anlaşılmalıdır. Kanon bir toplumun “gönüllü belleğidir”; kanon kavramı, kural, tablo, örnek gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Kanon, kültürel hatırlatma işlevini üstlenir. Kanon sadece kurallar değildir, sadece olanı değil olması gerekeni de gösterir (Assmann 2001: 23; 105–115).

Assmann (2001: 105–115), ritüel bağdaşıklığın bulunduğu toplumlarda kanonun daha yaygın olduğunu belirtir ve bu toplumlarda kanonu sözleşmeye, harfiyen uyulması gereken, bir anlaşmaya benzetir.

Sözlü toplumlarda bilginin, belgenin yazı ile aktarılamamasından dolayı, belleğe iş düşer. Yanlış hatırlamalara meyil verilmemesi için bilgiler, belgeler, ritüeller kutsal bir metnin akılda tutulması gibi kanonlaşmaya gider.

Sözlü toplumlarda tekrarlama da kanonun bir gereğidir. Her yıl yinelenen döngüsel törenlerin bir evvelki yıl gibi gerçekleşmesi de yine kanona örnektir.

Ritüel bağdaşıklığın bulunduğu toplumlarda kanon bir tekrarlama olarak ön plana çıkarken, metinsel bağdaşıklığın bulunduğu toplumlarda kanon işlev değiştirir ve daha esnek, özerk bir hal alır.

Sarıkamış Şehitlerini Anma Törenleri'nden 23–24 Aralık'ta ve 22–23 Temmuz'da yapılanlar, kesin kurallar taşıması yönü ile kanon özelliği kazanmamıştır; fakat belli dönemlerde gerçekleştirmesi yönüyle kanon özelliği taşır. Bu iki dönemde de yapılan törenler devlet desteği ile ve devlet büyüklerinin katılımı ile gerçekleştiğinden resmi nitelik taşır ve ikinci sözlü kültürün hâkim olduğu bir yapıya sahiptir. Törenler birilerinin hafızasında aynen kalmak zorunda değildir; önceki yıllarda yapılan törenlere gazete haberlerinden, kamera görüntülerinden ulaşılabilir. Bunun sonucu olarak kanonlaşmaya ihtiyaç duyulmaz. Ancak bu iki dönem dışında da şehitliklerde törenler gerçekleşmektedir. Bu törenlerde organizatör de uygulayan da katılan da halktır. Ayrıca organizatörleri halkın olduğu törenlerde dilek tutma, adaklar adama, kurbanlar kesme gibi uygulamalar söz konusudur ve bu törenler ziyaret adı ile anılır. Hüzünlü bir havadan öte şenlik edasında gerçekleştirilirler. Sözlü kültürün yani ritüelistik bağdaşıklığın etkin olduğu törenlerdir bunlar. Kurallar daha bağlayıcıdır ve değişmezdir, bundan dolayı kanonlaşmanın ağır bastığı törenlerdir bunlar. Assmann (2001: 116–117) kanonun söz konusu olabilmesi için bağlayıcılığı şart koşar; fakat bunu kurallara bağlı olmaktan ayırır; bağlayıcılığı kutsallaştırıcı veya birleştirici ilke olarak yorumlar. Ona göre anlamsal koddan değersel koda geçildiğinde kanonlaşma görülür. Eğer şehitlere saygı değersel kod şehitlik kavramı kutsallaştırıcı ilke olarak kabul edilirse, anma törenleri kanonlaşmıştır, denilebilir.

Asmann'ın (105–129) kanonlaşma savından yola çıkılarak savaşın görgü tanıkları savaşın kanonları; anıtlar, şehitleri ziyaret -eskinin yüceltilmesi bağlamında- atalar kültü kanonu kabul edilebilir.

Kültürlerarası kutuplaşmanın arttığı, geleneklerde kırılmanın yaşandığı, yeni düzen arayışının ortaya çıktığı zamanlarda Assmann (2001: 126) kanonlaşmanın başladığını belirtmiştir. Harekâtın 2003 yılından itibaren anılmaya başlaması, kanonlaşma sürecinin başlamasının bir sonucu mudur?

2.2.4. Ağbaba Şehitliğine Ziyaretler ve Ritüelin Tekerrürü

“Ritüel tekrar, grubun zaman mekânsal birlikteliğini garanti eder.” (Assmann 2001;60). Her yıl temmuz ayında Ağbaba şehitliğine yapılan ziyaretler mekân, zaman ve ritüelin tekerrürü ile tarihi kuran atasal güçlerin toplum üzerinde mistik bir atmosfer oluşturmaları sonucu her yıl toplum ya da grup bilincini yeniden yeniden sağlar, denilebilir.

Günlük yaşamda rutinlikler vardır, kültürel bellek rutin yaşamın içinde yer almaz, bu yüzden insan hayatına iki zamanlılık katar (Assmann 2001: 86-88). Ritüeller bu iki zamandan birinin yaşanmasını sağlar. Geride kalmış bir geleneğin canlandırılması kültürel belleği besler.

Eliade (1994) ve Connerton (1999), gerçekleştirilen eylemlerin geçmişte yaşanılanlara, olaylara, olgulara... atıfta bulunduğunu savunurlar. Aslında geçmişte yaşanılmış veya yaşanıldığı kabul edilen yoğun içerikli ayrıntılı bir olay, bir sözle bir mimikle anımsatılabilir. Connerton (1999), her haç çıkartma eyleminin Hz. İsa'nın çarmıha gerilişini hatırlattığını örnekler. Bu savdan yola çıkarak, Türk toplumunda her kurban kesiminin; Hz. İbrahim'in oğlunu Allah'a kurban olarak kesecekken, Allah'ın Hz. İbrahim'e koyun göndermesinin anımsanması düşüncesi çıkarılabilir. İslamiyet'te namaz da beş şartın içindedir, kurban kesmek de. Hatta durumu uygun olmayanlar kurban kesmekle mükellef değildir. Türkiye genelinde kurbanın daha çok önemsendiği dikkati çekmektedir, içki içenler dahi kurban kesip, kurban eti

yanında içi içilmez diyerek içki içmemektedirler. Kurban bayramı dışında da adak için kesilen koyunlar da genel olarak kurban adı ile anılmakta, kurban kesme ritüeline uygun yapılmaktadır. Assmann (2001: 92–93) ritüeli sadece bir sürecin tekrarlanması olarak değil zamanın işlenmesi olarak da kabul eder ve ritüel düzenin atıf biçiminde hatırlatmalarda bulunduğunu örnekler. Ağbaba şehitliğindeki adaklar bu durma örnektir.²³

Eliade (1994), tüm eylemlerin mitsel bir tekerrür, kozmosun tekerrürü olduğunu savunur ve ona göre eylem tekerrürle gerçek olur.

²³ “Sarıkamış İlçesinde geleneksel Ağbaba Dağı ziyaretleri başladı. Sarıkamış’a 12 km uzaklıkta bulunan 2600 rakımlı her tarafı şehit mezarları ile kaplanmış Ağbaba Dağı çevre il,ilçe ve köylerden gelen ziyaretçilerin akınına uğradı. Ağbaba Dağı’nın zirvesinde bulunan şehit mezarlıkları ziyaret edildi, adaklar adandı, dualar edildi ve kurbanlar kesildi.Geçmiş yıllara göre bu yıl çok ziyaretçi olduğu hatta yurt dışından gelenlerle 3000 kişinin dağı ziyaret ettiği öğrenildi.Şenlik havasında devam eden ziyaret üç gün sürdü.” (Sarıkamış Dergisi/Haber/ Hüseyin Demirci, Yıl:2, Sayı:18, Sayfa:40, Ağustos 2005)

III. BÖLÜM

3. İLETİŞİMSEL BELLEK GÖSTERGELERİ TANIKLAR, ANLATILAR ve SARIKAMIŞ HAREKÂTI

3.1. BİREYLERİN ANLATTIKLARI TOPLUMSAL BELLEĞİ YANSITIR MI?

İlk toplumlar da tarihin yerinde ataların belleği vardı (Toulmin, Goodfield 1997: 154). Okuryazarlık öncesi toplumların kolektif hafızası olan sözlü geleneğe bağlı sözlü tanıklık, 18. yüzyıla kadar Türkiye’de ve Batıda tarih çalışmalarında zaman zaman kullanılmıştır (Prins 1993: 114-5; Tosh 1997: 5).

Sözlü anlatılar, anlatıcının ve toplumun hafızasında dokunup, kendilerine ihtiyaç duyulduğu ve işlevlerini sürdürdüğü oranda muhafaza edilirler (Yıldırım 1998: 93-100). “Az veya çok belli bir biçime sokulmuş (atasözleri, şiirler...) malzemelerin etkisi kişisel bir anlatı içinde kolektif bakış açısının derecesini ölçebilir.” (Porteli 2005: 225). Anlatılar şiirden daha az kalıp özelliği taşıdığından belleklerde kalması anlatının konusuna ve bu konunun toplumu etkilemesine, dikkat çekici bir olayı işlemesine bağlıdır. Tanıkların veya tanık olanlardan sonraki kuşakların aktardıkları özellikleri ve zamanı gereği iletişimsel bellek çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Sözlü tarih çalışmalarının işlevlerinden biri de belleğin derinliklerinden tanıklıkların, olayların çıkarılıp değerlendirilmesi ile tarihin inşasına katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmalarda “tarihin aktörleri kimlerdir?” sorusunun cevaplanabilmesi ve tanıkların tarihi dönemi nasıl anılastırdıkları, yorumladıkları önemlidir (Danacıoğlu, Böke 1996: 6). Vansina (1985: 4) ve Porteli (2005: 228) savaşan askerlerin görgü tanığı olamayacaklarını çünkü olmakta olanın çok az bir kısmını görebildiklerini vurgulamıştır. Fakat

mektuplar sözlü tarih çalışmaları için önemli kaynaklar kabul edilmektedir (Thompson 1999). Asker mektupları²⁴ bu bağlamda değerlendirildiğinde savaşılan askerlerin görgü tanığı olup olamayacakları sorunsalı açığa çıkmaktadır. Savaşılan askerler savaşın bir kısmını görmüş olsalar da savaştan kesitler sundukları için değerlendirmeye alınabilir.

”Soluk kişilikler, sözlü belleğin zihninde tutunamazlar.” (Ong 1999: 88). Enver Paşa soluk bir kişilik olarak bilinmemektedir. Sarıkamış Harekâtı denilince akıllara ilk olarak Enver Paşa’nın²⁵ geldiği görülmüştür. Sarıkamış köylerinde Sarıkamış Harekâtı “Enver Paşa Taarruzu” olarak anılır.²⁶ General Nikolski (1996) anılarında Enver Paşa’nın cesaretinden söz eder.

²⁴ Sarıkamış’ta esir olanların mektupları için bkz: Mesut Çapa, “İtalya’nın Asinara Adasında Türk Savaş Esirleri”, Toplumsal Tarih, İstanbul, Yıl: 1997, Sayı: 46, 46–49.s. Doğu Cephesinden bir asker mektubu (Kasım 1914): “Bu yaz, iki alayımızla Yemen’den buraya naklonulduk. Yola koyulmamızdan dört ay sonra buraya ulaştık ki, Arabistan’ın cehennemî sıcağı Köprüköy’deki ayaz yanında nimet-i ilâhi imiş. Burada çadırın perdesi buza kesmiş oğlak kulağı gibi kırılmakta ve kopmakta. Bölük kumandanım, beni sıhhiyeye nakletmiş ise de, tabip ve ilaç yokluğundan çaresiz kalıp tekrar takımına döndüm. Akşam yaklaşınca Köprüköy’e civar dağlardan tipi boşanır. Kumandanımız, gelecek cuma Başkumandan Enver Paşa Hazretleri’nin teftiş ve hücum için geleceğini müjdeledi. O gelinceye kadar da yün içlik, çorap ve paltoların verileceğini ve Yemen yazlıklarını atacağımızı müjdeledi. Allah, devlete ve millete zeval vermesin. Başkumandan Paşa Hazretleri’nin gelmesi ile, Moskof’un kahrolacağından ve kâfirin, karşımızdaki tepelerde geceleri seyrettiğimiz ocaklı ve mutfaklı karargâhlarını ele geçireceğimizden subaylarımız çok emin. Şafak söktüğünde 2059 rakımlı Kızkulağı Tepesi’nden Moskof obüs yağdırır ama şükrolsun, zafer bizim olacak. Gece bastırıldığında, tepelerdeki Moskof ocaklarının ateşi gözlerimizdeki ayazı tandır közüne tebdil eyler. Başkumandan Paşa Hazretleri acele gelse ki, ateşe kavuşsak...” (*Ateşe Dönen Dünya Sarıkamış* Belgeseli, CNN TURK ve Anadolu Belgeselcilik)

²⁵ Enver Paşa hakkındaki bibliyografya çalışması için bkz: Edhem Eldem, “Gençlik Mektuplarında Enver Bey”, Toplumsal Tarih, Sayı:37, Yıl:1997, 30 s.

²⁶ Karşılaştırma için bkz: Süleyman KAZMAZ (1995); Sarıkamış’ta Köy Gezileri, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara. Sarıkamış Harekâtı’nın Sarıkamış ve Selim Köylerinde “Enver Paşa Taarruzu” olarak anıldığı belirlendi; törenlerde, elektronik ve yazılı ortamlarda ise Sarıkamış Kırgını, Sarıkamış Bozgunu, Sarıkamış Dramı, Sarıkamış Faciası gibi adlarla anıldığı tespit edildi.

Enver Paşa, tarih bilimi ile uğraşanlarca, Sarıkamış yöresi dışındaki yerlerde, internetteki forumlarda başarısızlığın suçlusu olmuştur. Oysa Sarıkamış halkı onu suçlu bulmamaktadır; çünkü onların dedeleri, babaları Ermeni ve Rus zulmünü görmüş, Enver Paşa'nın onları kurtaracağını ümit etmişlerdir. Bir taraftan yakınlarını bu savaşta yitirenler ağıtlarında Enver Paşa'yı suçlamışlardır. Bu durum tesadüfi oluşmamıştır.

“Anılar, hafızaların rasgele koleksiyonlarından oluşmazlar, anlatanın istikrarlı tasvirini ve yine anlatanın hayatının haklı sebebini yansıtmaya eğilimli olarak düzenlenmiş hafızalar bütünüdür bir parçasıdır.” (Vansina 1985; 8)

“Her yaşlı ile bir kütüphane ölüyor.” (Assmann 2001; 57) Harekâtın tanıkları öldüğü için Sarıkamış Harekât'ından yaklaşık 85 yıl bahsedilmemiştir. Kuşaktan kuşağa bu olayın aktarılmasında aksaklıklar yasaklamalar (Yasaklamalar için bkz: Kırzioğlu 1958: 108; Çolak 2006: 93) olmuştur. Aktarımın eksik kalması harekâtın toplumsal bellekteki oluşumunu güçleştirdiğinden etki tepki olayı yaşanmamıştır. İletilecek olay ve alıcı mevcut olmasına rağmen iletiyi gönderecek kaynak kişilerden²⁷ kaynaklanan -iletişimdeki ana unsurların oluşamamasından- iletişim kopukluğu yaşanmıştır.

Connerton'un Birinci Dünya Savaşı'nın anlaşılması hakkında şu varsayımı ifade eder:

“1914'e götüren varsayımları kavramak istiyorsak, okulda aşılana değerler ve inançlar ile politikacıların okuldan sonraki yaşamlarında davranışlarını dayandırdıkları, geleceğe ilişkin önkabuller arasındaki bağlantıları kavramamız gerekir; birçok Avrupa ülkesi önderinin Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce var olma savaşımı ve kendini koşullara en iyi uyarlamış olanın yaşamını sürdürmesi öğretisini, nasıl olduğu gibi benimsediklerini anlamak istiyorsak, bir önceki kuşağın sahip olduğu düşüncelere bakmalıyız.” (1999; 34)

²⁷ Hasan İzzet Paşa'nın torununun 25 Aralık 2006'da gerçekleştirilen Siyaset Meydanı adlı programda anlattığı anekdot: “Ananemin tüm ısrarlarına rağmen dedem: ‘Ülkem ateş çemberiyle çevriliyken ben içerde yangın çıkaramam.’ diyor ve Harekâtla ilgili tüm belgeleri yakıyor.” Hasan İzzet Altınanıt

Sarıkamış Harekâtı'nın müsebbibi olarak görülen Enver Paşa'nın sahip olduğu düşünceler ele alındığında Enver Paşa'nın, Ziya Gökalp'in Turancılık fikrinden etkilendiği bilinmektedir. O zamanki akımlar ise İslamcılık, Turancılık, Osmanlıcılık...vs.dir.²⁸

P. Connerton yöneticilerin aldıkları kararlarla onların siyasal anıları arasındaki bağa değinmiş ve siyasal deneyimin “ söz edilmeyen şeylerle” kazanılacağını belirtmiştir. Siyasal kayıt ile siyasal bellek arasındaki farkı şöyle açıklamıştır:

Siyasal grubun önderlerinin bunalım zamanlarında kendilerinin de iyice anlamadıkları kararlar aldıkları ve eylemlerinin doğuracağı sonuçları önceden bilmenin olanağının bulunmadığı durumlarda daha açık olarak görülür; çünkü o zaman, eylemleri, gerisindeki veri kabul edilen örtülü bir anlatı tarafından yönlendirildiği zaman “ sözü edilmeden yapılan” belli bazı kurallara ve inançlara başvurmak zorunda kalacaklardır (1999; 31).

Enver Paşa'nın aldığı karar hâlâ sorgulanmaktadır.²⁹ Yeni kuşak sınıfına alınabilecek ve ikincil sözlü kültür ortamında yetişmiş olan Hüseyin Demirci³⁰ ile birincil sözlü kültür ortamında yetişmiş ve eski kuşak sınıfına alınabilecek olan Muzaffer Boz'un³¹ Enver Paşa hakkında anlattıkları ve

²⁸ Turan ideali için bkz: Mehmet Ö. Alkan, “Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası Programı ve Turan İdeali”, Toplumsal Tarih, Sayı:37, Yıl:1997, 31-36.s

²⁹ Bkz:Siyaset Meydanı, ATV, 25 Aralık 2006

³⁰ “Bardız tarafında bir köye gelen Enver Paşa , yaşlı bir dededen şey soruyor, evinde yiyip içiyor, işte evinde ne varsa o günkü şartlarda aklına gelen büyüklerimizden duyduğumuzu söylüyorum. O zamanki evine uğradığı dede işte 70-80 yaşlarında. Enver Paşa diyor ki: “Dede biz bu dağlardan karşıya Rusya'ya taarruz edeceğiz ne diyorsunuz bu aralık ayında?” Dede de şey diyor: “Oğlum sen Paşasın, bütün askerlerinle eğer bu dağlardan taarruz yaparsan, bu ayda zemheri ayıdır işte kuş kuşluğuyla dışarı çıkmıyor.Aralık ayı çok tehlikelidir. Bütün askerleri kırdırırın.Sakın böyle bir şeye kalkışma” .Enver Paşa çok sinirleniyor ve diyor ki: “Eğer evinde ekmek yememiş çay içmemiş olsaydım senin kelleni vurdururdum. Derhal bu evi terk edin.” diyor yanındaki kurmay heyetiyle beraber çok hırslanıyor.” (Kaynak kişi: Hüseyin Demirci, 1963, Sarıkamış, Anadolu Ajansı Sarıkamış Muhabiri, Derleyen: Ferya Çalış Ersöz, Derleme Tarihi: 15 Kasım 2006)

³¹ “Enver Paşa devletin vermiş olduğu çizelgeye göre göreve gidiyor. Enver Paşa'nın ordusu Sarıkamış'a gelecek. Osmanlı hududundan süre, Rus tarafına göndere. İşte o zaman Enver Paşa geliyor şeye, eski ismi Kusur şimdi ki ismi Akşar oraya geliyor. Orada Enver

yorumları tamamıyla birbirine karşıttır. Bu durum hangi kuşağın belleği sorunsalını gündeme getirmekle beraber, Enver Paşa hakkında yapılan tartışmaların Harekâtı gündemde tutma işlevini gördüğü belirlenmiştir.

İcra ortamı anlatıyı etkiler (Tosh 2005: 197). Sarıkamış; ulaşım, iklim gibi etkenlerden ötürü gıda ve giyeceklerin pahalı olduğu bir yerdir. Ancak Batıdan gelen asker aileleri bu durumu böyle yormamakta, Sarıkamış şehitlerinin bu ilçeye ah ettiğini, o yüzden buranın bereketsiz bir yer olduğunu, maaşlarının bu yüzden yetmediğini ifade etmektedirler. Özellikle Çanakkale'den gelen bir ailenin anlattıkları bir hayli ilginçtir: Çanakkale'de aynı paraya marketten çok daha fazla şey aldıklarını, çünkü orada Çanakkale şehitlerinin ruhunun oraya bereket getirdiğini, Sarıkamış'ta ise şehitlerin ahının olduğunu söylemişlerdir. Hâlbuki Çanakkale Cephesi Rusların yardım isteği üzerine yine 1. Dünya Savaşı'nda açılmıştır ve orada 250 bin şehit verilmiştir. Aradaki fark galibiyet ve mağlubiyettir. Ancak tarihi kitap okumasalar da halk askerlerin boşu boşuna donarak şehit olduklarını bilinçaltına yerleştirmiştir. Bu gösterir ki, tarih bilim adamları sayfalarca savaşın nedenlerini sonuçlarını tartışınlar, araştırsınlar, Enver Paşanın kahraman olduğunu ya da vatan haini olduğunu anlatsınlar; halk hafızasında tarih, atasözleri gibi atasözleri gibi daha öz, daha etkileyici ve bugünün içindedir. Halk hafızasının kendine has, olayları, durumları, düşünceler ayıklayıcı ve geleceğe taşıyıcı özelliği vardır. Vansına *Oral Tradition As History* adlı eserinde hafızanın yönlendirici, seçici, düzenleyici özelliklerini farklı ifadelerle belirtmiştir.

Paşa'yı isnat ediyirler. İşte Enver Paşa haşa haşa bin kere ki haşa bir padişah, bir asker, bir ordu komutanı, bir kumandan ne yapmaz. Mahiyetinde olanlar hep onun çocuğu sayılır. Onlara hayınlık yapmaz. Ona Akşar'dan şöyle deyirlar: "Senin askerin Sarıgamiş'a gideceğine göre sen buradan mesela Gazilerden Şenkaya'nın nahiyesidir. Veyahut Göle'den, Kars'tan Sarıgamiş'a gidersen çok zaman kaybedersin. Sen buradan Osmanlı köyinden eski ismi Ersnek, Allahüekber'in arkasında , sen buradan Beyköy'e Başköy'e çukur köylerine bir gecede aşarsın" bu yönergeyi veriyirler Enver Paşa'ya. Enver Paşa da yer garibi ya bilmiyir semti, bilmiyir yeri, bilmiyir fırsatı bilmiyir ondan sonra da askeri gönderiyir Ersnek'e. Ersnek'ten bir gecede aşarsın asker kurtarır." (Kaynak kişi: Muzaffer Boz, 1934, Selim- Beyköyü, Çiftçi, İlkokul Mezunu, Derleyen: Ferya Çalış Ersöz, Derleme Tarihi: 18 Şubat 2007)

Vansina'nın (1985; 167–172) hafızanın özellikleri hakkındaki görüşleri şöyle sınıflanabilir:

- Somut bir öge soyut bir ögeye göre daha iyi hatırlanır.
- Tekrarların ve düzensizliklerin hatırdaki kalması zordur.
- Sayılar hem soyuttur hem de tekrarlanırlar. Bu yüzden basmakalıp haline getirilirler.³²
- Zihnin hafıza üzerinde, tutarlı bir söylem oluşturma konusunda bilinen eğilimi vardır.

Bu tasnifin dördüncü maddesinden hareketle Halit Paşa'nın Sarıkamış Harekâtı kahramanı sayılması hususuna açıklık getirilebilir. Halit Paşa Sarıkamış Harekâtının kahramanı olarak görülmekte ve halk arasında destanlaştırılmış kişiliği devam etmektedir, oysa Halit Paşa 1918-1920li yıllarda halkın Ermeni zulmünden ve Ruslardan korunması için hareket etmiş, çete kurmuş, daha sonra Kazım Karabekir'in ordusuna askerleriyle birlikte katılmıştır; yani Halit Paşa harekât bittikten sonra kahramanlıklar göstermiştir. Derlemeler sırasında Sarıkamış Harekâtı sorulduğunda cevaplayan kişiler hep Halit Paşa'yı anlatmış ve onunla akraba olduklarını veya aynı köyden olduklarını söyleyerek övünmüşlerdir. Halit Paşa Kars halkının belleğinde bir model alınacak kişi olarak yerleşmiştir. Bunun sebebine Vansina'nın şu savından hareketle ulaşılabilir:

“Her toplumda her rol veya statü sahiplerinin oluşturduğu idealden sonra model alınır. Bu ideal toplumun tümü için ortaktır ve sıklıkla sözlü geleneklerle korunur.” (1985; 105).

Ahmet Özdemir, 23 Aralık'ta cumartesi akşamı Toprak Otel'de yapılan anma töreninde şiirini okumak için çıktığında Ermeni Zulmü ile ilgili konuşmak istemiş; fakat susturulmuştur. Resmi gelenek niteliği taşıyan törende

³² Örneğin Türk kültüründe 3,7,9, 40 sayıları gibi

kısıtlamalar olsa da Ermeni zulmü halkın belleğindeki Sarıkamış Harekâtı şemasında yer almış, âşıklar şiirlerinde dile getirmiştir.³³

“Hafıza yoluyla algılama gücünün araya girmesi ve duygusal durum anlatılanı şekillendirir. Hafıza tipik olarak art arda gelen algılardan belirli özellikleri seçer ve bunları umulana, geçmiş bilgilere ya da “ne olmuş olmalı” mantığına göre yorumlanıp algıdaki boşlukları doldurur.” (Vansina 1985; 5)

Kaynak kişiler için tarihi gerçek, gerçekten ne olduklarına inandıkları veya yönlendirildikleri gerçektir, denilebilir.

“Az çok resmi olmayan biçimde söylenmiş anlatıların ürünü olan tarihlerin üretilmesi, karakteristik insan eylemlerinin saptanması yolunda temel bir etkinliğe dönüşür. Her türlü ortak belleğin göstergesidir bu.” (Connerton; 1999; 30–31)

3.2. SARIKAMIŞ HAREKÂTI’NIN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TANIKLARI

Yapılan saha çalışmasında Sarıkamış Harekâtına göz şahitliği yapmış yaşayan tanıklara ulaşılammıştır. 2006-2007 yıllarında ulaşılan anlatılardaki bilgilerin önceki kuşakların aktardığı bilgiler olduğu kaynak kişiler tarafından belirtilmiştir. Anlatının özünün bozulmaması için bu anlatılarda sözcükler, cümleler olduğu gibi alınmış, anlatıcılar Kars, Kars’ın ilçeleri ve köylerinden veya şehit, gazi yakınlarından tercih edilmiştir; ancak farklı kitaplarda alınan anlatılar da cümleler düzeltilmiş olduğundan özgün anlatıdan sapmaların olabileceği de göz önüne alınmalıdır. 1941 yılında gerçekleştirilen derlemelerin bulunduğu Süleyman Kazmaz’a ait *Sarıkamış’ta Köy Gezileri* adlı eser göz şahitliği yapmış kişilerin anlatılarından oluştuğundan dikkate değer bulunmuş ve bu anlatıların bazıları da örnek olarak konulmuştur. Alptekin Müderrisoğlu, Erdoğan Altınkaynak, ve Metin Tekin’in derlemeleri de konulmuştur.

³³ Örn: Âşık Mustafa Aydın’ın Ermenilerin bir geline yaptığı zulmü anlattığı “Zeze” isimli şiiri

Kaynak Kişi: Muzaffer BOZ, 1934, Kars-Selim- Beyköy Köyü, Çiftçi, İlkokul Mezunu (Bkz fotoğraf: 13)

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 18.02.2007

“Babamdan dedemden duyduğumu size söyleyeceğim.

Sarıkamış'ın Karaorgan Nahiyesinden Anadolu'ya taraf Osmanlı'nın idi. Karaorgan'dan bu tarafa Kars tarafa karıştıktı yani Ermeni Köyi, Rus Köyi, bizim Türklerin Köyi bunlar garışık. Fakat bunlar fırsat buldukça Müslümanlara çok hakaret etmişler. İspatli büyüklerimiz anlatırdi. Selim'in Karahamza Köyi var orda çok büyük katliamlar yapmışlar, Çerkes Köyi var orda da çok büyük katliamlar yapmışlar Ermeniler. Yaşli, kadın, irili, ufakli toplamışlar gaz yağını dökmüş yakmışlar, ispatli bu. Benim amcamın ailesi anlatırdi inanin yürekler yerinde durmuyordu.Ermeniler şimdi iftira atıyorlar.

Büyüklerimizin anlattığına göre şimdi haksızlığın karşısında kimse durmasın, kabul de etmesin yani ona göre bu mesela olaylar devletimizin milletimizin kulağına gittiği zaman tabi ki tahammül etmezler. O zaman işte Enver Paşa devletin vermiş olduğu çizelgeye göre göreve gidiyor. Enver Paşa'nın ordusu Sarıkamış'a gelecek. Osmanlı hududundan süre, Rus tarafına göndere. İşte o zaman Enver Paşa geliyor şeye eski ismi Kusur şimdi ki ismi Akşar oraya geliyor. Orada Enver Paşa'yı isnat ediyirler.İşte Enver Paşa haşa haşa binkere ki haşa bir padişah, bir asker, bir ordu komutanı, bir kumandan ne yapmaz. Mahiyetinde olanlar hep onun çocuğu sayılır. Onlara hayınlık yapmaz. Ona Akşar'dan şöyle deyirlar. Senin askerin Sarıgamış'a gideceğine göre sen buradan mesela Gazilerden Şenkaya'nın nahiyesidir. Veyahut Göle'den, Kars'tan Sarıgamış'a gidersen çok zaman kaybedersin. Sen buradan Osmanlı köyinden eski ismi Ersnek, Allahüekber'in arkasında , sen buradan Beyköy'e Başköy'e çukur köylerine bir gecede aşarsın bu yönergeyi veriyirler Enver Paşa'ya. Enver Paşa da yer garibi ya bilmiyir semti, bilmiyir yeri, bilmiyir fırsatı bilmiyir ondan sonra da

askeri gönderiyor Ersnek'e. Ersnek'ten bir gecede aşarsın asker kurtarır o zamanın imkanları askerin geyinişi çok zayıf, gıda durumu olsun çok zayıf. O zaman gündönümü fırtınasına tam rast geliyor. Gündönümü fırtınası diye takvimlerde yazıyor, Aralık'ın 21'inde gün duruyor, 26'sında dönüyor. Aynı o fırtınaya rast geliyor. Hikmet-i ilahi işte. Fırtına erken bir hafta oluyor. Demek ki Allah'ın mukadderatı öyleymiş. Büyüklerimiz anlatırdı; derdi ikinci zamani bizim bu dağda yani Allahüekber'in eteğinde askerin öni açıldı, ondan sonra bizim köye geliyor. Başköy'e iniyor. Çarşıya geliyor. Ondan sonra Karakale, Ağcakale 90 bin asker 3 gün 3 geceden fazla 1 hafta oluyor ardı arası gelmiyor. Soğuktan donanlar kesilenler yolda donuyor kalıyor. Gelenler tüfeğini silahını boynuna asıyor yerde öylece donuyor kalıyor. Buraya gelen yani bu isbatlı ahiri boşaltıyorlar orayı hastane ediyorlar. Öz amcamın karısı ismi Perizatdı. Benim bestemde de geçiyor, veririm sene. Ondan sonra o zamanın şartlarına göre Perizat ana onlara hekimlik ediyor. O askerlere artık sarıyor marıyor. Bestemde de geçiyor. Kazanları kuruyorlar un vuruyorlar. Ondan sonra başka yemek yapıyorlar. Asker burada 1 hafta kalıyor. Geri kalan asker buradan Gürbüzler Köyünden Divik Köyünden Sarıgemiş'in karşısında İstimgara var. İstimgara'nın orda bizim buradan giden asker orada ateşe tutuluyor. Süngü tak emrini veriyorlar. Ondan sonra Ermeniye askerimiz düzlüğe sürüyorlar. Gine Muzaffer oluyorlar. Donan askerler de isbatlı Hoca da biliyor. Cenab-ı Allah Ayet-i Kerime de yazıyor: "şehitlik mertebesi çok yüksektir" işte bunu çok araştırıyorlar. Kalan cenazeler ne oldu. Yaz başı açıldığı zaman isbatlı böyle büyüklerimiz konuşuyordu ki o cenazeler sanki yeni vurulmuş sanki yeni donmuş çünkü Cenab-ı Allah şehitlik mertebesine giden bir kuluni kurda kuşa pay etmez he buna inanmak. O konuda bende dilim döndüğü kadar aklımın yettiği kadar şeyler anlatıyım beste hususunda.

Şehitler Allaha yalvarıyorlar. "Yarabbi sen tekrar bizi dirilt tekrar bu dadı duzu alak tekrar şehit düşek, bu hal devam etsin ne zamana kadar ilahi kıyamete kadar.

Bu çukurun içinde 7 tane köy var. (Başköy, Beyköy, Sarign, Karakale, Akçakale, Darboğaz, Yenice) 7 side aynı bilinç içinde. Çünkü bu köylerin hepside şehitlerin mucizesini griyirler.Bu dağdan inmişler kalmişlar, yemişler, içmişler, hasta düşmüşler, vefat etmişler ondan sona komşular Müslümanların tarafına defnedilmişler yani bu köylerin hepsinde devamlı aynı dillerde dolanıyir. Her kişinin haberi var.Bunun sebebini de diyim sene, bunun sebebi de Yusuf A.S. hani Züleyha kadirleri topladı elma doğrattı ondan sonra Cenab-ı Allah ne yaptı bunlar hep ellerini kestiler acıyı hissetmediler.Allahu Teala da Yusuf'un o sabrının bereketini o akan kanları şehitlere aktardı onun için şehitler acımıyir acıyı hissetmiyir, assalar kesseler yaksalar onların hoşuna gidiyir.Onun Cenab-ı Allah onun sabrını boşuna çıkartmadı. O kanı kadınların ellerinden akan kanı şehitlere aktardı, onlar acımıyir. Onun için şehitler her zaman diridir. Ve kıyamete kadar şehit dşak tekrar canlanak tekrar şehit dşak yani bunu Allah'tan istiyirler. Onların şefaatinini de Allah bizlere nasip etsin.

Gelmişler Allahekberin o gzinde Ormanlı Köyünde yaylası var. şimdi şu an harabadır. O asker gelmiş bir kısmı yaylalarda kalmişlar direkleri söküp yakmişlar. Ondan sonra bunların üstüne dam kmş, toplu olarak o yaylaların altında kalan çok olmuş.

Yollarda çok kalmişlar. Ormanların içinde ağların üstünde kalmiş.

Ben yetiştim eski karlara. O zaman tipi olduğu zaman kapıyı bacayı dümdüz ediyirdi.Tnel gibi kapıyı deliyirdiler, dışarı ıkayırdiler. Allah'ın hikmeti evvelki karlar yokti. Haşa o sözlerin hiçbiri yalan olmaz aktarmalı konuşuluyir.Sen bana konuşuyirsin. Ben teki çocuğuma anlatıyirim. Kuşaktan kuşağa geçmiş, ağızdan ağıza dolaşıyir.Slaleden böyle devam ediyir."

Kaynak Kişi: Mustafa AYDIN, 1963,Kars- Selim- Beyköy Köyü, Halk Şairi, Lise Mezunu (Bkz fotoğraf: 14)

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 02.02.2007, Ankara

“Sarıkamış’ta askerlerimiz Ersnek dediğimiz Alahüekber Dağının işte şimdi Erzurum Şenkaya’ya bağlı dedikleri köy var Ersnek, şimdi Ormanlı’dan gelip Allahüekber Dağına zemheri de çarıksız aç susuz köylerimize gelince hayvan barınaklarında, ahırlarda topluca bunlara un çorbası verdiklerini ve aç olan çıplak olan asker ayağında çarığı olmadığını olsa da kar ile donmuş şekilde olduğunu büyüklerimden dinledim. Bunlar çorbayı içince şehit olduklarını toplu ölüm mezar kazdıklarını anlatırdı ninem. Ağlayarak söylerdi. Babamdan duyardım.”

Kaynak Kişi: Rıza ASLAN, 1924,Kars- Selim- Hasbel Köyü, Çiftçi, İlkokul Mezunu (Bkz fotoğraf: 15)

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 10.04.2007

“Allahuekber’e askerlerimiz Ermeni, Rus yüzünden geliyirdiler. Çiplağdılar, acdılar, tipi epiy kapıyır. Şimdi kar yok eskiden çok vardı. Askerimizi kırdı Allahuekber dağında rahmetli anam 105 yaşında öldi. Selim Hasbel köyündenim. Anam derdi ki Allahuekber dağında hak develer yani büyük develer düşmüştü. Kara çıkamıyirdiler. Ha una basıp öyle gidıyirdik. Sarıkamış’ın Kamişli köyünde orda topi vuruyor. Rus , kafir bizim askerimizi kırıyor. Yalnız bitane askerde bi top var. Yüzbaşı geliyir diyir topu niye atmıyirsin. Askerde diyir benim bitane topum var nereye atıyım? Sonra topi atıyir. Türk askerini kurtarıyir. Ama askerimizde epey kırıldı. Allah rahmet etsin.”

Kaynak Kişi: Hüseyin İKİKARDEŞ, 1930,Kahramanmaraş, Çiftçi, İlkokul Mezunu (Bkz fotoğraf: 16)

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 23.12.2006

“Dedem burada galmış, emcam burada donmuş, galmış .Bugün dedem ve Yonan Harbinde bu Aymalı’da şehit düşmüş.

Emmimin rahmetli biri Osmaniye’de biri de Çanakkale’de şehit düşmüş.7 kişi getmiş 2 kişi gelmiş. Onun için bizim soy ismimiz ikikardeş olmuş.Yoksa bizim lahabımız Topal Hoca’nın Hocaoğlu.Sayın Kemal Paşa şey tesbitinde ikikardeş gıran altında galdı bunlar, iki kardeş galmışlar. Şehitlerimiz çok Türkiye’ de yalnız bizim ocak batmış. Giden gelmemiş buraya da onun için. Anmak için geldik ve Allah kimseye o günleri göstertmesin.Allah kimseye gurban olduğum Allah gara gün göstertmesin. Maraş’ın hepsinin sizlere selamı var.Kahramanmaraş’ın Türkiye’de her tarafta şehit olduğunu ispat ettik. Nasıl dersiniz Doğu’da, Kuzey’de, Güney’de şehit olduğunu ispat etik.

Donanlardan 47 kişi Maraşlı, ikisi tam bizim kökten, gerisi ayrı ,ayrı sülalelerden. Biz bunları tesbit ettik ve bunları da aynı zamanda adamları bulduk teslim ettik.Şeylerini hep ayrı ayrı görüştük Allah kimseye göstertmesin.Şimdi şayet esger etsinler ganımın son damlası düşmanın üstünde gezerim. Ganımın son damlası bi ilahi yemini gassem ederim. Üstünde gezer ki onu mahvedeyim diye hemi de nasıl silah tutarım hemi de nasıl koşarım bildiniz mi diye canımı takıp ganımı veririm benden doğan gün görsün diye, benden doğan gün görsün.

Allah nasip etti, ikinci gelmem Sarıgamiş’a.

Dedemnen emmimi görünce şıh geçirdim. Dedem Yemen’de can verdi diye biliyoduk Burada görünce dedemi şıh geçirdim, ağladım , kahroldum. Sülalemiz mahvoldu.Allah böyle emretmiş.”

Kaynak Kişi: Halit YÜCEL, 1948,Kars- Selim- Kalekaya Köyü, Çiftçi, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 18.02.2007

“Allahüekber dağında 1994’te terörist vardı, askerler geldi gidemediler üzerine kıştan. Eskiler çıkmış bu dağlara o gışta gıyamatta. Köylüler hep mermi bulurdu buralarda.

Allahüekber dağında haziran temmuz ayında anma törenleri yapılıyor. Geçen yıl zurna çalındığı için halk tepki göstermişti.”

Kaynak Kişi: Göynücek’ten Çulluk Osman, Amasya

Derleyen: Metin TEKİN

Derleme Tarihi: ?

“Bir tepede düşman gözlüyoruz. Cafer hafifçe dürttü beni: ‘Tüfeğim patlar patlamaz yere at kendini’ dedi. Öne doğru düşman gözleyen tüfeğini birden geriye çevirdi, omzuna koydu ve tetiğe bastı.Her şey bir anda olmuştu.Ben kendimi yere attım , o da attı.Az sonra doğrulup kalktık.Hemen arkamızda bir Rus askeri yatıyordu.Alnından yemişti kurşunu.Gizlice yaklaşıp bizi esir almak istemiş.On yıldır elinden silah düşmeyen Cafer, sese atıp vurur hale gelmişti.Nişan alması için Rus’un kar üstünde çıkardığı ayak sesi yetmişti ona.

O günlerde öyle kar yağmıştı ki, bazı yerlerde telgraf direklerinin boyuna yaklaşmıştı. Kar üzerine bağdaş kurar, tütün tabakalarımızı telgraf direklerinin tepesine kor, sigaralarımızı sarardık.Karın böyle yoğun olduğu bir yerde,silah yüklü bir katır, ağzına kadar kara gömülmüştü.Askerler uğraştılar, çıkaramadılar.Cafer,‘Katırın yan tarafındaki karı biraz açın’ dedi.Askerler

denileni yaptılar.Cafer açılan çukura indi.Boynunu katırın altına soktu.‘Ya Allah!’ dedi ve katırı omuzlayıp, olduğu yerden çıkardı.Askerler;kalıbının hakkını fazlasıyla veren, kapılardan sığmaz dağ yapılı bu adama gıpta ile baktılar.” (Tekin 2006: 160)

Kaynak Kişi:Sarıkamış’ta savaşıyan Ömer ŞAMUT’un oğlu (Ömer Çavuş, Çorum- Mecitözü, 1887) İsmail Şamut

Derleyen: Alptekin MÜDERRİSOĞLU

Derleme Tarihi: 11.09.1994

“Enver Paşa Allahuekber Dağlarını kastederek “Bu dağı aşarım.” dediği zaman bir ağa “Kışın askeri buradan geçiremezsin. Taarruz bahara kalsın. Askeri ben besleyeyim.” Sözleriyle karşı çıkmış, çok yalvarmış, ısrar etmiş, fakat dinletememiş. Asker bit, pislik, açlık, sefalet içinde düşe kalka yürümüş, güçlü olan kurtulmuş. Ömer Çavuş, Balkan Savaşı’ndan tecrübe sahibi olduğu için kurtulmuş. Herkes başının çaresine bakmış; 15-20 kişilik gruplar halinde ilerlemişler. Bu yüzden yürüyüş nizamî bir şekilde olmamış. Arada acılı olaylar cereyan etmiş. Allahuekberler’de bir köye varmışlar, evin samanlığına girmişler. Yatmak için samanı açarken bir asker ayağı görmüşler, tutup çıkarmışlar. Ayak Ömer Çavuş’un eline geçmiş. Meğer asker orada donmuş, vücudu da çürümüş. Her halde daha önce samanlığa girmiş olmalı. Ömer cenaze yanında yatmak istemeyen arkadaşlarına “Ne korkuyorsunuz” O da bizim gibi insandı.” demiş, çektiği samanın içine girmiş. Onu gören arkadaşları da samanın altında yatmışlar. Sabahleyin samanlıktan çıkarak yollarına devam etmişler. Bir yerden giderken bir erkek mandanın üretim uzvunu (erkeklik uzvunu) bulmuşlar. (Çorum’da erkek mandaya comba denir.) Beş kişi ele geçirilen et parçası yüzünden (Sen yiyeceksin, ben yiyeceğim!) diyerek döğüşmüş. Dağa vuran 110.000 kişiden açlık, sefalet, soğuk, bit ve pislik yüzünden ancak 10.000’ i dağı aşarak Sarıkamış’a varmak suretiyle kurtulabilmiş.” (Müderrisoğlu 1997: 273)

Kaynak Kişi:Ahmet Bey, Selim- Karakale Köyü

Derleyen: Süleyman KAZMAZ

Derleme Tarihi: 23.7.1941

“31 muhaberesinde bizimkiler Akçakale, Ruslar da Yenice ve Zellice sırtlarındaydılar. Bir gün akşama kadar savaştılar. Askerlerimiz gece köye geldi. Alay komutanı ertesi sabah yardım alacaklarını, düşmanı bulunduğu yerden atacaklarını söylüyordu. Tan ağarınca Ruslar ateşe başladılar. Sonra hücumla geçtiler. Ordumuz Başköy’e doğru çekildi. Askerler, karlar arasında açtıkları yolda yürüyorlardı. Biz de onlara katıldık. Ocak ayının en soğuk gününe raslıyan bu göç, bir felâketti. Çoluk-çocuk, kadın feryat ediyordu. Üzerimize hiçbir örtü alamamıştık. Yük o kadar ağır geliyordu ki birçok analar kucaklarındaki bebekleri karlara attılar. Bu sırada Ruslar boyuna ateş ediyordu. Başköy’e vardığımız zaman düşman Emirhan’a top çıkarmıştı,

üzerimize gülle yağdırıyordu. Buna karşı bizim toplar da Başköy’ün üstünde kuruldu. O sırada içimizden biri bağırdı- “Aman yatın!” Mermi ortamıza düşmüştü; gürültüsünden yere serildik. Kendimize geldiğimiz zaman baktık ki üstümüze kar, toprak yağıyor. Bereket versin mermi patlamamıştı. Yoksa hepimiz ölürdük. Kalktık; güçlkle Penek’e gittik; altı ay orada kaldık. Malımızı, davarımızı götüremediğimiz için parayla tahıl aldık, öyle geçindik. Sonra yerlerimize döndük.” (Kazmaz 1994: 216)

Kaynak Kişi:Sağır Mahmut, Sarıkamış- Yağbasan Köyü

Derleyen: Süleyman KAZMAZ

Derleme Tarihi: 22.8.1941

“Enver Paşa taarruz edeceği zaman Bardız’a varmıştı. Oradakilere şunu söyledi:

-Top Karakurt'tan gelecek, Göle'den Selim'e inecek.

Enver Paşa'nın dediği çıkmadı. Ne top geldi, ne de Selim'e ulaştılar; Allahuekberlerde kırıldılar. Enver Paşa gittikten sonra Ruslar onları yakaladı:

-Siz benim o kadar ekmeğimi yediğiniz halde gene Osmanlı'ya yardım ettiniz, diyerek onları Sibiry'a'ya sürdü. Sonra memlekete döndüler. Bereket versin ki evleri kapanmamıştı; çoluk çocuk duruyordu. Rızkı veren Allah onların rızkını vermiş. Öyleleri vardı ki çocukları, karıları acından ölmüş ya da ele varmıştı.”
(Kazmaz 1994: 259)

Kaynak Kişi:Şemsettin Ağa, Sarıkamış- Handere Köyü

Derleyen: Süleyman KAZMAZ

Derleme Tarihi: 4.9.1941

“Ruslarla muhabere ederken esir düştük. Bütün esirleri Hamamlı Köyü'ne kapattılar. Etraftan parayla ekmek satarlardı. Ruslar onlara izin verirdi. O zaman 15 yaşındaydım. Birkaç arkadaşla kaçmayı aklımıza koyduk. Mutfakta yemek pişecekti. Onun için odun toplamak üzere bizi ormana götürdüler. Başımızda birkaç Rus askeri vardı. Mevsim kıştı; her taraf karlıydı. Ormana dağılınca üç arkadaş kaçtık. Arkamızdan biraz koştular, ama, yakalayamadılar. Arkadaşlardan birini kaybettik. Fakat yukarıdan dereye indiğimiz zaman bulduk. Öylece Köroğlu Köyü'ne gittik.”
(Kazmaz 1994: 318)

Kaynak Kişi:Bayram Ağa, Sarıkamış- Bozat Köyü

Derleyen: Süleyman KAZMAZ

Derleme Tarihi: 13.9.1941

“Enver Paşa Taarruzu’nda bizim orduyla birlikte gönüllü olarak muharebe ediyorduk. O zamanlarda Divik’te Türk hastanesi vardı. Bu hastahaneye yataktan başka yağ, bulgur gibi yiyecek maddeleri vermiştim. Verişan’ın Rumları bu durumu Ruslara duyurdular. Ruslar beni Verişan’a götürdüler. Ben kaçarak tekrar buraya geldim. Gâvurlar beni aradılar. Sonunda buldular, çoluk çocuk Kars’a götürdüler, sonra bıraktılar. Köye döndüğümüz zaman bütün damların yıkıldığını, her yerin harap olduğunu gördük. Üç ay sonra 70 kişiyi toplayıp götürdüler. Benim suçum yağ vermektir. Bir de ötekilerle birlikte ispiyonluk yapmış, köprüleri sökmüştük. Ben doğruyu söyledim. Öbürleri inkâr ettiler. Onlara üçer sene hapis, bana da iki sene nezaret cezası verdiler; yani her gün karakola giderek orada olduğumu haber verecektim.

Tekrar buraya geldim. Verişan’da ispiyonluk yapan bir Rumu vurduk. Bardız’da 30 kişilik çetesi olan Ahmet Efendi vardı. Amcam, “Bir Rum beni bekliyor.” diye Yüzbaşı Ahmet Efendi’ye haber verdi; buraya geldi; Rumu birlikte öldürdük.

Benim damım üç defa yandı; Ruslar, Ermeniler, Rumlar yaktı. Şimdi karadüzen yaptım. İçinde böyle seslensen aksederdi.” (Kazmaz 1994: 338–339)

Kaynak Kişi:Sarıkamış Gazisi Ali Pehlivan’ın oğlu Osman Korkmaz, Erzurum-Oltu-Başaklı (Keyik) Köyü

Derleyen: Erdoğan ALTINKAYNAK

Derleme Tarihi: ?

“Ardos Karakolunun önünde bizi topladılar. Başımızdaki komutan bize, sıkı sıkıya tembih etti ki, gelen ne sorarsa sorsun sizin vereceğiniz cevap “sağol” olacak. O gün kar çok yağmıştı.Yarı belimize kadar kar vardı.Komutanı karşılayacağımız yeri ayaklarımızla düzelttik.Komutan

geldi,bir iki komut verdi.Bizi övdü.Sonra oradan saldırı emrini verdi.Tek kurşun atmadan Oltu'ya girdik.Ruslar,Ermeniler çekilmişler.Bardız deresinden geriye gitmişler.Oltu'da durmadık.Yola devam dediler.Kosor'a geldik.derenin içinde her taraf bizim askerlerle doluydu.Akşam oldu.Geçecek yol yoktu.Çerkez Ağa ile ben kalıplı olduğumuz için önden gidiyorduk.Geridekiler bizi takip ediyordu.Ormana vurduk.Üstümüz başımız hep ıslanmıştı.Akşam soğuğu iliklerimize işliyordu.Sığınacak bir yer yoktu.Derken istirahat emri geldi.Herkes bir ağacın duldasına sindi.İskender Ağa'ya dedim ki biz burada kalır isek donarız.Kalk gidelim.Çıktık biz yine yola.Ağaçlardan kurtulduk.Burnumuza tezek dumanı kokusuyla karışık kebab kokusu geldi. Baktık ki bir dam var ilerimizde. Yürüdük oraya doğru.Pencereden baktık,damda,iki Rus askeri,bir yaylacıyı ailesiyle birlikte esir almış,onlara hizmet ettiriyordu.Yaylacı da ihtiyar...Namus belasına hizmet ediyor adamcağız.Birden içeri girdik askerleri,silahlarına ulaşmadan yakaladık.Yakalasak ne edeceğiz.Biz kendimize bakacak durumda değiliz.Ellerinden yedekleriyle silahlarını,üstlerinden paltolarını,ayaklarından da çizmelerini aldık.Hazır ateşin başına oturduk,etleri de yemeğe başladık.Yaylacı yalvarıyor,ellerimize kapanıyor,kurtulduğuna.Askerleri bu yaşlıya teslim ettik.Götürecek yerimiz yok ki! Adamın var belki yüz tane koyunu...Adam yalnız...Silahları bu adama verdim ki bak bunlar sende kalsın,biri senin.Birini de bana saklayacaksın dedim.Adam ne olur gitmeyin ben size burada bakarım diye yalvarıyor.Yok dedik biz gideceğiz. Bize bir hayli de azık verdiler hemen çıkar çıkmaz elimize geçirdiğimiz silahların ikisini de orda bir yere sakladım.Geldik konakladığımız yere ki,bir kişi kalmamış.Kimisi ağacın başında, kimisi dibinde...İki kişi çıktı geldi,onlar da uyumuşlar.Ateş yaktırmıyorlar ki görülürüz.Bizim azıkları dağıttık.Dağıttık ama içim de cız ediyor.Biz bir daha nereden yiyecek bulacağız diye.Tekrar yola koyulduk bir birliğe dahil olduk.Bizden kimse yok da,başka birliklere girdik.Geldik Bardız'a.Yüksek bir tepeye yerleştik.Biraz ilerisi Sarıkamış.Etrafta bir sis var,göz gözü görmüyor.Sisten hiçbir şey görünmüyor.Otuz metre ilerisi yok.Sisin içinde bir gürültü duyuyoruz.Bir ses gelip gidiyor.Bağırışlar,çağırışlar tekrar sessizlik ve sonra tekrar bir

gürültü...Kimse o gürültü nedir bilemedi.Meğer tren gelip gelip oraya adam bırakır gidermiş.Eğer bir top atılsaydı gürültünün geldiği yere,biz ertesi gün kimseyi karşımızda göremezdik.Sis açıldı bir de baktık karşı taraf Rus kaynıyor.Biz onları gördük ama onlar da bizi gördü.Hemen saf bağladık.Başımızdaki çavuş beni aşağı indirtti...Böyle bir yüksek yerin altına...Oradan gelenleri engellemem bir de gözcülük etmem için.Aşağı indikten sonra başladı kurşun yağmuru.Kendimi taşın dibine zor attım.Bulunduğum yer çukurdu da...başımın üstünden kurşunlar vızır vızır geçiyordu.Başımı kaldırıp da bir mermi bile atamadım.Tortop olmuş çukurda bekliyordum.Dışarının soğuğu her tarafımı uyuşturdu ama yerimden kırıdayamıyordum.Kırıdasam kurşunu yiyeceğim...Derken akşama doğru ateş kesildi.Yukardan bana bağırlıyorlar öldüm mü sağ mıyım diye.Sesim çıkmıyor ki haber vereyim.Çenelerim soğuktan kitlenmiş...Gözlerimi bile oynatamıyorum.Birde baktım İskender Ağa aşağı iniyor.Beni tutunca canlı olduğumu anladı.Kaldırdı beni ayağa ama tutmasa düşeceğim.Bir iki elimi olumu salladı,oynattım,bir iki tokat vurdu,aldı sırtına çıkarttı yukarı.Yukarı çıktığımda baktım parmaklarımın ucu kan.Yaralı olmayan bir tek parmağım yok.Ama hiçbir acı da yok.İskender Ağa'nın koluna girdim,o yürüyor,ben de arkasından sürükleniyorum.Geldik Bardız'a yakın.İstirahat verildi.Aş yok,ekmek yok,ateş yok,soğuk ve kardan başka bir şey yok.Vakit gece yarısı oldu,orada bir ahır var ama orayı da atlarıyla birlikte sipahiler yerleştirilmiş.Sipahi olmayanı inzibatlar yaklaştırmıyorlar.Uzaktan Sipahi Çavuşu gediordu.İskender Ağa seslendi.Geldi yanımıza Ruslardan aldığım bir çift çizmeyi verdim ona.Aldı bizi ahırın içine.Sipahilerin birinin Çizmesi yokmuş o çizmeyi verdi ona.Bizi atların arasına aldılar.Sıcaktı.Yavaş yavaş ısınmaya başlamıştık.Benden bir ter boşaldı,bu sefer de titremeye başladım.Dışardan kar getirdiler.Beni ovaladılar.İnzibatlar gelip gelip soruyordu burada yabancı birlikten asker var mı diye.Sipahi çavuşu kızdı gelene,kovdu.Bir daha buraya gelme diye de sıkı sıkıya tembih etti.Neyse sabah oldu,gün ışımadan biz mecburen dışarı çıktık.O yanı bu yanı derken geri dön emri verildi.Nereye baksak birbirine sarılıp donmuş,kütük gibi asker görüyoruz.Asker tümünden kırılmış.Hemen o akşam verilseydi dön emri çok kişi

kurtuldu.Artık geri çekileceğiz Bardız'a doğru.Savaşı kaybetmişiz.Ben hala kendime geledim.İskender Ağa etrafımda dönüp duruyor.Düşük yola,geliyoruz geriye.Yolda bir askere rastladık yerde sürüne sürüne geriye doğru gitmeye çalışıyor.Biz yetiştik.Bize doğru döndü...Elleri kan içindeydi,dirseklerini örten giysisi parçalanmış onlardan da kan sızıyordu.Yalvararak bize,"Kardeşler,beni burada böyle mi bırakacaksınız???"dedi.Buzdan ağarmış kirpiklerinin arasından gözlerini görüyordum.Benim dizlerimde dermanım yoktu.Adamı tutmaya,elim,götürmeye ayağım yoktu.Hiç bir tutarım yoktu.Eski halim olsaydı (iki gün önceki halim) onu ağızımla taşırdım.Yoktu dermanım,yoktu güvencim, üstelik yaralıydım ve ben de arkadaşıma yük idim.Ama insanlığım?!!Hala unutamıyorum o yalvaran gözleri...Kaç gece rüyama girdi Allah bilir.

Ordu dağıldı...Köye döneceğiz ama nasıl? Yol yok, iz yok...Çıktık bizim yaylacını damına doğru.Adamın köpeği bizi yiyecek...Geldiler,aldılar bizi içeri.3 gün kaldık yanında...Ne gelen var ne giden ne arayan ne soran...4. gün düştük yola.O yolları görecektiniz ... Birbirine sarılıp,ağaçlara tırmanıp,çukurlara,kavuklara sığınıp ölen insanlar...Kolsuz,bacaksız,insan leşleri.Dedim bizde devam etseydik böyle olacaktık..." (Altınkaynak 2006: 261-263)

Hasan İzzet Paşa'nın Torunu Hasan İzzet Altınanıt:

"Dedem intikal sırasında kaputunun cebinde peksimet kırıntısına rastlıyor. O kırıntıyı ağızına atıyor. O arada gözlerle karşı karşıya dalıyor.Peksimet kırıntısını tükürüyor. Tükürürken kırıntı havada buz tutuyor.O gözlerdeki ifadeyi asla unutmam diyor." (Siyaset Meydanı, 25 Aralık 2006, ATV)

Kaynak Kişi: Seyfettin YARAY, Sarıkamış- Hamamlı Köyü

Derleyen: İsmail KAHRAMAN

Derleme Tarihi: ?

“Ruslar uluslar arası savaş esirleri yasasını  ı neyerek esir Mehmet iklere fiziki ve psikolojik baskılar uyguladı. Sarıkamış Hamamlı köyündeki esir kamplarında tuzlu ekmek yedirerek su vermeyerek feci şekilde  ld r ld ler. Tel  rg ler içinde susuz bekletildi.

Buradaki yerli Çerkezler kurtların kemik çıkardığını görmüşler.1960lı yıllarda.” (Devr-i  lem, Anadolu Belgeselcilik, Ocak 2006)

Bu anlatılar, resmi tarih bilgileri ile örtüşmektedir. Bu anlatıların yazılı tarihe kaynaklık etme özelliği olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca anlatılardaki lirik özellik yazılı tarihe kaynaklık etmeden daha önemli bir işlevi, halkın belleğinde tarihi hadiselerin yer etme ve kimliği korumadaki işlevini gerçekleştirmektedir.

IV. BÖLÜM

4.“HATIRLAYABİLİRSEN BİLİRSİN”İN SONUCU AĞITLAR: BİR SARI KAMIŞ UĞRUNA DOKSAN BİN FİDAN KIRILDI

Ağıt sözcüğünün “ağ” isim ya da “ağ-“ fiil kökünden türediği kabul edilir (Sözbilici 2004; Hamid Zübeyir 1928). Şükrü Elçin *Türkiye Türkçesinde Ağıtlar* adlı kitabında ağıtı şöyle tanımlar:

“İnsanoğlunun ölüm karşısında veya canlı- cansız bir varlığını kaybetme, üzüntü, telaş korku ve heyecan anındaki feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini, şikâyetlerini düzenli düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türkülere batı Türkçesinde umumiyetle ağıt adı verilir.” (1)

Halk şairlerinin; sel, yangın, zelzele, kaybedilmiş iller, gidip de dönmeyen sevgililer için yazdıkları şiirlere de ağıt adını verdikleri araştırmacılarca kabul edilir (Yaldızkaya 2001: 12).

“Ölüm bilmecesinin, üzüntü ve avuntunun, umutla korkunun, önsezilerle sevinç dolu beklentilerin esinlediği yüce düşünceler ancak sanatla iletilebilirler” (Bachofen 1997: 76). Tanyol’a göre (Bali 1991;1), ağıtlar ve yaş merasimleri; sosyolojik anlamda, sanatın ölüm olgusunda güzel sanatlar olarak, şiir olarak ortaya çıkışıdır.

Ağıt ölümle yaşıttır. “Ağıtlar, insanların ölüme başkaldırısıdır. Sonuçta, çaresiz teslim olmak zorunda kaldıkları bir başkaldırı...” (Özcan 2002;13)

4.1. AĞITLARIN BELLEKLERDE YAŞAMA SEBEPLERİ

Sözlü kültüre sahip toplumlarda yazının işlevini söz üstlendiğinden deneyimin, bilginin aktarımı için hafızanın sorumluluğu artmaktadır. Hafızada bilginin saklanıp aktarılabilmesi için kalıplara ihtiyaç duyulur (Gökdayı 2004: 33). Halk edebiyatı türleri içinde katıksız doğaçlama söylemenin en iyi

örneklerinden olan ağıtlar (Başgöz 2004: 16), hafızada bilginin saklanması için ihtiyaç duyulan kalıpları, şeklinde, içeriğinde, makamında ve bağlamında barındırır.

Özdemir ağıtın belleklerden belleklere geçmesini yazının kullanılmamasına bağlar (1994a: 8).

İlhan Başgöz “Ölüm hadisesinde sosyal bir yarayı deşen bir hal mevcutsa ağıtlar, daha uzun müddet yaşıyor.” diye ifade eder (Alıntıl原因 Sever 2002: 25). Tabii olmayan ölümler, bütün milleti ilgilendiren olaylarda ölenler, beklenmedik acıklı bir şekilde ölenler için yakılan ağıtlar; yakılma sebeplerinden ötürü Sever’e (2002: 25) göre unutulmaz ağıtlar arasına girer. Ayrıca ağıtların kendilerine has makamları, ağıt yakanların hafızalarında yer alır ve yeni ağıt yakılırken kolaylık sağlar. (Görkem 1995:220; Sever 2002: 25–26)

Jan Assmann *Kültürel Bellek* adlı kitabında belleklerden bilgilerin silinmemesi için tekrarın önemini vurgular:

“Her bağlayıcı yapının temel ilkesi tekrarlama dır. Böylece olaylar dizisinin sonsuzda kaybolması önlenir ve bir ortak “kültürün” unsurları olarak, tanınabilir ve hatırlanabilir örneklere dönüşmesi sağlanır” (21)

Connerton (1999) da anımsamanın olabilmesi için yinelemenin yani tekrarın önemini vurgular. Yineleme ve tekrar ağıtların önemli özelliklerindendir, bu durum ağıtların anımsanmasını ve hafızaya kodlanmasını kolaylaştırır.

4.2. SÖZLÜ TARİHİN VE SÖZLÜ KÜLTÜRÜN AĞITLARDA ORTAYA ÇIKIŞI

Ağıt yakanlar tarihi bilgi vermek amacı gütmeyizler bu yüzden tarihi bilgilerin saptırılmış olma olasılığı yoktur.³⁴ İlhan Başgöz, “Sözlü Tarih, Ağıt ve Ermeni Sorunu” başlıklı yazısında, bireylerin hayat deneyimlerini anlatırken özellikle büyük ve sarsıcı bir olay söz konusu ise kendi psikolojisinin gerçeklerinden sıyrılmadığını; fakat ağıttan kuşku duyulamayacağını, ağıtlarda gerçeğin yalın bir şekilde ifade edildiğini belirtmiştir (21 Mayıs 2005, Radikal Gazetesi). Özdemir, ağıtların her türlü korkudan, yasaktan uzak içten sözler olduğunu belirtir (1994a: 3). Bayrak (1996;127); tarihi yazılı kaynakların, yönetenlerin egemenlerin sözcülüğünü yaptığını; anlatı türkülerinin ise halkın sözcülüğünü yaptığını ve kaynağını halktan aldığını savunur.

Başgöz bürokraside görev almış hiç kimsenin ölümü üzerine ağıt yakılmadığı tespitinde bulunmuştur (2004: 27). Tarih biliminin önemli kişi ve olayların tarihi ile uğraştığı, sözlü tarihinde sessiz yığınların sesi olduğu araştırmacılarca kabul edilir (Thompson 1999; Neyzi 2004). Başgöz’ün tespitinden yola çıkarak ağıtların sessiz yığınların sesi, sözlü tarihin işlenmiş kaynağı varsayımına ulaşılabilir; fakat ağıtlar sanatsal özellik taşımaları açısından olayların sıralanışını ve tarihi bir gerçeği daha az yansıtabilirler.³⁵

“Herhangi bir esere bilinçli olmaksızın, tamamen tesadüf eseri konulan tarihsel bilgiler, çoğunlukla en güvenilir olan bilgi kaynaklarıdır.” (Vansina 1985; 93) Başgöz, bazı ağıtlarda önemli tarihi olayların hiçbir yerde

³⁴ Karşılaştırma için bkz: Jan Vansina (1985): “The Aims of The Message”, *Oral Tradition As History*, 91-93. pp The University of Wisconsin Press

³⁵ “Genel kaide icabı, anlatı ne kadar sanatsal olursa, olayların sıralanışını yansıtmaya ya da tarihi bir durumu doğru bir şekilde aktarma ihtimali de o kadar azdır” (Vansina 1985; 78)

yayımlanmamış, yerel ve gerçek ayrıntılarının bulunduğunu belirtmiştir (2004: 20)

“Ağıtların; olayların içinden gelen bir deyiş, olaylardan doğan bir gerçek gizlidir özlerinde” (Aydemir 1964; 3376); fakat ağıtlarda olayların teferruatını tespit etmek mümkün değildir; tasvir, acı, yıkılmışlık ağır basar (Görkem 2001: 114; Başgöz 2004: 19).

Vladimir Propp *Folklor, Teori ve Tarih* kitabında tarihsel şarkılar terimini kullanır ve tarihsel şarkıları halkın öz bilincinin, geçmişe yönelik tavrının dışavurumu olarak yorumlar:

“Ancak karakterler ve eylemler kayıtlı tarihe tamamen uymak zorunda değildir. Halk sanatsal imgelemine ve tarihsel hayal gücünü serbest bırakabilir, ancak buna rağmen tarihsel şarkıların genel karakteri bozulmaz: bu şarkıların tarihselliği, şarkıların tarihsel kişilerin portresini doğru çizmesine ya da gerçek olduğu düşünülen olaylarla doğrudan ilişkili olmasına değil, halkın kendi tarihsel öz bilincini ve geçmişteki olay, kişi ve koşullara yönelik tavrını dışa vurmasına dayanmaktadır. Tarihselliğin anlamı ideolojik bir fenomendir.” (84) (Alıntılayan Ersoy 2005: 85)

Assmann, grup oluşturma için en asil aracının dil olduğunu (2001:139) ve formatif metinlerin “biz kimiz” sorusuna cevap verdiğini (2001: 142) belirtir. Formatif metinlerden kabul edilen ve sözlü tarihe kaynaklık ettiği varsayılan ağıtların sosyal gerçekleri yansıtmaktan daha önemli olan duygudaşlığı sağlama, bu duygudaşlık sonucu grup oluşturma işlevi vardır. Duygudaşlığın ağıtlar vasıtasıyla tam manası ile gerçekleşebilmesi için, ağıtlar iletişimin temel öğeleri ile taşınmalıdır. Ağıt iletişimin temel birimleri açısından incelendiğinde şöyle bir durum ortaya çıkabilir:

Tablo 4: Ağıtların İletişimin Temel Birimleri Açısından İncelenmesi

Kaynak	Kanal	Mesaj	Alıcı
Ağıtı yakanlar	Ağıt	Acı	Ağıtı dinleyenler
Ağıtın ortaya çıktığı bağlamda yaşadılar.	Ortak duyguların, ortak yaşananların ortak kelimelere yansımalarının ürünü	Açık mesaj acıdır; fakat sitem, başkaldırı, sosyal yaşam, tarihi olay gibi örtük mesajlar da verilebilir.	Ağıtı dinledikleri bağlamda ve zamanda kavradılar, hissettiler.
Dönüt: Alıcı (ağıtı dinleyen) ile kaynağın (ağıtı yakanın) ortak duygularını kanalın (ağıtın) ortak kelimelerle aktarması oranında mesaj (acı...) etkili oldu ve ortak belleğe yerleşti.			

Bu tabloya “ortak duygu sisteminin dolaşımı” adı da verilebilir. İletişim, folklorun içinde bazen gizli bazen aleni bir şekilde varlığını sürdürür. Bundan dolayı ortak duygu sisteminin dolaşımı tablosu ağıtlar dışındaki diğer halkbilimi ürünlerine de uyarlanabilir. Semboller, sözcükler iletişimle, gittikçe genişleyebilen bir döngü içinde gelecek zamana seslenebildiği ölçüde aktarımın içinde yer almaya devam edebilir.

“Mesajların hepsinde içinde bulunduğumuz zamana yönelik bir ilgi mevcuttur, zira çağımıza kadar ulaşamamış olsalardı, gelenek kavramı da ortadan kalkardı.” (Vansina 1985; 92)

Milletlerin ortak anılardan kaynaklanan ortak kelimeleri vardır. Çağrışımlar kültürün içinden kopup gelir. Çağrışımlar mecaz anlamları doğurur ve toplumsal kodları, bellek haritalarını gün yüzüne çıkarır. Sözcükler, mekânlar; anıların göstergesi olur.³⁶

³⁶ Gösterge için bkz: Fatma ERKMAN- AKERSON, (2005); *Göstergebilimine Giriş*, Multilingual Yayını, İstanbul; Mehmet RİFAT; “Göstergebilim Söyleminden Parçalar”, Varlık Dergisi, Haziran 2006, 1185. Sayı, 66–70.s.; Roland BARTHES (2005); *Göstergebilimsel Serüven*, Çevirenler: Mehmet Rifat- Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, İstanbul ve ayrıca kodlama için bkz: P. Connerton (1999), *Toplumlar Nasıl Anımsar*, Ayrıntı Yayınları, 48.s.

VI. yy'a ait iki Yenisey belgesinde geçen: “ Ey Sizler! Ağıt yakınız; yakınız ki semavî âlemde diri ve tanınmış olayım ve yemek bulayım” (Yaldızkaya 2001; 15) cümlesi Türklerin ortak inanışını, ortak anılarını içinde barındırmakta toplumsal kodların ağıtle iletebileceği varsayımını akıllara getirmektedir. Kelimelerin ardındaki anlamlar, toplumda daha derin bir iletişim kurulmasını sağlar (Arslan ve Köktürk 2006: 193). Bu anlamlara ise kelimelerin ortaya çıktıkları bağlamlar incelenerek ulaşılabilir.

Ruhi ERSOY *Barak Türkmenlerinin Sözlü ve Yazılı (Resmi) Tarihlerine Mukayeseli Bir Yaklaşım Denemesi* başlıklı yazısında bağlam hakkında şunları belirtir:

“Söz konusu sözel metinleri üretenlerin dünyasına metinlerin yaratılış bağlamları ve bağlamdaki işlevleri göz önünde bulundurularak girilirse ve modern antropolojik kuramlar çerçevesinde bu metinler okunursa halkın ürettiği folklor metinleri çok daha farklı ve anlamlı bir tarihi belge haline gelebilir.” (85)

Türkülerin toplumun yaşamı ve belleği hakkında bilgi vermesi ve sembol oluşturması söz konusudur. Nitekim Köroğlu, Dadaloğlu, Karacaoğlu'nın türkülerinden yola çıkarak o dönem hakkında bilgi alınabilir. Öcal Oğuz anlatım ortamının (bağlam, sosyal çevre ve şartlar) halkbilimi çalışmalarındaki yerini belirtmiş ve Köroğlu'nun ve Karacaoğlu'nın şiirlerinin bağlamını örneklemiştir (Oğuz; 2000, 97-106). Ağıtın metne geçirilmesi fotoğraf çekimine benzetilebilir. Fotoğraf çekiminden sonra nasıl insanlar değişir yaşlanırsa, ağıtlar da gelenek içinde yaşamaya yeni anlamlar kazanmaya ya da kaybetmeye devam eder. Kimi ağıtlar türküleşir, bağlam değiştirir, kimi ağıtlar unutulur. Dolayısıyla ağıtlar fotoğrafa bakar gibi değil, kameraya çekilmiş bir süreç gibi bağlamları içinde ele alınmalıdır. Sarıkamış ağıtları bu bağlamda incelenmeli ki toplumun o dönemde belleğine bu hadisenin nasıl yerleştiği, o dönemki şartları anlaşılabilir.

4.2.3.Sarıkamış Harekâtı Üzerine Söylenen Ağıtların Toplumsal Bellek Açısından İncelenmesi

- Sarıkamış ağıtlarında protesto söz konusu mu?

İlhan Başgöz, *Ağıt, Sosyal Tarih ve Etnografya* başlıklı tebliğinde ağıtın sosyal tarih olduğunu, ölümü değil hayatı yansıttığını; üzerine ağıt yakılan olayların toplumun uygarlık ve eğitim düzeyini, kanunlara bağlılığını...dobra dobra anlattığını, belirtmiştir (19-23). Özdemir (1994b: 3) ağıtları toplumun özgeçmişi olarak değerlendirir ve savaşları, yıkımları halk yaşadığı için ağıtların tarihçiden daha gerçekçi bilgiler vereceğini belirtir.

Kapalı ve baskılı yönetime sahip toplumlarda, duygu ve düşünceler mizahla ya da ağıtlarla ifade edilir (Özdemir 1994a: 1). Sarıkamış Harekâtından bahsedilmesinin 1914–1922 yılları arasında yasaklanmasının da etkisi ile pek çok Sarıkamış ağıtı yakılmıştır, denilebilir. “Ağıt sığınmadır, içerde büyür, çoğalır. Yakıla yakıla bir gün toplumsal dirence dönüşür” (Özcan 2002: 28 den Binyazar:11). “Baskı koşullarında hatırlama bir direniş biçimi olabilir” (Assmann 2001: 75) .Harekâtın sansürlenmesi, hiçbir sansürü dinlememe özelliği olan ağıtları etkilememiş aksine, harekât ağıtları sayesinde hatırlanmıştır. Şunu da ifade etmek gerekir ki, Sarıkamış Harekâtı’nın anılmasının yasaklanması bireysel değil dışsaldır. Baskı bireyin kendinden gelmediği için etkisi daha azdır. Bundan dolayı Harekât 85 yıl anılmamıştır, sonucuna ulaşılabilir.

Connerton’a (1999: 27) göre toplumsal bellekte bir olayın doğrudan tanıklığının bulunup saklandığı durumlarda bile tarihin yeniden kurulması gerektiğini ve tarih pratiği ile uğraşan kimselerin anlatımı olduğu gibi kabul etmeleri durumunda, toplumsal bellek karşısında bağımsızlıklarından vazgeçmiş olacaklarını belirtmiştir. Ayrıca toplumsal bellekle tarihi yeniden kurma pratiği arasındaki etkileşimin iki uçlu olduğunu ifade etmiş, bu etkileşimin; devlet aygıtının, yurttaşların belleğini silme yolunda sistemli biçimde kullanıldığı durumlarda da ortaya çıktığını örneklemiştir. Örn:

Sovyetlerdeki Türk Toplulukları... Sarıkamış Harekâtında donarak şehit olanlar hakkında konuşulmasının Enver Paşa tarafından yasaklanmış olması³⁷ toplumsal belleğin silinmesine örnek olarak gösterilebilir mi? Belgeler yok edilse, insanlar susturulsa da unutturulma totaliter rejimlerde olduğu gibi sistemli yapılmamıştır. O savaş döneminde toplumun duygusal beklentileri düşünülmüş, o zaman dilimi için geçerli olan yasak konulmuştur. Sonuç olarak bellek kendini daha çok resmi belgelerden öte tarihin izlerini taşıyan ağıtlarda göstermiştir. Altınkaynak (2006: 273) Sarıkamış destan ya da ağıtlarının kolektif bilinçaltının su üstüne çıktığı önemli belgeler olduğunu belirtir.

Efsaneler, memoratlar genellikle Sarıkamış Harekâtı'nın gerçekleştiği mekânlarda ortaya çıkmıştır; oysa ağıtlar Türkiye'nin dört bir yanında söylenmiştir. Bunun nedeni seferberlik sırasında ülkenin her yerinden Sarıkamış'a askerlerin gelmesi ve burada şehit olmasıdır. Bundan dolayı Sarıkamış ağıtları sınırlı bir yöreyi kapsamayarak tüm ülkenin sosyal tarihine kaynaklık etmekte ve toplumsal belleğini yansıtmaktadır. Bu durum Sarıkamış ağıtlarının derlenmesini güçleştirmekle beraber, sözlü kültür ürünlerinin bağlayıcı yapıya sahip olma özelliğinden ötürü toplumsal kimliğin oluşturulması ve korunmasında Sarıkamış ağıtlarının daha işlevsel olabileceği sonucuna götürür. Çerkezler, Kürtler, Türkler, Avşarlar, Yörükler hepsi Sarıkamış Harekâtına katılmış; Rize'de, Kayseri'de, Çukurova'da, Erzurum'da ve daha sayılamayan pek çok yerde Sarıkamış'a ağıtlar yakılmıştır.³⁸

Soğanlı'nın göktaşları

Kızarır al haşhaşları

Soğanlı'da kırıldı hep

Erzurum'un Dadaşları (Çınaraltı Dergisi, 1942:6–7)

³⁷ Yasaklamalar için bkz: Kırzioğlu 1958: 108; Çolak 2006: 93

³⁸ Bu ağıtlar için bkz: EKLER 1

Arslan (2004: 17), Sarıkamış ağıtının sosyo-kültürel ve tarihi açıdan farklı bir anlam taşıdığını, ayrıca yöresel bir olaya tanıklık etmenin ötesinde, ulusal tarih açısından büyük bir önem taşıdığını ifade etmektedir. Özellikle son yıllarda dünya kamuoyunda Ermenilerin katledilmiş olduğuna inandırma çabalarına Sarıkamış ağıtının şu dördlüğü cevap vermektedir:

Sarıkamış saza döndü

Dağlar gülzara döndü

Serçe canlı Ermeniler

Her biri Şahbaza döndü (Doğuş Dergisi, 1939: 6)

Başgöz'ün *Ağıt, Sosyal Tarih ve Etnografya* başlıklı tebliğinde Sarıkamış ağıtları ile ilgili şu tespiti dikkate değerdir:

“Ağıt zaman zaman tarihçinin bile çözemediği karmaşık ilişkiler yumağını kolayca çözüyor, olaya yön veren asıl sebebi gözler önüne seriyor. Birinci Dünya Savaşına nasıl ve niçin girdiğimizi aydınlarımız kadar tarihçilerimiz de, bugün bile tartışıp duruyor. Ama kim bilir kaç kardeşini bu savaşta kurban veren baci, şaşıp yanılmadan, Avşar içindeki köyünden, tarih olayının gerisinde yatan gerçeği kolayca yakalıyor ve parmağını gerçek suçluya uzatıyor:

Mektup yazdım da varmadı

Tel vurdum aynı gelmedi

Alamanya harbeylesin

Gayri kardaşım kalmadı” (21-22)

Sarıkamış şehitleri üzerine söylenen ağıtların cenaze töreni sırasında söylenmesi mümkün görünmemektedir. Şehit olanların Sarıkamış'ta gömüldüğü, şehit olmayanların yani esir olanların 1914–1922 yılları arasında memleketlerine dönemediği bilinmektedir. Dolayısıyla ağıtların genelinde bir bekleyişin, yalvarışın ve ümidin varlığı tespit edilmiştir.

Erzuruma'a gidiciyim

Dizimde kalmadı derman

Eğer ki oğlu gelirse

İnekten keserim kurban (Özdemir 1994b; 67-68)

Edem edem benim edem

Kitli galdı senin odan

Bir korkum var diyemiyom

Gelmedi Gafgasa giden (Altınkaynak 2002:112)

Kürdoğlu gahve pişilir

Arabım fincan devşirir

Tez gelesin oğlancığım

Baban namazı şaşırır (Altınkaynak 2002:114)

Sivas'tan Sarıkamış'tan

Yatamıyom kara düştün

Hastam zayıf arabacı

Yavaş indirin inişten (Özdemir 1994a: 35-38)

Akşamleyin atlı geldi

Sordum ki ne acı haber

Akşamki yediğim yemek

Bilmem acı bilmem biber (Altınkaynak 2002:113)

Ladıflar geliyo dense

Mücdecisi eve gelse

Halil Kaham gıra binse

Sülemenim doruyunan (Göğceli2005 ;64)

Söğüt diker, kuyu kazar

Hüseyin'im burada gezer

Öldüğünü aramazdım

Bakınca görünse mezer (Özdemir 1994b; 67-68)

“Bakınca görünse mezer” mezarı şehit olduğu yerde olacağı için söylenmiştir.

Altınkaynak (2006:273), Sarıkamış ağıtlarında “öldü” sözcüğünün kullanılmamasına özel bir gayret sarf edildiğini ifade eder.

Sarıgarnış kozaları

Yandı Avşar kazaları

Sarıgarnış’da **gırıldı**

Gonca gülün tazeleri (Altınkaynak 2002: 67)

Narman dağı, Sarıkamış

Öznettim dağıttım yemiş

Tangrı canım ala Senem

Senin Ali’n gelmem demiş (Özdemir 1994a: 87-89)

Kadanı alıyım karı

Sağ taraftan kalktı yeri

Azziye’ye varıncağız

Künyesin okumuş Veli (Özdemir 1994a: 87-89)

Gene uğru kış geliyor

Görmeyene hoş geliyor

Şu Sivas’a giden kağı

Dolu gider boş geliyor (Özdemir 1994a: 35-38)

Azziye baba yurdum

Kafkasya’ya tabya kurdum

Benim korkum Ruslar değil

Kara kışa kurban verdim (Özdemir 1994a: 35-38)

Hüküm süren mutlak hâkimlere yakınmaların Türk kültüründe olduğu gibi Batı kültüründe de azlığı dikkat çekmektedir.³⁹ Sarıkamış ağıtlarında ve diğer seferberlikle ilgili ağıtlarda, şiirlerde, anlatılarda padişahın kötü bir şekilde anılmadığı tespit edilmiştir, oysa cihat ilan eden padişaktır.

Yaşa **padişahım** yaşa

Kan bulaşmış çatık kaşa

Biz Urus'u alt ederdik

Sebeup oldun **Enver Paşa** (Hamit Zübeyir 1928: 269)

17.yy.da Fransa'da meydana gelen köylü ayaklanmalarında, "yaşasın kral, resmi görevlilere ölüm" gibi sloganların kullanıldığını Burke (1996: 77) belirtmiştir.

Hükümet işi şaşırdı

Büyük gücük hep deşirdi

Gavur imiş gavur düşman

Birine bomba düşürdü (Altınkaynak 2002: 43)

Padişah peygamber dengi

Urusunan gurdu cengi

Harb ediyor din gardaşlar

Martinin ucunda süngü (Altınkaynak 2002: 48)

Padişah peygamber nesli

Deli gönlüm zatı yaslı

Gana boyanmış gardaşlar

Gara don, gül gülü fesli (Altınkaynak 2002: 48)

³⁹ Karşılaştırma için Bkz Peter Burke, "Kahramanlar, Kötü Adamlar, Maskaralar", *Yeni Çağ Başında Avrupa Halk Kültürü* (171–202), Çev. Göktuğ Aksan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara

Terkeşlioğlu Hasan Ağa
Sözüm tokanmasın sana

Padişah başın seversen

Aslan'ımı gönder bana (Altınkaynak 2002: 35)

Padişaha kızgınlığın ifade edildiği ağıtlar da vardır:

Geçiyor gavurun sözü

Padişah gırcı bizi

Din İslam elden gidiyor

Ulaş bari Battal Gazi (Altınkaynak 2002: 61)

Padişahın oğlu mu var

Ne bilsin yolda galanı

Al at gitti gır at gitti

Gelmez dolanı dolanı (Altınkaynak 2002: 37)

Ong (1999: 54-55), sözlü toplumlarda belleği güçlendirmek için çözümlene yerine kümeleme yönteminin kullanıldığını belirtmiş; eş veya karşıt anlamlı terimlerin, deyişlerin, cümleciklerin bir araya gelmesi ile ve sıfatların çokça kullanılması ile kümelemenin oluştuğunu açıklamıştır.

Geleneksel sözlü şiirdeki tekrarlar, şiirin belleklerde tutulmasını kolaylaştırır.

Hasıla yavrum hasıla

Memmet'im getti yesire

Kutmu döşeklerde yatan

Nasıl dayandın **hasıra** (Altınkaynak 2002: 30)

“Kutmu döşek”, rahatlığı ile bilinen bir yatak çeşididir, “hasır” ise incedir ve üzerine yatıldığında rahatsızlık verir. Bu karşıtlık ağıtı etkili kılmaktadır.

Çadırlar dağa guruldu

Hücum borusu vuruldu

Bir sarı kamış uğruna

Doksan bin fidan gırıldı (Altınkaynak 2002: 49)

“Kamış” kuru ve sarıdır, “fidan” ise taze ve yeşil. Ayrıca “sarı kamış” tamlaması, “Sarıkamış” mekânına; “doksan bin fidan” tamlaması, “doksan bin şehit”e göndermedir.

Soğanlı’da yastığın daş

Önün **ayaz** arhan **ataş**

Varıp agganı buldun mu

Soğanlı’da galan gardaş (Altınkaynak 2002: 50)

“Ayaz” soğuktur ve Sarıkamış’ta soğuktan kaynaklanan acılar yaşanmıştır; “ataş” ise sıcaktır ve Yemen’de sıcaktan kaynaklanan acılar yaşanmıştır.

Sıfatların sıkça kullanılması da belleği güçlendiren kümeleme yönteminin bir özelliğidir.

Yazılı kilim yazılı

Avdan geliyor tazılı

Sargamış’ta harbediyor

Ardı ufacık guzulu (Altınkaynak 2002: 32)

Alamanın gır paşası (Sıfat)

Obasını çer alası (Değiş)

Gayrı uşağım galmadı

Evine ateş düşesi (Altınkaynak 2002: 67)

4.2.3.1.Bellek: Bedel

Atının alnını sığar

Önüne malağma yığar

Babam bedel versin diye

Uğrun uğrun boynun eğer (Vay Anam Kurası Ağıdı, Yaşar Kemal, Sarız
Avşarları, Ağıtlar)

Oğlum oğlanlar eyisi

Ben oldum başı kayısı

Yok anadan bir kardeşim

Bedelin versin dayısı (Özdemir 1994a: 81-82)

Gittikleri yol takırdan

Karavanası bakırdan

Zengin olan bedel verir

Hep ölen böyle fakirden (Özdemir 1994a: 31-34)

Yaşa anam oğlu yaşa

Yazılanlar gelir başa

Ana ben sana küskünüm

Bedel vermedin kardeşe (Göğceli2005 ;161-163)

4.2.3.2.Bellek: Mekân

Sarıkamış Altunbulak

Soğanlıyı biz ne bilek

Bizim uşak böyle gezer

Aklı zıbın kara yelek (Göğceli 2005:161-163)

4.2.3.3.Bellek: Yalvarış

Gözünü Sevdiğim Eşe

Tekerim Dayandı Taşa

Seferberliği Durdur

Elin öpem Enver Paşa. (Derleyen: Sancar Bulut , Derlenen:Adık Musa Bulut, Kayseri, Sarız, Dayoluk Köyü)

4.2.3.4.Bellek: Sitem

Böyle uzun dal mı olur

Şöyle çürük kol mu olur

Bir obada, bir ocakta

Yedi gelin dul mu kalır (Derleyen: Durdu Demirel, Kayseri, Pınarbaşı, Sindel Köyü)

4.2.3.5.Bellek: Başkaldırı, Protesto⁴⁰

Enver Paşa kişi değil, toplumun belleğinde semboldür, acının sembolüdür. Bu ağıtlarda toplumsal protesto kendini hissettirir.

Yaşa Padişah' ım yaşa

Kan bulaşmış çatık kaşa

Biz Urus'u alteyledik

Sebebi oldu **Enver Paşa** (Aydın 2006: 231)

Aşağıdan ses geliyor.

Figani bağırimi deliyor

Kör olasin **Enver Paşa**

Gelinleri el alıyor (Özdemir 1994b: 38-40)

⁴⁰ Folklorun protesto işlevi için bkz: İlhan BAŞGÖZ; "Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)", 1-4.s., *Folkloristik*, Prof Dr. Umay Günay (1996), Ankara

Sarıkamış içi meşe
 Urus yaktı hep ateşe
 Bizi koydu eli bağlı
 Nere gitti **Enver Paşa** (Özdemir 1994b: 38-40)

4.2.3.6.Bellek: Geride Kalanlar

Adam olan hergediyor (nadas yapmak)
 Onyedili harbediyor
 Her nereye vardıysam
Kız, gelin çifte gidiyor (Özdemir 1994a: 31-34)

Mızıka öter boruyunan
 Al sancaklı nuruyunan
 Her nereye vardıysam
Bir gelin var karıynan (Özdemir 1994a: 31-34)
 Karı: Yaşlı kadın

Boz Omar'ın Ağ Murat'ım
 Yıradım oğlum yıradım (İramak,uzaklaşmak)
 Dokuz oğlan anasıyım
Elden orakçı aradım (Özdemir 1994a: 31-34)
 Basma fistan kirlenirse
 Başta püskül fırlanırsa
Ya kimlere baba desin
Ağ bebeğin dillenirse (Özdemir 1994b; 61)

Sarıkamış al kan oldu
 Zalım urus murat aldı
Kimsesiz kız, dul gelinler
Kara giyip saçın'yoldu (Özdemir 1994b: 38-40)

Bardız deresi kan çağlar

Analar ciğerin'dağlar

Çil horoz dağı salında

Neçe nişanlılar ağlar (Özdemir 1994b: 38-40)

Gaman'da uşak kalmadı

Ladif gitdi sürüyünen

Sabahaça yatılmıyor

Gelinlerin zarıyınan (Altınkaynak 2002: 91)

4.2.3.7.Bellek: Kızgınlık

Allah (hü)ekber başı duman

Olduk Urus'a perişan

Kör olasin Hakkı Paşa

Sen eyledin bizi pişman (Özdemir 1994b: 38-40)

Erzurum – Hasankalesi

Yıkılıp viran kalası

Yoğun Oluk' (un) karı söktü

Kalan mektubun sırası (Özdemir 1994b; 67-67)

Kimini gülle götürdü

Kimini toplar yatırdı

Kör olasıca Moskoflar

Nece ocaklar batırdı. (Özdemir 1994a: 35-38)

Enver Paşa hücum dedi

Yarıldı Moskof'un ödü

Zalım Allahuekber Dağı

Neçe yiğit aslan yedi (Özdemir 1994b: 38-40)

4.2.3.8.Bellek: Şehitler

Tabur taburu karşılar

Talim eder onbaşılar

Yağmur yağıp gün değince

Yatan şehitler ışılar (Göğceli2005 ;161-163)

Sarıkamış Harekâtı üzerine söylenen ağıtlarda kızgınlık, bekleyiş, sitem söz konusudur. Ağıtlarda savaşın nasıl olduğuna lirik bir biçimde kısaca değinilmiştir; çünkü ağıtı yakanlar savaşın görgü tanıkları değil savaşın acısını yaşayanlardır. Bu yönüyle Sarıkamış ağıtları geride kalanlar hakkında bilgiler verir ve daha çok sosyal tarihe kaynaklık eder.

V. BÖLÜM

5. KÜLTÜREL BELLEK DESTEKLEYİCİLERİ EFSANELER, MEMORATLAR

5.1. EFSANELERİN OLUŞUMU, YAYILIMI, TARİHLE BAĞLANTISI

Her kültür hem sosyal boyutta hem de zaman boyutunda birleştirici ve bağlayıcı yapı oluşturur. Ortak deneyim, beklenti ve eylemler bu yapının oluşmasına etkindir. Anıların biçimlenip canlanması ve şimdinin içine geçmişin öykülerinin yerleşmesi yani dünle bugünün birleşmesi bu bağlayıcı yapının sonucudur. Tarihin bu yanı tarihi anlatılara ve efsanelere dayanır (Assmann 2001;21). Eliade'ye göre efsaneyi "söylemek", cereyan etmiş olanı ilan etmek, tartışılmaz gerçek haline getirmektir (1994: 74–75)

Fromm (2003: 19), geçmişte mitoslar ve rüyaların, Doğu'nun ve Batı'nın büyük kültürlerinde yaşayan insanlar için, ruhun kendisini ortaya koyduğu en anlamlı ve en güzel anlatım biçimi olduğu görüşünü dile getirmiştir. Fromm rüyaları, masalları ve mitosları psikoanalitik biçimde ele almıştır. Fakat bu konular hangi yaklaşımla ele alınırsa alınsın günümüzde de işlevliliğini korumaktadır.

"Hayaller, rüyalar ve halüsinasyonlar oldukça yaygın algılamalardır. Bazıları belirli toplumlarda, sadece onu yaşayan kişi için değil, tüm topluluk için haber anlamına gelmektedir. Böylesi tecrübeler, bunları yaşayan kişi tarafından anlatıldığında, bu gibi hikâyeler söylenti hâline gelmekte ve yayılmaktadır." (Vansina 1985; 7)

Oğuz (2002: 95), hangi uygarlık seviyesinde olursa olsun bir toplumun; sıradanlıkları farklılaştıran, insanı olağanüstülüklerle tanıştıran, gizemli bir ortam yaratan mitik ve ritüelistik dünyadan kopamadığını ifade etmiştir. Paul Connerton da Toplamlar Nasıl Anımsar adlı kitabında şunları ifade eder:

“Batı gibi tarihin büyük ‘özneleri’ne artık inanmıyor oluşumuz, bu büyük anlatıların yok oldukları anlamına gelmez; daha çok, günümüz koşulları hakkında düşünme ve bu koşullar içerisinde davranma yolları olarak bilinçdışı etkilerini sürdürmede direttiklerini gösterir; bir başka deyişle, bilinçdışı kolektif bellek biçiminde varlıklarını sürdürdükleri anlamına gelir.” (8,9)

“Garip nitelikler belleğe güç katar” (Ong 1999: 89). Bilgi, belleğe ve efsaneye zaman engeli getirdi; fakat bu engelin ötesine geçildi. Güvenilir tanıklar olmadığından kurgulara ve söylencelere geri dönüldü (Toulmin, Goodfield 1997: 154). Efsanelerin ortaya çıkmasında kültürel, toplumsal gelişmeler veya çöküntüler hazırlayıcı etki durumundadır; yükselmesinde de toplumun değerleri etkilidir (Kara 2003: 77). Assmann (2001;27), politik iktidar ve kimliği garanti altına alacak efsanelerin kültürel anlam dolaşımının tipik alanları olduğunu belirtmiştir.

Anlatılar kulaktan kulağa, kuşaktan kuşağa yayılır. Azerbaycan’da yaygın olan bir efsane 2006 yılında Eskişehir’de hayat bulduğu tespit edilmiştir.⁴¹ Yer isimleri değişmiş, tarihler değişmiş ama efsane aktarılmıştır. Anlatıcıların, efsane kelimesi kullanıldığında olanları ispatlama çabasına girdiği belirlenmiştir.⁴² Bir de efsanelerin uyarlanabilmesi için mekânlar da önemlidir. Eskişehir hamamları ile sıcak suları ile Sarıkamış ve Çanakkale ise şehitleri ile ünlü bir yerdir,

Sözlü gelenekte efsane sınırsızca tekrarlanır ve efsanenin çeşitlenmesi en az tekrarlanması kadar mevcuttur (Ong 1999: 58). Öykülerde tekrarlanan öğelerin bulunması ise geleneği oluşturan unsurlar yapılandırılmasının göstergesidir. İnsan akli gizli iletileri, yapılandırılmış bir sembolizm vasıtasıyla iletir. Bilginin gizemli bir şekilde, sembolleştirilerek, yapılandırılarak ve kodlanarak aktarılması kendi söylemini arayan aklın gizemli bir özelliğinden değil toplumun ortak hafızasının devam eden faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Burada söz konusu olan tek bir ortak

⁴¹ “Eskişehir’de adamın biri hamama gitmiş, herkesin ayağı tersmiş...”.

⁴² “ Olur mu hiç? Adam karakola kaçmış...” gibi.

beyin değil, ortak bir hafıza ve bu hafızanın çalışmasıdır. Bu durum unutmayı engeller, tekrar tekrar hatırlamayı kolaylaştırır. Yapılandırılmamış bilgiler, birkaç nesil sonra hafızalardan silinir (Vansina 1985: 162-172).

Elektronik gelişmeler, efsanelerin oluşumunu ve yayılımını da etkilemiş, kent efsaneleri teriminin doğmasına neden olmuştur. Taşları silüete benzetme sonucu nasıl taş kesilme ile efsaneler türedi ise, şimdi de elektronik ortamda, önceden fotoğrafı çekilmiş nesneler üzerine efsaneler türemiştir. Örneğin “Kuran’ı yırtan kızın fareye dönüşmesi” dillerden dillere yayılmakta, komşu ziyaretlerinde fotoğrafın bulunduğu web sitelerinin ismi verilmektedir.

5.2. EFSANELERLE TARİH MİTOSA MI DÖNÜŞÜYOR?

“Efsane kutsal bir tarihtir” (Eliade 1994: 74). Ocak (1986); destan, efsane ve menkıbenin gerçek tarihi bir olayın halk muhayyilesindeki bozulmuş şekli olduğunu ileri sürmüştür. Eliade (1994: 54), tarihsel olayın, ne kadar önemli olursa olsun, halkın belleğinde kalamayacağını, tarihsel olay mitsel bir olaya çok yakın olduğu sürece anılan şiirsel imgelemi harekete geçireceğini savunmuştur.

Sosyal belleğin geçmişi efsaneye dönüştürme gibi bir işlevi mevcuttur. Geçmiş efsaneye dönüştürmesi, geçmiş yok ettiği anlamına gelmez, aksine geçmişin sürekli olarak hatırlanması, yaşanması anlamını taşır (Ayrıntı için bkz: Assmann 2001: 79-81). Belki tarih mitik bir biçimde hatırlanır fakat, bu durum yazılı tarihten daha güçlü bir hatırlatma işlevi görür. Zaten mitler, tarihin içinden çıktıkları toplum tarafından içselleştirmesinin bir aracıdır.

“Tarihteki olaylar ve kişiler, ortak bellekte yer etmek için, gerçekliklerini yitirinceye ve mitin öncesiz sonrasız ana örneklerine ulaşınca kadar dönüşüm geçirirler.” (Eliade 2006:71)

Assmann (2001; 55-56) efsanelerin kültürel belleğin hatırlama figürleri olduğunu ve kültürel bellek için, gerçek değil hatırlanan tarihin önemli olduğunu belirtir.

“ Kültürel bellekte gerçek tarihin, hatırlanan tarihe ve ardından efsaneye dönüştüğü söylenebilir. Efsane kurucu bir tarihtir, bugünü geçmişin ışığıyla aydınlatmak için anlatılan öyküdür. Tarih hatırlama yoluyla efsaneye dönüşür. Bu dönüşüm onun gerçek olmaktan çıktığı anlamına gelmez, aksine sürekliliği sağlanmış düzenleyici ve biçim verici bir güç olarak gerçeklik kazanır. “ (Assmann 2001; 55–56)

Timur (1999; 31-41) efsanelerin devletin kuruculuğu işlevini açıklamıştır. Efsaneler, kimliğin yansımasıdır. Efsaneler kültürde bağlayıcı yapıyı ve biz kavramını oluşturduğu söylenebilir. R. Schott, (Assmann 2001: 142), mitler ve efsanelerin kimlikle ilgili olduğunu ve “biz kimliğini” koruduğunu savunmuştur.

Çanakkale Savaşı ve Kıbrıs Barış Harekâtı ile ilgili pek çok efsane toplumsal bellekte yer almaktadır; oysa Sarıkamış Harekâtı ile ilgili efsane daha azdır. Bunun nedenini sorgulandığında zafer ve yenilgi sonuçlarına ulaşılır; çünkü Çanakkale Savaşı’nın ve Kıbrıs Barış Harekâtı’nın ortak noktası aynı zamanda yapılmış olması değil ikisinin de kazanılmış olmasıdır. Sarıkamış Harekâtının bu savaşılarından farkı yenilgidir. Bunun sonucu toplumsal bellekte ağıtlar ve şehitlerle ilgili memoratlar yer almıştır.

Kvideland *Scandinavian Folk Belief and Legend* adlı kitabında memoratı ” Tabiatüstü ferdi bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinlemiş birisi tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâye” olarak tanımlar (Alıntıl原因 Çobanoğlu 2003: 21). Memoratların özel bir anlatıcısı ve özel bir icra bağlamı yoktur. En yakın olduğu tür efsanedir. Memoratların “cezalandırma” ya da “uyarı” ile Türk sosyo-kültürel yapısı içindeki değerleri kuşaktan kuşağa aktarma ve koruma işlevi vardır Mitlerin temelinde memoratlar vardır ve mitlerin devamlılığını sağlar. (Çobanoğlu 2003: 63–71)

Sarıkamış'ta derlenen memoralarda karşılaşılan; şehitlerin darda kalmış insanlara görünmesi, şehitlerin mezarlarına nur inmesi ama bunu temiz kalpli insanların ya da çocukların görmesi, şehitlerin rahatsız edilmesi sonucu gözükmesi veya cezalandırması gibi olaylar Özkul Çobanoğlu'nun Türk Halk Kültüründe Memoralar ve Halk inançları adlı kitabında yaptığı memoralarda iletişim kurulan tabiatüstü güçlerin tasnifinin 5. bölümü ile birebir örtüşmektedir. Şehitlerle ilgili memoraların anlatılması kimliği hatırlatma işlevini beraberinde getirmektedir.

5.3. SARIKAMIŞ HAREKÂTI VE ŞEHİTLERİ HAKKINDA ANLATILAN EFSANELER, MEMORATLAR

Gerçekleştirilen saha çalışmasında Sarıkamış Harekâtı hakkında efsanelerin pek olmadığı, çoğunlukla Sarıkamış şehitleri üzerine efsane ve memoral anlatıldığı tespit edildi.

Kaynak Kişi: Muzaffer BOZ (Muzaffer Dede)-1934, Selim-Beyköyü, Çiftçi, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 18.2.2007

“Geçen Çarşamba günü ben gözümünen gördüm yalan yok. Bizim bu tarlanın içinde bir şehit var. Rüyada da görmüştüm orda şehit olduğunu. Çıktım kapıya ateşinin üzerinde yandığını gözümünen gördüm. Rüya müya değil gözümünen gördüm. Epey baktım Salatı Şerif getirdim Hz. Peygamberimiz üzerine epey baktım ondan sona fırt dedi yer değiştirdi gözümünen gördüm.

Allahu Teala diyor ki “şehitler diridir siz onlara ölü demeyiniz, onlar diridir siz bilmezsiniz” bunu Cenab-ı Allah diyor. Bu şehitlerin mucizeleri eskinmez devam eder gider.

Benim öz dedem Karakale’lidir. Öz dedem yani babamın babası Karakale’nin karşısında şehit düşmüş ama o tek değil komşular falan var. Ruslar yesir (esir) şeklinde almışlar götürüyorlar işte bunları Karakale’nin hüdudünde (hududunda) vuruyorlar. Sarıkamış Harekatında dedem ve diğer komşiler orda iki ay kalıyorlar isbatlı yani bu ondan sona dedemin gardaşı öteki dedem bir de dedemin oğlu öz amcam bir de başka gardaşının komşisi oğlu bir de başka komşisi bizim yakın komşumuz gidiyor oraya bakıyorlar yemin içiyordiler onların sabahına ulaştık yani ben onların ağzındaki sözü söylüyorum ben deyirler cenazeleri çevirdik yeni mübareklerden kan aktı. 60 gün üzerinden geçmiş. Ordan haber gönderiyorlar bizim köye. Bizim köyde de Allah razı olsun çok bilinçli hocalar var. Diyorlarki biz cenazeleri köye mi getirsek yoksa burada mı defnedek? Hoca da burada şeriatı üzerine usula öre diyor ki elbise ile kuyulayın (gömün) . Kaç tanesi gözünnen görmüş bunları köyden isbatlı (Karakale Köyünden). Onların üzerinde bilhassa Perşembe geceleri, mübarek gecelerde, kandil gecelerinde çok yani ateşin yandığını çok kişi gördü.”

Kaynak Kişi: Mevlüt ARAÇ,1980, Sarıkamış-Yolgeçmez Köyü,İşçi, Ortaokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 7.3. 2007

“Komşumun bekar kızı ummadığı bir gün kız dışarı çıkıp tezek getirmeye gidiyor. Bu dışarı çıktığında mumların yandığını, ateşlerin yandığını görüyor.Hiç korkmuyor, diskinmiyor.Annesini çağırıyor,annesi anlıyor bu şehittir, Kuran’ı Kerim okuyorlar o şeyler kendiliğinden kayboluyor.Hayırlı günlerde gösterirler. Cuma Perşembe günleri. Roja İni (mübarek günler) dediğimiz günlerde görünüyor şehitler.Nur yağıyor.Şehitler için üç kurban bayramında mevlüt okutuyorlar.Gören kişilerin başına kaza

bela gelmez o eve Kuran'ı Kerim getirirler.Bizim köyde değil de şehitlere yakın köylerde daha çok görüyorlar.onlar daha çok korunuyor. “

Kaynak Kişi: Makbule DAMA, 1961,Selim- Belliahmet Köyü, Ev Hanımı, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 10.2. 2007

“Kayınvalidem, oğlum bir de üç kadın Soğuksu'ya gitmişler yemeğini yemiş suyunu içmişler. İki tane adam gelmiş, gazi elbiseleri varmış, orada abdest almışlar, bi de bakmış kaynanam ikisi de kaybolmuş.”

Kaynak Kişi: Molla Fettah, Karakale Köyü

Derleyen: Süleyman KAZMAZ

Derleme Tarihi:1941

“Savaşlarda bulundum. Askerin ne karnında vardı ne sırtında ne de ayağında. Ordu soğuktan, açlıktan kırıldı.

Allahuekber Dağlar'ı hep şehitliktir,93'ten kalma bir şehitliktir. Bazı Cuma akşamları oraya ve köyün arkasındaki şehitliklere gökten ışık iner, ama, herkese görünmez.

Ara sıra Allahuekber dağlarından öyle sesler gelir ki ne gök gürültüsüne benzer, ne başka bir şeye...Yerler sarsılır, insanlar titrer. Çünkü buralarda boş yer yoktur.

Bir gün dağdan dönen çobanın ağzı çarpılmış, kulağına varmış.Bakmışlar kitap demişki “Bu adam falan yerdeki şehitliğin taşına

işemiş. Tövbe istiğfar eder, oraya varır, kurban keserse düzelir. “Gittiler, kara tavuk kurban ettiler, arkalarına bakmadan geldiler. Çobanın ağzı eski halini aldı.

Dağdan dönerken baktım ki kardeşime bir hal olmuş; oturup uyumak istiyor. Aldık, eve getirdik; iyice kötüleşti; kalkıyor, başını duvarlara vuruyordu. Anladık ki oğlak olmuş. Hoca dedi ki, “Şehidin taşına işemiş.” Gittik, kurban kestik; düzeldi.” (Kazmaz 1994: 45-46)

Kaynak Kişi: Cabbar DAMA, 1960, Sarıkamış, Serbest Meslek, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 10.2. 2007

“1996 senesinin ilk aylarında kışın Taner Başçavuş nöbet yerlerini değişirken şehidin üzerine çişini yapmış, şehit buna kızıyor, şehit buna vuruyor. Gözlerimle gördüm peygamber haktır bismillah adamın ağzı buradan buraya kaymıştı. Gitti 3 ay 5 ay Ankara Askeri Gülhane de kaldı. Ne yaptılarsa çaresini bulamadılar. Sarıkamış’a geldi haziran ayında yaz günü ağzı atkıyla sarılıydı. Hayırdır Başçavuş’um dedim. Dedi yüz felci geçirdim. Halbuki falan değildi. Hocaya gittik. Hoca Asker oğlum hoş geldin dedi buna sen şehidin üzerine çişini yapmışsın sen sana kızmış vurmuş şehit oraya git iki rekat namaz kıl verdiğim kağıdı orada oku yak. Aynen dediğini yaptı çiş yaptığı yere gitti namaz kıldı. Askeriye’ye geldi. Ağzı düp düz olmuştu.”

Kaynak Kişi: Cabbar DAMA, 1960, Sarıkamış, Serbest Meslek, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 10.2.2007

“1986’da bizim bu Sarıkamış’a çevre yolu yapıldı. 9. Piyade Tümen komutanı Reşat soyadını hatırlayamayacağım 21 yıl geçti. Şehitlik anıtını diktiler orda. Dozer ne yapıyorsa geri çekiliyo ne yapıyorsa bir taş var komutanım diyor yolu açamıyorlar. Baktılar ki bir asker yatıyo orda. Tümene haber veriyolar. Tümen komutanı 10 tane askerle beraber geldi. Selam verdi dedi . Ben buranın tümen komutanıym askerın tüfeğini aldı sildi teslim ettiler. Ondan sonra yol açıldı. Bunlar doğru gerçek.”

Kaynak Kişi: Aysel YILDIZ, 1960,Sarıkamış, Ev Hanımı, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 4.12. 2006

“Bir asker rüyasında hep şehit görüyor şehit diyor ki “komutanına söyle bizim kemiklerimizi hep mallar gelip çiğniyor bizim etrafımızı telle çevirsinler. O diyor rüyadır söylemiyor komutanına şehit tekrar rüyasına giriyor söyle diye. En sonunda söylüyor, yerini tespit ediyorlar. Bizim kiracımız da gidiyor. Gerçekten hep kemikler dışarıdaymış. Etrafını tel örgüyle kapatmışlar.”

Kaynak Kişi: Nurhan AYDIN,1968, Sarıkamış,Kafkas Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 1.3.2007

“Alisofu’ya giderken sağ tarafta etrafı çevrili bir mezarlık vardır. Birebir yaşanmıştır. Onunla ilgili hatırat çok önemlidir. Temmuz ağustos aylarında askerler tatbikata çıkıyor. Asker nöbetteyken çok susuyor diyor ki “keşke

birisi olsaydı da bana su verseydi. Buz gibi bir su veriyor birisi. Sonra nöbette Allah Allah diyor ben kimseden su istemedim acaba hangi arkadaşım bana su verdi. Sonra nöbeti teslim ediyor. Uyuyor uyuduğu zaman diyor ki suyu sana veren bendim. Bende senin gibi vatan hizmeti yapıyordum. Şu anda burada yatıyorum. Fakat bu köydeki hayvanlar burada gezinince rahatsız oluyorum. Komutanına söyle hiç olmazsa bir taş koysunlar. Ertesi sabah kalkıyor komutanına söylüyor. Komutanı diyor ki “ oğlum sen etki altında kalmışsın böyle bir şey görmüşsün ” Komutanına çok ısrar ediyor. Komutanı diyor ki “ bak oğlum burayı askere kazdırırım eğer bir şey çıkmazsa sana şınav çektiririm” tamam komutanım diyor. Eşiyorlar bakıyorlar elinde silahıyla şehit yatıyor. Silahı almak istiyorlar alamıyorlar. Bakacağım diyor geri vereceğim. O zaman kolu gevşiyor.

Aynı şekilde millet bahçesinde var. Karadeniz’de birinin rüyasına giriyor. Torunlarının rüyasına yerini söylüyor, tespit ediyorlar.

Perşembe, Cuma akşamları ışık yanar. Sabaha kadar hiç kaybolmaz.”

Kaynak Kişi: Aysel YILDIZ, 1960,Sarıkamış, Ev Hanımı, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 4.12.2006

“Millet bahçesinde şehit var. Bu şehit sürekli yengesinin rüyasına giriyormuş. Diyormuş benim üstümü hep hayvanlar çiğniyor. ağabeyime söyle diyormuş gelsin benim yerimi belirlesin. Uyanıp söylüyor e diyor yeri belli değil. Gene ikinci gün rüyasına giriyor. Üçüncü gün giriyor söyle abim gelsin. En sonunda rüyasında diyor: ‘Senin gözlerini çıkarırım, niye benim yerimi belirlemiyorsunuz?’ Yengesi diyor: ‘Senin yerin belli değil ki!’ şehit de tarif ediyor. En sonunda geliyorlar eşiyorlar ki sağ tarafa yatmış olduğu gibi duruyor silah elinde hafif bir kan var sakallar daha duruyor hiç bozulmamış.

Komşumuzun annesi gitmiş bakmış olduğu gibi duruyormuş. Askerler açmış hala kapatmamışlardı insanlar görsün diye öylece üzerini kapatmışlar.”

Kaynak Kişi: Makbule DAMA, 1961,Selim- Belliahmet Köyü, Ev Hanımı, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 10.2. 2007

“Allahuekber dağındaki Karakale köyünde adamın biri eşeğini götürüp bir ağaca bağlıyormuş. Her gece rüyasına bir şehit girip “eşeğini üzerime bağlama senin gözlerini oyarım demiş” Adam 3-4 gece gördükten sonra dayanamayıp gitmiş ağacın dibini daire içine almış. Uzaktan giderken bakarken mum yanarmış ufaktan bir ateş, çeper yapmışlar etrafını.”

Kaynak Kişi: Aysel YILDIZ, 1960,Sarıkamış, Ev Hanımı, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 4 .12.2006

“Bizim köyde deli bir kadın vardı omuzluğuyla (su taşıma aleti) suya gelirdi. Ezan okununca olduğu gibi dururdu. Biz çocukluk işte delidir diye gülerdik.

Bizim orda tek ağaç var, kurumuştı. O kadın gene bir gün, bir figan, bir bağırtı, Meğer o ağacı kesmişler. Bir beddua etti. dedi “orada şehitler vardı o ağaç yerini belli ediyodu, niye kestiler niye kestiler. Kim kestiye Allah bildiği gibi yapacak. Bizde çocuğuz şehit ne bilmiyoruz. Sonra kadın çekti gitti, kaybıldı. Aradılar aradılar bulamadılar ve gerçekten orada şehitler

varmış. O ağacı kesen de öldü. Çok değişik bir şekilde öldü. Komşusu başına vurdu öldürdü. Bedduası tuttu.”

Kaynak Kişi: Nurhan AYDIN,1968, Sarıkamış,Kafkas Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 1.3.2007

“Geçen yıl Allahüekber dağında tören yapıldı.Oraya çıktığımız zaman birebir yaşadığım bir olay var. Anma töreni bir şölene dönüştürüldü. Festival havası içindeydi. Özellikle eğlenceler, halaylar çekildi, içkiler içildi, alemler yapıldı. Anma programı ile şölen birbirine karıştırıldı. O zaman bana çok dokunmuştur. Allahüekber zirvesine kadar çıkamadık, Allahüekber eteklerindeydik. Şöyle bir şey düşündüm. Bundan o insanlar 90 yıl önce kuş uçmaz kervan geçmez Allahüekber dağı silsilesinde 50 km. uzunluğunda 30 km. genişliğinde 3500 m. yi aşan bir yükseklikte yol yok iz yok kar kuyularında, ayaklarında çarıkla, üzerlerinde ince bir elbiseyle o dağları aşılıyorlar. Bakın bugün teknolojinin geliştiği bir çağda biz Allahüekber dağına ocak ayında çıkamıyorsak o insanların o şartlarda öyle bir cesaretle bulunmaları bile o insanların dünyanın en kahraman insanları olduğunu gösterir, diye düşünüyorum ben.

Biz o gün gittiğimizde baktım herkes içki içiyor, eğleniyor sanki günlerce hiç yemek yememişler veya döner görmemişler Temmuz’un 22’sinde 2004 yılında.

Çadıra girdim. Lavabolar kurulmuştu. Askerler dört dörtlük hazırlanmıştı. Bayanların bulunduğu çadırlar ayrı erkeklerin bulunduğu çadırlar ayrı kurulmuştu. Arada da baya bir mesafe var. Benim sinirlerim bozulmuştu. Orada bir maneviyatın yaşanması gerekiyordu, diye düşünmüştüm. Onu göremeyince çok üzülmüştüm. Çadırda biraz uyudum

arkamda uyku tulumları da vardı. İlk defa çadırdaki kalıyorduk. Sonra baktım iki tane asker konuşuyordu. Çadırın penceresine yakınlardı. Askerin biri diğerine aynen şöyle dedi:

“Ulan oğlum demek biz de ölseydik gelip üzerimizde halay çekecekler, içki içecekler ve diyecekler ki iyi ki öldünüz geldik.”

Uykum tamamen kaçtı. Sabah 4 gibi uyandım elimi yüzümü yıkayım araç bulursam gideyim diye çadırdan çıktım, biraz daha aşağıya doğru gittim kadınlar için ayrılmış yer var el yüz yıkamaya ayrılmış, bir baktım üzerinde kalpak olan bir bay var, dizleri üzerinde ayaklarını görmedim. Kadınlara hemen söyledim. Söylememle kaybolması bir oldu. Tabi o şehitmiş orada erkeğin bulunması mümkün değil. Sonra bir çığlık duyuldu. Çığlık sesi bir bayan arkadaştan geldi. Bunlar İstanbul’dan gelmiş. Şehit torunu. Bunlar yatıyormuş. Dedesi rüyasına geliyor diyor ki: “Kızım benim için mi geldiniz buraya, uyandığında beni yanında göreceksin korkma. “Uyanıyor bakıyor yanında o arada çığlık atıyor kayboluyor.”

Kaynak Kişi: Nurhan AYDIN,1968, Sarıkamış, Kafkas Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 1.3.2007

“Çocukluğumdan beri gördüm. Burada Ağbaba şehitliği vardır. Her yıl törenler yapılır. Oraya kurbanlar kesilir, dualar okunur, dönülür.

6-7 yaşındaydım onlar Ağbaba’ya gidiyorlar. Mutfak kapıları var. Caddeye bakan balkonları var, güneşlikleri var. Birisi güneşliği kaldırdı beni izledi. Baktım ki kapıları da kapalı. Kadın 5 vakit namaz kılan insan. Biz burayı apartman yapmak için kazdık şehit çıktı.Biz evimizi çok temiz tutuyoruz dedi.”

Kaynak Kişi: Nurhan AYDIN,1968, Sarıkamış,Kafkas Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 1.3.2007

“Bizim şimdiki evimizde de yaşayanlar var. Bizim misafir odamızda misafirler yattığında uyuyamıyorlardı. Diyorlardı ki beşik sallar gibi sallanıyor. Bir gün benim rüyama girdi dedi ki: “Ben şehidim bu odada bana inanmıyorlar, bak dedi şurada yatıyorum dedi” annemin orada çeyiz sandığı var. Sandığın önünde söylerken bile tüylerim diken diken oluyor. Ama onlara söyleyin. Ben annemlere söylediğimde sen çocukluğundan beri böylesin dediler inanmadılar.

Üç defa rüyama geldi sonuncusunda dedi ki:”sana inanmıyorlar demi dedi” salon var biz misafir odası diyoruz, orada kapının arkası, “ben oradan çekileceğim salonun kapısının arkasında kalacağım orada rahatsız eden olmaz “ dedi. Ondan sonra o odada kalanlar rahatsız olmadılar.

Aradan epey bir zaman geçti.Benim Kars’taki ağabeyim anneme kırıcı konuşmuştu. Annem çok üzülmüştü. Ya dedi ki bu anne insan anneyi nasıl üzer” salonda kibleye doğru dönmüş, orta boylu, biraz dolgunca, üzerinde krem bir kaput, abdest aldı, namaz kıldı. Biz böyle pek çok gördük. Ben yürümesini sesi hissediyorum. Işık yanar. Evini temiz tutarsan huzur, temiz tutmazsan o evde hırsızlık, yalan, uygunsuz bir durum olduğunda kendisi de huzursuz olduğundan huzursuzluk veriyor. Komşumuz felaketler yaşıyor. Kimisi inanmaz ama hayır ben gördüm.”

Kaynak Kişi: Nurhan AYDIN,1968, Sarıkamış, Kafkas Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 1.3.2007

“Çok moralim bozuk olduğu bir anda dalmıştım. Bir öğrenci odama girdi. Ben dedi kimya 3'teyim dedi. Saat 8:30'da Cumhuriyet Tarihi sınavı var dedi. Ben yine dizden aşağısını görmedim. Ama yüzü nurani bir yüz. Ben unutmuşum sınavın olduğunu. Bu gittikten sonra sınavımız var dedim sınıfa gittim. Baktım öyle bir öğrenci yok. Danışmanına gittim yok. Orada benim kafamın bulanıklığı gitti, moralimi düzeltti.”

Kaynak Kişi: Makbule DAMA, 1961, Selim- Belliahmet Köyü, Ev Hanımı, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 10.2. 2007

“Bundan 20-25 sene önce, kış günü köy arabasına biner babam. Kars'a giderken bir şapka kaldırmış. Babam dur demiş biri el kaldırdı. Durmuşlar bakmışlar kimse yok. Babam demiş, anlamış arabada bişey var. Bakmışlar arabanın tekeri çıkmak üzere 1 dk. daha gitseler uçuruma uçacaklarmış. Şehit onları kurtarmış.”

Kaynak Kişi: Şemsettin Ağa, Handere Köyü

Derleyen: Süleyman KAZMAZ

Derleme Tarihi: 4.9.1941

“Bardız'da Hacı Ahmet Efendi keramet sahibiydi. Kaçakçıların, Rus askerlerinin önünden, görünmeden geçmelerini sağlardı. Onun yaptığı büyüyle kaçakçılar, kurşun değmeden Rus askerlerini aşarlardı.

Hacı Ahmet Efendi öyle kerametliydi ki gaip ten yardım dileyenin imdadına koşardı. Şemsettin Ağa bu inancı pekiştiren bir olay anlattı:

Adamın birisi Ruslara mal verecekti. Şart, malda hastalık olmayacak. Fakat gece alaca öküzde hastalık çıktı. Onu hemen kestiler. Ertesi günü malın sahibi sıkıntıya düştü. Eğer Ruslar öküzün kesildiğini görürlerse hastalığı fark edecekler ve malı almayacaklar. O zaman Hacı Ahmet Efendi imdada yetişir, öküz şekline girer ve malın arasına karışır. Rus memuru, malı, huduttan geçerken üç defa sayar ve her defasında çubuğuyla vurur, tamam gelince mal alır.

Malın sahibi hemen çay ve şekerle Hacı Ahmet Efendi'nin evine varır. Hacı Ahmet Baba,

-Beni alaca öküz yaptın, kâfirin çubuğuyla üç defa vurdurdun. Sonra çay, şeker getirdin. Bu zararlar nedir?

Der. Oysa ki Hacı Ahmet Efendi ne paketi görmüştü, ne de malın sahibi, paketin içinde ne olduğunu söylemişti. Hacı Ahmet Efendi bunları kerameti sayesinde bildi. Şimdi aynı soydan Kâmil Baba var; Müslümanlığı etkisiyle birdir. Fakat kerameti yoktur.” (Kazmaz 1994: 318-319)

Kaynak Kişi: Cabbar DAMA,1960, Sarıkamış, Serbest Meslek, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 10.2.2007

Her tarafta su akıyor her tarafta şehit var.İki asker gelmiş buraya (Selim ilçesi ile Karakale köyü arasındaki çeşme) ellerini vurmuşlar su çıkmış. Şehit çeşmesi burası. (Bkz fotoğraf 17)

Kaynak Kişi: Aysel YILDIZ, 1960,Sarıkamış, Ev Hanımı, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 4.12.2006

“Selim’in Dölbent Gölündeki balıklar Kore Savaşında, Kıbrıs Savaşında hep kaybolmuşlar, savaş bitince geri dönmüşler. Balıkların sırtı hep beyaz, hep yara. Ben ayağımdan rahatsızdım. O su iyi etti. Ordaki balıklar ne ürerler ne eksilirler onlar şehit.

Savaşıklarında onlar toplu öldürülmüş kan gölü olmuş. O kan berrak su olmuş, şehitlerde balık olmuş.

Bi gün biri oradan su doldurup evine gitmiş. Bir ağlama sesi gelmiş. Bir bakmış ki suyun içinde balık var ağlıyor o da gitmiş balığı yerine bırakmış.”

Kaynak Kişi: Rıza ASLAN, 1924,Selim, Çiftçi, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 10.4.2007

“Benim dedem şehittir dedemin mezarını 6 ay önce açtılar hala taptazeydi anam tarafından dedem. Erzurum’un Kapris köyündedir şimdi. Onlara her sene geyik kurbanda gelirdi. Kendiliğinden iki tane geliyordu. Biri kesilir, biri gidiyordu. Bu gidiyordu. Bitane getiriyordu. Yeni yetmelerden birileri ikisin de kesmiş bi daha gelmediler. Dedemi Ermeniler şehit etti.”

Kaynak Kişi: Esat YILDIZ, 1956,Sarıkamış- Armutlu Köyü, Sarraf, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 4.12.2006

“Bir arkadaşım anlattıydı. Bi de buralarda altın arama olayları var ya gidiyolar. Allahuekber dağlarına. Şimdi kazıyolar bakıyolarki bi tane şehit bir şarapnel parçasına bürünmüş kesesi var kesenin içine bakıyolar bi tane altın bi tane gümüş bi tane altın sikke var içinde. Altını alıyolar onu şehitliğe defnediyolar.”

Sarıkamış şehitleri üzerine anlatılan memoratlar sözel kültürel dokudaki şehitlik anlayışının izlerini taşımaktadır. Bu memoratlar sadece olağanüstü durumları yansıtmakla kalmayıp, toplum yapısına, törenlere sınırlayıcılık getirip, toplum kimliğini koruma işlevini üstlenmiştir.

VI. BÖLÜM

6. HAFIZANIN TARLALARI⁴³ MEKÂNLAR: ANITLAR, ŞEHİTLİKLER

6.1. ŞEHİTLİKLERİN HATIRLAMA KÜLTÜRÜNDEKİ MEKÂNSAL ÖNEMİ

“Her bellek tekniğinin ilk aracı mekânlaştırmadır.” (Assmann 2001; 62). Anıların somutlaştırılması için mekânlar önemlidir. Zaten gündelik hayatta soyut olan duygu ve düşünceleri iyi ifade edebilmek için somutlaştırmaya gidilir. Örneğin “çok üzülüyor” yerine “bağrına ateş düştü” deyiimi kullanılabilir.

İnsanın anımsadıkları aslında mekânın anımsattıklarıdır, çünkü insan belleği kendisini ait hissettiği mekânda konumlanır (Aslanoğlu 1996). Hafıza mekânları kimliğin oluştuğu, korunduğu yerlerdir (Nora 2006). Mekânlar kültürel belleğin aracıdır. Bu araç bazen bir anıtken bazen tüm coğrafya, mekânın tamamı olabilir. Mekânın ismi bir sembol bir gösterge haline gelebilir. Tabi adı geçen mekânın çağrıştırdıkları o mekânda yaşayan veya o mekânın ait olduğu toplumlar için farklı bir çağrışım, diğer toplumlar için farklı bir çağrışım uyandırabilir.⁴⁴ Örneğin Batılı toplumlarda “İstanbul”, tarihi anlamda Bizans’ı çağrıştıranırlırken; Türk toplumunda 1453 İstanbul’un fethini çağrıştıranırlır. “Çanakkale” mekânı Türk toplumunda kurtuluşun ve zaferin sembolü olmuştur. Sarıkamış’ta bulunan şehitlikler yaptırılan anıtlar henüz toplumun belleğinde önemli bir yere sahip değildir ve törenlerde, öngörülen heybette anıt yapılmadığından bu konuya önem verilmediğinden yakınılmaktadır. Sarıkamış şehitlerinin kültürel bellekteki aracı olan mekânlar,

⁴³ “Hafıza tarlaları” terimini Pierre Nora *Hafıza Mekânları* adlı kitabında kullanmaktadır, fakat şehitliklerden bahsetmemektedir.

⁴⁴ “Sarıkamış” sözcüğü üzerine (Erişim) www.sarikamisnet.com’da, 29 Aralık 2006, forum açılmış ve katılanlardan Sarıkamış’ı hiç görmemiş olanlar şehitlerden bahsetmiş; görmüş olanlar ise Sarıkamış’ın diğer özelliklerinden bahsetmiştir.

anıtlardan öte Allahuekber Dağı⁴⁵ ve Sarıkamış ilçesidir. Sarıkamış şehitlerini hatırlatıcı nesnelerinden biri de “kar” dır.

Anıtlar toplumun ortak simgesel duygu dünyasının somut göstergeleridir. Göstergeler ortak duyguyu somut olarak gereği gibi karşılamadığında toplumda tepkiler oluşmaktadır. Sarıkamış Şehitleri için dikilen anıtlar hakkında bireylerle görüşüldüğünde, anıtların heybetli, güzel olmamasından yakınıldığı tespit edildi. Assmann (144-159) mekânların toplumsal kimlikle bağını ortaya koyar; toplumların kaybolma korkusundan ötürü heybetli anıtlar yaptığı ve mekânların kültürel belleğin simgesi olduğu konusuna açıklık getirir.⁴⁶ Ekrem Memiş ise *Tarih Metodolojisi* adlı kitabında anıtların, siyasal olay ve kişilerin gelecekte anılması amacını taşıdığını belirtmiştir (111).

Assmann (2001;63), Halbwachs'ın hatırlama mekânı ile anlatmak istediğinin “her grubun her inancın kendi özel anılarını kendi özel biçimleri ile mekânlaştırdığı ve anıtlıştırdığı” olduğunu belirtmiştir. Memoratlarda Sarıkamış şehitlerinin rüyalara girdikleri ve kemiklerinin açıkta kaldığından yakındıkları ifade edilir. Bunun sonucu şehitlerin mezarları tespit edilir ve buralar tören şeklinde şehitliğe dönüştürülür. “Çoğu kez, çocuk gibi “masum” insanların gördüğü hayaller, kutsal mabetlerin yapımına ve hac yolculuklarına neden olmaktadır.” (Vansina 1985; 7). Burada bellek destekleyici üç unsur bulunduğu görülmektedir: kutsal anlatı, tören, şehitlik. Nora, hafıza mekânlarını, birçok boyuta sahip, önemli buluşma yerleri olarak betimler (2006: 10) ve sadece somut mekânları hafıza mekânı olarak kabul etmez; kutlamaları, törenleri, sözlükleri, aile albümlerini, dilleri de bu terim içinde değerlendirir (2006: 14–16) .

⁴⁵ Allahekber üşendi
Asker beri boşandı
Tersine yeller esti
Dondu asker döşendi. (“Kars” Gazetesi, 30 Haziran 1948)

⁴⁶ J. Assmann (2001: 287)Mısır Piramitlerini kültürel belleğin korunması için mekânın kullanılmasına örnek olarak vermiştir.

Hatırlatma pratiği olarak Sarıkamış şehitlerini anma törenlerinde Türk toplumunun geleneksel pratikleri dışında kardan heykeller (Bkz: fotoğraf 12) yapıp üzerlerine karanfiller atma eylemi yapılmaktadır. Kardan heykeller bu durumda bir metafordur, hatırlatma ve bellekte tutma işlevinin daha etkili olabilmesi için bir yöntemdir. Kardan yapılan heykeller “buzdan heykeller” adıyla anılır ve donarak şehit olan askerler olarak düşünülür, canlandırma yapılır. Assmann (2001;63) hatırlama mekânının araştırılmasını; bir metaforun, bir benzetmenin açığa çıkarılması, işlevinin kavranması olarak görür. Amacına ulaşacak bir araştırma için folklor ihtiyacı vardır; Çünkü halkın metaforları nasıl oluşturduğu, metaforlara nasıl anlamlar yüklediği ancak bu bilim sayesinde öğrenilebilir. Kardan heykeller yapılması inanışlara şimdiki zaman yüklenmesi anlamında da yorumlanabilir. Zaten “hafıza mekânları anımsadığımız şeyler değil, fakat hafızanın mayalandığı yerlerdir, geleneğin bizzat kendisi değil onun laboratuvarıdır” (Nora 2006: 12).

“Zaman periyodiktir, lâkin zaman bir simge ve bir çukur dalga gibi hareket halindedir.” (Vansina 1985; 128). Mekânın içinde zamanı yakalamak esastır. Hafızalarda içinde bulunan mekân, hatırlatma geçmişe sürükleme işlevi gösterir. Sarıkamış ağıtları önceki kuşakların sonraki kuşaklara iletileri olarak kabul edilirse, anıtlar da bu iletilerin dönütüdür, denilebilir. Anıtlar, şehitleri hatırlatma mekânlarıdır.

Anıtların kutsal literatürle içi içe olduğu tespit edilmiştir. Allahuekber Dağı Şehitliği’nde (Bkz: fotoğraf 22) milli duyguları benimseten şiirler ve şehitlik mertebesi ile ilgili şiirler mevcuttur. Ayrıca Allahuekber Dağı Şehitliği’nin tam ortasında şehitlik mertebesi üzerine bir sayfasında ayet, bir sayfasında hadis bulunan açılmış bir kitap (taştan yapılmış) bulunmaktadır. “Anılarımızı, bizi kuşatan maddeler ortamına bağlayarak koruruz” (Connerton 1999: 61). Tüm bunlar birlikte düşünüldüğünde Türk kimliğini koruma çabasının ürünü olduğu sonucuna ulaşılabilir. Assmann (2001: 177) anıtlardaki, buna benzer durumları kanonlaşmanın üç boyutlu uygulaması olarak yorumlar.

Zaman karşı dirençli olmasından ötürü, şehitlikler taşların örülmesi ya da dikilmesi sonucu oluşturulmuştur.⁴⁷ Zamana karşı direnç sadece somut bir direnç değil, toplumsal belleğin direncine bir yardımdır. Eliade (1994: 18), bir taşın kutsal kabul edilme nedenini taşın bir anlam taşımasına ya da mitsel eylemi anımsatmasına bağlar. Taşların yatıp kalkması efsanesi⁴⁸ ve bu taşlara atfedilen kutsallık, şehit anlayışından gelir, denilebilir.

“Ayin paradoksu aracılığıyla kutsallaştırılmış her mekân dünyanın merkezine, her ritüelin zamanı da mitsel ‘başlangıç’ zamanına denk düşer.” (Eliade 1994: 33). Her toplum kendi mitlerini ve ritüellerini yaşatır görüşünden hareketle Eliade’nin bu düşüncesinin Sarıkamış Şehitlikleri ve Sarıkamış Şehitleri’ni Anma Törenleri için de kabul edilebilir olup olmadığı sorgulanmalıdır. Öncelikle içinde kutsallık bulunan mekânlar, Eliade için merkezde bulunan mekânlardır; fakat mekânın ya da insanın gerçekliği aynı zamanda somut zamanın mitsel zamana dönüştürülmesi ile sağlanır. Bu işlemler için; içinde inanışları, ritüelleri ve anımsamayı barındıran toplumsal belleğe ihtiyaç vardır.

Şehitlik veya anıt adı ile anılan mekânlar içinde şehit anlayışını ve şehit etrafında oluşan inanışı taşıdığından kutsallık taşırlar, bu yüzden merkezdedirler. 22 Temmuz 2005 ve 24 Aralık 2006 somut zamandır; fakat bu tarihlerde farklı farklı şehitliklerde gerçekleştirilen törenlerle mitsel zamana dönüş yaşanmıştır.⁴⁹ Çünkü törenlerde ataların yaptıklarının tekerrürü vardır, şimdinin içinde geçmiş icra edilir. Sarıkamış şehitliklerinin bulunuşu, ortaya çıkışı ve şehitlik olarak oluşturması genellikle rüyalar sonucu olmuştur. Şehitlikler üzerine pek çok memorat ve efsane söylenmektedir.⁵⁰ Zamanın

⁴⁷ Taşların, kayaların kutsallığı ve kalıcılığı için bkz: Eliade 1994: 18

⁴⁸ “Bu taşları dağıtsan biraz sonra geldiğin zaman hepsini gene böyle üst üste dizilmiş bulursun. Onlar şehitlerin kalıplarıdır. Yakından yatık, uzaktan ayakta görünürler.” Fikri, Selim-Karakale, 1941 (Kazmaz 1994: 209)

⁴⁹ Törenlerin ayrıntıları ileriki bölümlerde verilecektir.

⁵⁰ Bkz: *Kültürel Bellek Destekleyicileri Efsaneler, Memoratlar* (Bölüm)

mitselleştirilmesi, mekânın kutsallaştırılması; dönüşümü sağlamış, şehitlikleri merkezileştirmiş, törenleri ritüelleştirmiştir.

Şehitlik ziyaretlerinde kurban kesme⁵¹, adaklar adama, ağaçlara çaput bağlama atalar kültünün bir sonucudur. Eliade'ye (1994: 35–37) göre ritüeller atalardan gelir, çünkü toplumun ataları böyle yapmıştır; eylem tekrarlandığı ölçüde gerçeklik kazanır.

6.1.1. Sarıkamış Şehitlikleri

6.1.1.1. Batı Kışla Şehitliği

Bu şehitlik genel olarak Sarıkamış' ta ölen subay ve eşlerinin gömüldüğü bir mezarlık niteliğindedir. Ancak daha sonra Yukarı Sarıkamış önünde bulunan asıl şehitlikten 1914 Sarıkamış Harekâtı Şehitlerinin bir kısmının kemikleri buraya nakledilerek karma bir Şehitlik haline getirilmiştir. (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006: 171)

6.1.1.2. Yukarı Sarıkamış Şehitliği (Sarıkamış Şehitliği) (Bkz: fotoğraf 19)

Eski Sarıkamış, Yukarı Sarıkamış şehitliği adıyla anılan bu şehitlik aynı adı taşıyan köyün önünde ve köy mezarlığına bitişiktir. Burada gömülü olan şehitlerin hemen hemen tamamı oldukça büyük üç ayrı kuyuya defnedilmişlerdir. Yani birer toplu mezar niteliğindedirler. Şu farkla ki; ileride kokuşma ve diğer menfi durumlar göz önüne alınarak bu kuyulara gömülen şehitlerin aralarına kireç dökmüşlerdir. Bu şehitler, Sarıkamış'ın İstasyon Mahallesi, Yukarı Sarıkamış sırtları ve Turnagöl eteklerinde toplanmıştır.

⁵¹ “Kurban veren kişi arketipik kurban verişini tekrarladığı sürece tam bir törensel eylem içinde ölümlülerin dindışı dünyasını terk eder ve ölümsüzlerin ilahi dünyasına girer.” (Eliade 1994: 48)

Bunlar 9. Kolordu birliklerine ait askerler veya savaşçılar olup, miktarı 3700 kadardır. Yöre halkının ve yaşlıların söylediklerine göre, gerek askerlerin, gerek yerli Türk ve Müslüman ahaliyle, gayri müslimlerin yardımı ile toplanarak köy mezarlığı yanına açılan büyük çukurlara kitle halinde konulmuşlardır.

Bu şehitlerin kabri üzerine dikilmiş anıt, 18. Kolordu komutanı merhum Korgeneral Canip İskilipligil'in Sarıkamış'taki Kolordu komutanlığı sırasında 1957 yılında yaptırılmış ve törenle açılmıştır. Köy ve ilçe halkı bu şehitliğe büyük bir saygı ve sevgi gösterip, Cuma günleri ziyaret etmektedirler.

1.Dünya savaşı şehitliğidir. 5 Ocak 1915'te sona eren Sarıkamış dolaylarındaki savaşlarda şehit düşen Türk erlerinin muharebe alanında bulunuşu; baharın yaklaşması, karların erimesi ve havanın ısınması Rus komutanlığında bulaşıcı hastalıkların sebebiyet vereceğı endişesini doğurmuştur.

Bu nedenle General Yüdeniç, Kars Askeri Dairesi Komutanına vakit geçirmeden Sarıkamış muharebesinde ölen Türklerin cesetlerinin defnedilmesi emrini vermiştir.

Yaşlı halktan nakledildiğine göre, Sarıkamış yakınındaki sırtlardan, asker ve sivil görevliler tarafından toplanmış ve Yukarı Sarıkamış Köyü Mezarlığına defnedilmişlerdir. Şehitlerin toplanması ve defnedilmesi 1915 yılı Mart ayında yapılmıştır.

Kars Askeri Dairesi Başkanı; Ordu Komutanı Yüdeniç'e 2300 Türk cesedinin defnedilmiş olduğunu rapor etmiştir. Bunların yalnız Sarıkamış civarında defnedilmiş olanları 1800 kadardır. (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006: 172-173)

6.1.1.3. Hamamlı Köyü Şehitliği

Sarıkamış Harekâtı sırasında, bu yörede esir düşenlerden, Hamamlı Köyü Hastanesi ve esir kampında hayatlarını kaybeden Türk subay ve erlerinin defnedildiği yerdir. Sayıları 7.000 dolayında olan bu erler arasında, Bardız geçidi ve Turnagöl sırtlarında 9. Kolordu Karargâhına, 17. 28. ve 29. Tümenlere bağlı 107 subay, 200 er; 29/30 Aralık 1914'te Sarıkamış İstasyonuna ve kasabanın kenar mahallelerine saldıran ve bu arada esir düşen 400 kişi, 30 Aralık 1914 sabahı Rus Doğu kışlalarını ele geçiren ve direnen fakat sonunda teslim olmak zorunda kalan 300 kadar er ve erbaş , 2 Ocak 1915 ' de Soğanlı yaylasında Güllü Dağı savaşlarında esir olan 1.000 kişi bulunmaktadır. 1972 yılında Milli Savunma Bakanlığınca anıtı yaptırılmıştır. (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006: 173-174)

6.1.1.4. Bardız Geçidi Şehitliği (Bkz: fotoğraf 20)

Sarıkamış Muhaberesi'nin son günlerinde özellikle 2 Ocak 1915 tarihinde Rus 17, Türkistan alayı birlikleriyle, Bardız Geçidi çevresinde savaşıyor ve daha dondurucu soğuk nedeniyle canlarını kaybeden Türk şehitlerinin toplanarak defnedildiği yerdir. Burada yatan şehitlerin özellikle 9. Kolordunun 17. 28. ve 29. Tümenlerine mensup erlerdir. (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006: 179)

6.1.1.5. Laloğlu Köyü Şehitliği

Laloğlu Köyü yakınlarında bir tarla içerisinde yığılan taşların belirtildiği bir şehitliktir. Sarıkamış Harekâtının son günlerinde 3-4 Ocak 1915 tarihinde Rus Komutanı Gabayev kuvvetlerine karşı savaşarak şehadete ulaşan Türk erlerinin defnedildiği mezarlık görünümündeki yerdir. (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006: 179-180)

6.1.1.6. Allahuekber Şehitliği (Bkz: fotoğraf 21)

26-27 Aralık 1914' de Oltu-Kosor-Allahuekber Dağı, Başköy-Divik (yayıklı) yönünde düşmanı kuzeyden kuşatma harekâtını yürüten 10. Kolordu'nun 30.31. ve 32. Tümenlerinin Allahuekber silsilesini aştığı sırada, donmak suretiyle şehit olan erlerin toplandığı şehitliktir. Bu harekâta 30. ve 31. Tümenler, Allahuekber üzerindeki mesafeyi 19 saatte aşmışlar bu arada birçok erini kaybetmişlerdir. Kayıpların genel miktarı 10.000 kadardır. (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006:180-181)

6.1.1.7. Yayıklı (Divik) Köyü Şehitliği

27 Aralık 1914' de 10. Kolordunun Selim-Sarıkamış yolunu kesmek görevini alarak ilerleyen 30. ve 31. Tümenlerinden muhabere ve kış nedeniyle şehit olanlar ve kısmen 1918 yılı Kurtuluş Harekâtına katılanlardan savaşta canlarını verenlerin defnedildiği şehitliktir. Ancak burada yatanlar çok fazla olmadığı gibi sayılar da kesin değildir. (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006: 186-187)

6.1.1.8. Turnagöl Şehitliği

Belli bir yer olmaktan çok dağınık olarak defnedilen şehitleri kapsar. Sarıkamış'ın kuzeyindeki Turnagöl sırtlarındadır. Yaşlı Sarıkamışlılar Turnagöl'de çeşitli kabirlerde dağınık olarak defnedilen bu şehitleri hatırlamaktadır. Bu kesime defnedilenler 9.Kolordu'ya mensup askerlerdir.28 Aralık 1914'de 10.Kolordu'nun komutanı Hafız Hakkı Paşa'nın kendi 30. ve 31.Tümenlerinin toplanması ve dinlenmesi önerisi üzerine, Turnagöl ormanlarında çok soğuk bir gece geçirmek zorunda kalan 9.Kolodu,bir çok askerini bu ormanlardaki soğuk ve ayazda dondurmuş,bunlar daha sonra bulundukları yerde gelişi güzel defnedilmiştir. (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006: 187-188)

6.1.1.9. Çermik Yayla (Kaynakyayla) Şehitliği

Soğanlı yaylası üzerinde bulunur. Sarıkamış harekatı sırasında soğanlı silsilesini aşan 9.Kolordu erlerinin, dondurucu soğuk nedeniyle canlarını veren askerlerin defnedildiği yerdir.Bunların da kesin sayısı belli değildir. (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006: 188)

6.1.1.10. Yağbasan Köyü Şehitliği

Yağbasan Köyü sınırları dâhilinde Saldat Deresi diye bilinen ve ilçeye 5 km. uzaklıktaki yerdir. Buradaki şehitlerin kesin sayısı da belli değildir. Anıt haline henüz getirilmemiştir. Üç adet tümsek şeklinde toprak yığıntısı görünümündedir. (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006: 188-189)

6.1.1.11. Sarıkamış Büyük Ağbaba Şehitliği

93 Harbi Şehitleri diye anılır ve her yıl çevrede bulunan Halk ziyaretine çıkarlar (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006: 189)

6.1.1.12. Sarıkamış Akmezar Şehitliği

Birinci Dünya Harbi şehitleri olduğu söylenilmektedir (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006: 190).

6.1.1.13. Sarıkamış Askerderesi Şehitliği

1914 savaşına ait olduğu yöre halkı tarafından belirtilmektedir (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006: 190).

6.1.1.14. Sarıkamış Mescitli Köyü Deliktaş Mevkii Şehitliği

Muhtemelen 1.Dünya Savaşı şehitlerinin yattığı sanılmaktadır. (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006: 191)

6.1.1.15. Sarıkamış İstasyon Mahallesi Şehitliği

1.Dünya Harbinde 1914 senesi aralık ayında yapılan Sarıkamış Meydan Muhaberesinde ölen Türk Şehitlerinin hatıraları için 9.Tümen Komutanlığınca 10.07.1957 senesinde dikilmiştir. (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006: 191)

6.1.1.16. Sarıkamış Batı Mahallesi Şehitliği

1914-1915 Yıllarında Sarıkamış muhaberelerinde şehit düşenlere armağandır. (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006: 194)

6.1.1.17. Sarıkamış Soğanlı Şehitliği

1914-1915 yıllarında şehit düşenlerin anısına 9.Tümen Komutanlığınca bir mezar şeklinde etrafı çevrilmiş ve bugünkü halini almıştır. (Arslanoğlu 1988; Aydın 2006:195)

6.1.1.18. Allahuekber Dağı Şehitliği (Bkz: fotoğraf 18)

Sarıkamış Harekâtında ölenlerin anısına Kültür Bakanlığı bir anıt yaptırmıştır. Bu anıt, Allahuekber Dağı Şehitliği adını almış, 10 Ekim 1996'da ziyarete açılmıştır (Erişim: <http://www.kenthaber.com/IIDetay.aspx?ID=1419>, 24 Şubat 2007)

6.2. SÖZEL KÜLTÜREL DOKUDA ŞEHİTLİK ANLAYIŞI

Geçmiş, ancak kendisiyle ilişki kurulması halinde ortaya çıkar. Yeni başlangıçlar, devrimler, Rönesanslar, inkılâplar geçmişe dönüş ve geçmişten destek alma biçiminde ortaya çıkarlar (Assmann 2001; Connerton 1999). Yeniden canlandırma geçmişe dönüştür. Zaten “yeniden” sözcüğü eylemin önceden yapıldığı anlamını taşır. Şehitlerin ölmediğine inanılması hem İslam dinine ait bir inançtır hem de toplumun şehitleri unutmaya karşı direndikleri bir canlandırmadır.

“Her kültürün toplumca tutulan ve herkesçe anlaşılan düşünceleri vardır.” (Vansina 1985; 137). “Şehitlik” düşüncesi Türk toplumunda açıklama gerektirmeyen düşüncelerdendir. İslamiyet’le birlikte Türk toplumuna giren bu terim, Türk toplumunda genellikle savaşta ölen askerler için kullanılır. Türk toplumunda şehitlerin ölmediğine inanılır. Şehitler, kefenlenmez, yıkanmaz, kıyafetleri ile gömülürler. Bu inanış İslamiyet’le Türklere geçmiştir. İslamiyet’ten önceki Türklerde de buna benzer inanışlar vardır. Kur-an’ı Kerim’de Ali İmran Sûresi 169,170 ve 171. ayetlerde şehitlik hakkında şu ifadeler yer almaktadır:

“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler, Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesini duymaktadırlar. Onlar Allah’tan gelen nimet ve keremin Allah’ın mü’minlerin ecr zayi etmeyeceği müjdesinin sevinci içindirler.”

Şehidin “şehit” olarak isimlendirilmesi, kendisine cennetlik olduğuna dair Kur’an nassı ile şahitlik olmasından dolayıdır. (Erişim:http://www.hilafet.com/kitaplar/Islam_Sahsiyeti_Cilt_2/22.htm, 21 Mayıs 2007)

Türk toplumunda önceden şehit olanların veya ermişlerin savaş sırasında askerlere yardım ettiği inancı vardır, Anadolu'nun pek çok yerinde buna benzer anlatılara rastlanılır. Ataların ruhunun yardıma geçme hadisesi Kıbrıs Harbinde, Çanakkale Harbinde dile getirilmiş, çizgi filmlere bile yansımıştır. “Şehitler diridirler” inancı efsanelerde ve memoralarda⁵² hayat bulur.

Gustave Le Bon “ Tarih Felsefesi” adlı kitabında ulusu, sınırlarının değişmez gibi gözükmekten ve sürekli değişmesi açısından nehre benzetir; ulusun devamlılığını ulusal ruha, ulusal ruhu toplumsal ve mistik duyguların birleşimine, bu duyguların birleşimini de dirilerin ruhunun ölenlerin ruhundan oluşmasına yani tarihi yaratan güçler olan atasal güçlere bağlamıştır (81–85).

“Kült, ‘yüce’ ve ‘kutsal’ olarak bilinen bu nedenle de olağanüstü güçlere sahip olduklarına inanılan varlıklara, nesnelere karşı gösterilen saygı ve onlara gelenekselleşip kalıplaşan yollarla veya ritüellerle tapınış biçim ve pratikleridir.” (Çobanoğlu 2003: 68).

Bu tanımdan hareketle, Türk toplumunda “şehit kültü” vardır, sonucuna ulaşılabilir. Şehitlerin evini temiz tutmayanları çarpması, şehitlerin eğlenceye kızıp görünmesi, şehitlerin yolda kalanlara yardım etmesi ve buna benzer inanışlar şehit kültürünün sonucudur. Ayrıca elektronik kültür ortamından takip edilen şehit cenaze törenlerinde, “Şehitler ölmez, vatan bölünmez” sloganı söylenmektedir, bu slogan şehitlik anlayışının yansımasıdır. Şimdinin ritüeli içine yerleşmiş şehitlik anlayışıdır.

6.2.1.Toplum Acılara (felaketlere, savaşlara...) Nasıl Dayanıyor?

İnançlar, acıyı olumsuz bir durumdan olumlu bir ruhsal içeriği olan bir deneyime dönüştürür, acıyı katlanılır kılar. Şehitlik inancı da bu duruma örnektir. Türk toplumundaki sözel kültürel dokudaki şehitlik anlayışında

⁵² Bkz: *Kültürel Bellek Destekleyicileri Efsaneler, Memoralar* (Bölüm V); *Sarıkamış Harekâtı ve Şehitleri Hakkında Anlatılan Efsaneler Memoralar*

sadece savaşta hayatını kaybedenler değil, göçük altında kalanların, yanarak, boğularak ölenlerinde şehit olarak öleceği inancı vardır.

Freud, insanın psikolojisini korumak için çeşitli savunma mekanizmalarına başvurduğu hakkında görüş geliştirmiştir. Bu savunma mekanizmalardan biri de “bastırma”dır. Bastırma savunma mekanizmasına göre, bireyler yaşadıkları büyük acıları bilinçaltına iterler, unuturlar ve hatırlamazlar. Yalnız Freud bu mekanizmaların tek tek bireyler tarafından kullanılışını ele almıştır. Toplum tarafından “bastırma” mekanizmasına başvurulup başvurulmadığı açık değildir. Toplumun Sarıkamış Harekâtı sonucunda bastırma mekanizmasına başvurduğu, savaştan bahsetmediği, şehitlerin olağanüstü hadiselerinden bahsederek acıyı katlanabilir kıldığı tespit edilmiştir.

Sarıkamış ve Selim’in köylerinde; şehitlerin, (Müslümanlar için kutsal kabul edilen) perşembeyi cumaya bağlayan gecelerde göründükleri veya mezarlarının üstünde nur belirdiği memorat olarak anlatılmıştır. Şehitlerin gelmesi hadisesinin nakledilmesi, Türk toplumundaki “şehitler diridirler” anlayışına telmihtir. Eliade (1994: 74), ölümlerin ruhlarının gelişini; dindışı zamanın askıya alınışı, “geçmiş” ve “geleceğin” birlikte var oluşunun paradoksal gerçekleşmesinin işareti olarak yorumlar.

Sarıkamış Harekâtında şehit olanların sayısının, halk için önemli olmadığı, sadece bilim adamları arasında tartışıldığı tespit edilmiştir. Halk arasında şehitlerin kendilerini ölüme adanmış olduğu önemlidir.

Müslim’in aktardığı bir hadiste şu ifadeler yer alır:

“Muhakkak ki, Kıyamet gününde hakkında hüküm verilen ilk insan, şehit edilen bir adamdır. O adam getirilip kendisine nimet tanıtılır. O da onu tanımış olur. Allah ona, Bunun için ne yaptın? der. O da; Şehit olasıya kadar Senin için savaştım, der. Allah da; Yalan söyledin, sen cesur desinler diye savaştın, nitekim öyle denildi, der. Sonra onun ateşe atılmasıya kadar yüzüstü sürüklenmesini emreder.” Müslim, K. İmârat, 3527 (Hadis)

Yapılan derleme çalışmalarında sözel kültürel dokudaki şehitlik inancının İslamiyet'e dayandığı, halkın ayetlerden ve hadislerden haberdar olduğu tespit edilmiştir.

Kaynak Kişi: Rıza ASLAN, 1924,Kars- Selim- Hasbel Köyü, Çiftçi, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 10.04.2007

“Cuma geceleri şehitler görünür. Şehitler büyük mübarekler, rüyamıza da geldi. Cuma gecesi de geldi. Onlar ölmezler ama hakikat harp yaparsa kaçmasa Rabbil alemin ne diyor diyor ki: “sen ne yaptın diyor? Diyir ben şehit oldum. Ama diyir sen senin yerin nari cehennem. Öbürüne diyir sen ne ettin? Ben şehit oldum Allah için çalıştım. Yok diyor. Sen de kaçtın askerlikten yani yüzünü çevirdin harp etmedin.

Kim güle güle yani askerlikte önünü verirse düşmana o şehittir yavrum has şehidimiz odur. Şehitler ölmez yavrum”

Kaynak Kişi: Muzaffer BOZ, 1934, Kars-Selim- Beyköy Köyü, Çiftçi, İlkokul Mezunu

Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ

Derleme Tarihi: 18.02.2007

“Yusuf A.S. hani Züleyha kadınleri topladı elma doğrattı ondan sonra Cenab-ı Allah ne yaptı bunlar hep ellerini kestiler acıyı hissetmediler.Allahu Teala da Yusuf'un o sabrının bereketini o akan kanları şehitlere aktardı onun

için Őehitler acımıyir acıyı hissetmiyir, assalar kesseler yaksalar onların hoşuna gidiyir. Onun Cenab-ı Allah onun sabrını boşuna çıkartmadı. O kanı kadınların ellerinden akan kanı Őehitlere aktardı, onlar acımıyir. Onun için Őehitler her zaman diridir. Ve kıyamete kadar Őehit dūřak tekrar canlanak tekrar Őehit dūřak yani bunu Allah'tan istiyirler. Onların Őefaatinini de Allah bizlere nasip etsin.”

Derlemelerde anlatılanlardan hareketle, toplumda Şehitlik anlayışının İslami literatürle örtüştüğü söylenilebilir. Fakat değişen toplumla Şehidi anmanın Şekli değişmiş, içeriği korunmuştur.

VII. BÖLÜM

7. ELEKTRONİK KÜLTÜR ORTAMINDA TOPLUMSAL BELLEK

7.1. RİTÜEL BAĞDAŞIKLIĞIN İHTİŞAMLİ DÖNÜŞÜ

Ong, yazı ve matbaa gibi kavramların varlığını bile bilmeyen, iletişimin yalnız konuşma dilinden oluştuğu kültürleri “birincil sözlü kültür”; ileri teknoloji ile yaşama giren telefon, radyo, televizyon ve diğer elektronik araçların “sözlü” özellikleri, üretimi ve fonksiyonu önce yazı ve metinden çıkıp sonra konuşma diline dönüştüğü için böyle kültürleri de “ikincil sözlü kültür” olarak nitelendirmiştir (1999: 23–24).

Sözlü kültürlerde her şey, geleneklerin unutulmamasına ve dünyanın belleklerde tutulmasına bağlıdır. Assmann (2001: 89–92) böyle toplumları ritüel bağdaşıklığın, yazılı kültüre sahip toplumları ise metinsel bağdaşıklığın bulunduğu toplumlar olarak kabul etmiş; metinsel bağdaşıklığa geçen toplumların, yani yazılı kültüre sahip toplumların “tekrarlama zorunluluğu”ndan kurtulduğunu ifade etmiştir. Belleklerde saklama zorunluluğu bu toplumlarda kalksa da ritüel bağdaşıklık her toplumda şekil değiştirerek devam etmektedir, ihtiyaç vardır ki toplumlar bunu devam ettirmektedir. Borstin, hafızanın üzerine fazla düşülmesinin matbaanın gelişmesiyle azalmaya başladığını açıklamıştır (Alıntılayan Parman 2001: 84). Fakat görülmektedir ki ikincil sözlü kültür dönemine girilmesi ile hafıza üzerine tekrar düşülmeye başlanılmıştır, bu düşüş elbette birincil sözlü kültür döneminden farklıdır.

Şakar Yazı Bilinci adlı kitabında, M.Ö.3500’lerde yapay bir belleğe duyulan ihtiyaçtan ötürü ilk yazı çeşidi kabul edilen resimyazıların oluşturulduğunu belirtir (7). “Dış belleği mümkün kılan yazıdır, kaydedilen haber ve bilgilerin canlanıp beklenmedik ölçüde yaygınlaşmasını sağlar, ama aynı zamanda doğal belleğin kullanımı azalır.” (Assmann 2001; 28). M.Ö.

V.yy. civarlarında Eflatun'un Phaedrus adlı diyalogunda Sokrates, okuma yazmanın yaygınlaşmasından dolayı insanların belleğinin zayıfladığını ileri sürerek yakınmaktadır (Alıntıl原因 Toulmin, Goodfield 1997: 155). Ong, Platon'un yazı hakkında "mekanik sorulara kapalı, belleği mahveden, insanlık dışı bir bilgi işlem yolu" diye yorum yaptığını dile getirir (1999: 38); fakat kendisi bu düşünceye katılmadığını belirtir (1999: 100). Erick Havelock, alfabe sayesinde analitik düşüncenin toplum hayatına girdiğini savunur (Aktaran Şakar 2006: 9). Ong, yazı olmadan insan bilincinin gizilgücünden istediği gibi yararlanamayacağını ve bunun sonucu olarak sözlü kültürün yazı üretmek zorunda olduğunu belirtir (1999:27-28). Yazısız toplumlarda bellek sıkı sıkıya iletişime bağlı idi; lakin yazıdan sonra bağımsızlaşma, karmaşıklaşma ortaya çıktı; ayrıca geleneğin, iletişimin anlam ufkunu aşabilen; iletişim alanının da ötesine geçen bir bellek oluştu (Assmann 2001; 27-28).

Yaşanılan çağdan çok geriye gitmeden, ulaşımın daha güç olduğu dönemler düşünülerek toplumun sosyal yapısına ve iletişimine bakıldığında daha fazla ortak anının, paylaşımın olduğu görülür. Bu durum topluluğun sınırının daha dar çerçeveli olmasına neden olur; fakat sınırın daha sağlam olmasını sağlar. "Artık, sınırlar yok" deyimini günümüz insanının deyimidir; küreselleşme, kimlik kaybolması bu deyimden nedeni ve sonucudur. İnsanların dış görünüşünden hangi topluma ait olduğunu anlamak güçtür, hatta bazen yaşam tarzından da. Taşralarda ve köylerde esnaflıkla ve çiftçilikle uğraşan insanlar, göç olayı yaşamadıklarından daha fazla ortak anıya sahiptir, yaşlılar bile birbirinin düğün anılarını anlatıp, gülmektedir. Bu durum içindeki insanlar birbirine tahammül etmek zorundadır ve birbirlerine daha sıkı bağlanmışlardır. Çünkü birbirlerine hatırı sayılır yardımları dokunacak kadar bir arada yaşamışlardır. Şimdinin toplum genelinde "bir daha nerede göreceğim" anlayışı yatmaktadır. Bunda ulaşımın, ekonominin, teknolojinin etkisi büyüktür. Kopan bağları, kaybolan sınırları fark eden günümüz sanayi toplumu, Fransız Devriminden sonraki kimlik arayışından daha farklı bir kimlik ve sınır arayışına girmiştir. En sonunda toplumsal belleğin önemi fark edilmiş;

mitsel, ritsel, tinsel yaşam biçimi bazen gelenek icat edilerek, bazen ölü geleneğin canlandırılması ile oluşturulmaya çalışılmıştır.

Nora (2006:18) belleğin çöküşünü medyalaşmaya ve küreselleşmeye bağlar. Bu çıkarım doğru kabul edilebilir; fakat medyalaşma ve küreselleşme belleğin yokluğunu hissettirdiği; bu farkında oluş sonucu yazılı kültürle başlayan çöküşün hızla yükselişini sağladığı da düşünülebilir. Medya ile iç mirasına kapanmış bellek yerine geçici güncelliğin oluşturulduğu da düşünülebilir elbet; ama bellek öyle bir şeydir ki kalıcı olması gerekeni ayıklar. Teknolojik gelişmeler belleği ne yöne götürecektir bu bilinemez; fakat ihtiyaçlar sözlü kültürü devam ettirecektir.

Dışarıdaki bellek toplumun kimliğini korumak için yeterli değildir, çünkü dışarıdaki bellek kaydeder, bu kayıt yeterli olmayabilir, herkese ulaşamayabilir. Dışarıdaki bellek kavramı⁵³ ile yazı, bilgisayar gibi bilgi kaydını mümkün kılan araçlar kastedilmektedir.

“Anlam, sadece dolaşım içinde canlı kalır. Ritüeller dolaşımın bir biçimidir. Metin ise kendiliğinden böyle bir işleve sahip değildir.” (Assmann 2001: 93). Assmann, N.Luhmann’ın yazıyı iletişim medyası saymamasının nedenini buna bağlamıştır. Metinler onu okuyanlar için bir anlam ifade eder. An, metinlerde dondurulmuştur ve metinler anlamı dolaşım ve iletişim dışına bırakabilir. Şöyle de denilebilir: Ong’un (1999) ikinci sözlü kültür teriminde medya demekten kaçındığı kanallardan bilgisayar ve telefonda iletişim söz konusudur, çünkü dönüt sağlanabilir; fakat televizyon, gazete, radyoda dinleyici, izleyici ve okurlardan hemen bir dönüt sağlanamaz, dönüt dolaylıdır; bu kanallarda iletim söz konusudur.

⁵³ “İletişimin iyice yayılmış, dağılmış hali, dıştan bir ara bellek gerekliliğini doğurur. İletişim sistemi, ilet ve bilgilerini -kültürel anlamı – koruyabileceği bir dıştan gerçekleşen bir alan aynı zamanda bunları depolayacak (kodlama), kaydedecek ve yeniden devreye sokacak bir sistem geliştirmek zorundadır. Bu sistem için (düşümlü iplikler, hesap taşları gibi) ve sonuçta yazı gibi kayıt sistemleri gereklidir.” Assmann (2001;27)

İnsanlar yaptıklarını gördüklerine; gördüklerini duyduklarına ve okuduklarına oranla daha geç unutulurlar. Bu genellemeden hareketle ritüel bağdaşıklığa sahip toplumlarda hafızanın daha geç unuttuğu ve daha çok işlediği varsayımına ulaşılabilir.⁵⁴ Medyayla görsellik de toplum hayatına girmiş, fakat ritüeller kadar olmasa da toplum hafızasında yazıdan daha kalıcı etkiler oluşturmuştur. Şöyle de bir tezat vardır, aydınlar veya toplumun ileri gelenleri Türk toplumunun balık hafızalı olduğundan, gündemin çok çabuk değiştiğinden yakınmaktadır. Bu durumun oluşmasında yine medya etkilidir. Barry Sanders'ın *Öküzün A'sı- Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi* adlı kitabındaki şu ifadesi bu savı doğrulamaktadır:

“Televizyon insan sesini öldürür. İnsanlar ekranda gördükleri kişilerle tartışmazlar. Televizyondaki görüntüler genç beyinlerin kavrayıp analiz edebileceğinden çok daha büyük hızla geçer.” (45)

Medyadaki çok fazla görüntü ve çarpıcı sunumlar unutmayı kolaylaştırmaktadır.

Günümüz eğitim anlayışında, çok bilgi bilen bireyler yetiştirmekten öte bilgiye nasıl ulaşılacağını özümseyen bireyler yetiştirmek hedef alınmaktadır. Bireyden bilgiyi kendisinin yapılandırması beklenmektedir. Bu anlayışın gelişmesinde elektronik gelişmeler etkin rol oynamaktadır. Toplumun belleğini etkileme tekniklerinin; günümüz sanayi toplumlarının ekonomik gelişmelerinde birincil faktör olduğunun farkına varan insanoğlu, iletişim kanallarının hepsinde özellikle reklâmlarla toplumsal belleği istedikleri yöne çekmeyi keşfetmişlerdir. Örneğin “musluk” sözcüğü söylendiğinde “aç kapa aç kapa Artema” sloganı akıllara gelir. Reklâmı planlayan kişi, tekrarların toplumsal bellekteki yerinden haberdar olsa gerek. Tekrar sözcüğü sözlü

⁵⁴ Ritüel bağdaşıklıkta tekrarlama fazla, çeşitlenme az; metinsel bağdaşıklıkta tekrar az, çeşitlenme fazladır. (Assmann 2001:98-99)

kültürü çağırıştırır. Assmann, sözlü kültür toplumlarını ritüel iletişime sahip toplumlar olarak kabul eder, tekrarları şu sonuca bağlar:

“Ritüel iletişim, en azından tümüyle yazıya dökülemez araçlı (multimedyal) bir kurum olması nedeniyle, hala kültürel bağdaşıklığın omurgasını ve temel ilkesini oluşturan, ritüel tekrarlarının egemenliğindedir.” (2001: 94)

Kolektif bilinçaltında yeni ile eskinin karışması sonucu imajlar oluşur. Sanayi öncesi toplumlarda bilinçsiz tekrarlar ile deneyim kazanılmaktadır. Gelenek meşrulaşmıştır, endüstriyel toplumlarda ise geleneğin etkisini, malların ve simgelerin kitlesel üretimi dağıtmaktadır. Bu durum parçalanmayı doğurur ve insanlar savunma mekanizması içine girer. Bunun sonucu da deneyimler bilinçaltına inmez, irade dışı bellek seviyesinde kalır. Deneyimin özümsememesinde kitle iletişim araçlarının etkisi büyüktür. Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak da yaşamda yoksullaşma her alanda kendini baş gösterir (Aslanoğlu 1996:145-146). Bu yoksullaşmanın fark edilmesi icat edilmiş gelenekler gündeme gelmiştir.

Sözlü kültür döneminin “bilgiyi ezberleme”; yazılı kültür döneminin “bilgiyi yorumlama”; ikincil sözlü kültür döneminin de “bilgiyi yapılandırma” süreci olduğu savunulabilir.

Yazılı kültürü, tam bir sınırla sözlü kültürden ayırmak mümkün görünmemektedir. Millman Paryy'den önce sözlü geleneğin farkında olunmasa da sözlü gelenek hep vardı, yazılı kültür ile ve elektronik kültür çağı ile şekil değiştirerek varlığın devam ettirdi. Dursun Yıldırım, sözlü ortamların yazılı ve görüntülü ortamları içinde barındırıcı ve kuşatıcı özelliğini yitirmeyeceğini; yani ortamların yani eski ortamları kaldırmayacağını vurgulamıştır (1998: 94).

Türkiye, yazılı kültüre tam geçişi sağlamadan ikincil sözlü kültürle tanışmıştır, denilebilir. Türkiye'deki siyasilerin konuşmalarını kâğıttan okumalarına gösterilen tepki bunun sadece bir örneğidir. Hürriyet Gökadayı, *Türk Kültürü ve Dilin Sözlü Kullanımı* başlıklı makalesinde Türk toplumunun sözlü kültür seviyesinde kaldığını, yazılı kültür çevresine tam anlamıyla geçemediğini belirtir. Bu durumun nedenleri arasında Türk toplumun çok güçlü bir sözlü geleneğe sahip olmasını da gösterir.

Kayıt sistemlerinin kullanılmasının olanaksız olduğu veya kayıt sistemlerinin yani dışarıdaki belleğin aktif olmadığı durumlarda toplumsal bellek devreye girecektir; nitekim Sarıkamış Harekâtı'nın basında yer alması yasaklanmıştı ve göçebe Avşarlarda zaten sözlü iletişim hâkimdi; bunun sonucu ağıtlar ileti haline geldi ve yaşananları bir gazete aracı gibi yaydı.

7.2. İKİNCİL SÖZLÜ KÜLTÜRDE SARIKAMIŞ HAREKÂTI

“Söz uçar yazı kalır” anlayışının elektronik ortamla etkisini yitirdiği görülmektedir. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür* adlı kitabında bu durumu sözün dönüşü olarak yorumlar. Son on yıl içinde “kaybolduğu” düşünülen geçmişten örnekler sunan nostalji endüstrisi ortaya çıkmıştır (Neyzi 2004: 20-25).⁵⁵ Peter Burke “Kültür Tarihi” adlı kitabında medyanın tarihsel anılara ilgisini ve bunun nedenini şöyle ifade eder:

“Filmlerin ve televizyon programlarının kitaplardan daha büyük bir açıklıkta ortaya koyduğu üzere, tarihsel anılar konusunda güçlü bir popüler ilgi vardır. Bu artan ilgi, muhtemelen bizi şimdi eskiden ne olduğumuzdan ayırarak

⁵⁵ Nazi Almanyası ve Yahudilerin durumunu anlatan “Hayat Güzeldir” filmi, Japonya-Amerika Savaşını anlatan “Pearl Harber” filmi, Vietnamla ilgili filmler... Çanakkale Savaş'ının anlatıldığı “Kınalı Kuzular” dizisi, 1961 Adnan Menderes Dönemini anlatan “Hatırla Sevgili” dizisi, 1980 Devrimini anlatan “Çemberimde Gül Oya” dizisi, CNN TÜRK “Oradaydım” Belgeseli, “The History Channel”...tüm bunlar tarihsel anılara duyulan ilginin ve nostalji endüstrisinin göstergesidir.

kültürel kimliklerimizi tehdit eden toplumsal ve kültürel kimliklerimizi tehdit eden toplumsal ve kültürel değişimin hızlanmasına karşı bir tepkidir.” (24)

Ong, içselleştirilen teknolojinin yaşamı alçaltmayacağını; aksine yücelteceğini belirtmiştir (1999: 102).

7.2.1.Belgesellerde, Programlarda, Filmlerde ve Dizilerde Sarıkamış

Harekâtı

Sözlü kültür, ortaklık halini sürdürmeyi mümkün kılar ve sözlü kültüre ait düşünme ve anlatı biçimleri, duygudaşlığa ve katılımcılığa dayalıdır (Köker 2005: 13; 15) ve Assmann’a (2001; 28) göre toplumun kurucusu iletişimdir. Eser Köker, *Kitapta Kurutulmuş Çiçekler* adlı kitabında elektronik kültür çağında sözlü geleneklerin şekil değiştirerek yeniden güçlenme eğilimine girdiğini belirtmektedir (2005: 16). Assmann gelenek ile medya teknolojisini şöyle ilişkilendirir:

“Toplumsal gelenek ve iletişimin harici biçimi nasıl tanımlanırsa tanımlansın: önemli olan bu harici ögenin, gelenek, tarih bilinci, efsane motoru ve öz bilincin birbirleriyle ilişki içinde olduğu kültürel ortam olarak bir sui generis (kendine özgülük) fenomeni olarak ortaya çıkması ve –ki asıl önemli olan bu nokta- çok yönlü tarihi değişimlere, örneğin medya teknolojisi ile ilişkili evrim süreçlerine bağımlı olmasıdır.” (2001;29)

Yazıda anlatıcının yani yazarın bağlamı yoktur; dinleyici, ses, mimik yoktur (Şakar 2006: 14–15); fakat yazıyla bağlamını kaybeden anlatıcı elektronik kültür ortamıyla yeni ve daha çok boyutlu bir bağlama kavuşmuştur. Atv’de yayınlanmış *Ekmeğin Teknesi* adlı dizide Herodot Cevdet adıyla rol alan Hasan Kaçan, her bölüm kahvehanede bir öykü anlatarak geleneği canlandırmıştır. Bu dizinin bir bölümünde Sarıkamış Harekâtı’nı

anlatmış, kahvehanedekileri ağlatmış; jest ve mimiklerini de kullanmış ve bu çok boyutlu bağlamda fon olarak da Neriman Tüfekçi'nin seslendirdiği “Kışlalar doldu bugün,

Doldu boşaldı bugün

Gel gardaş görüşelim

Ayrılık vakti bugün” türküsünün kullanılmış olması; yazılı kültürde anlatıcının asla bu denli etkili olamayacağı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Aynı şekilde bu elektronik bağlam sözlü kültürle karşılaştırıldığında da, kitle farkı oldukça açıktır. Sözlü kültürde sadece kahvehanelerdeki anlatıyı dinleyebilecekken ikincil sözlü kültürde Tüm Türkiye dinlemiştir.

Sarıkamış şehitlerini anma törenleri için düzenlenen broşürler, davetiyeler bilgisayar teknolojisi kullanarak hazırlanmış, toplumun dikkati çekilmeye çalışılmıştır. (Bkz fotoğraf: 11; 23; 24; 25)

Sarıkamış Harekâtı üzerine çekilen *Zemherinin Kardeleni Sarıkamış, Mor Kardelenler, Ateşe Dönen Dünya Sarıkamış, Sarıkamış Belgeseli...*adlarını taşıyan 7 belgesel elde edilmiş, bunlardan Bingür Sönmez ve CNN Türk'ün katkılarıyla Serdal Taşkın ve Reyhan Yıldız tarafından hazırlanan, yapımcılığını Filiz Kılınç'ın üstlendiği *Ateşe Dönen Dünya Sarıkamış* ve İsmail Kahraman'ın yapımcılığını üstlendiği Anadolu Belgeselcilik tarafından hazırlanan *Sarıkamış Belgeseli*'nin özgün olduğu tespit edilmiştir. Bu iki belgeselde ağıtlardan, şehitlerin mektup ve şiirlerinden, Sarıkamış Harekâtı görüntü ve fotoğraflarından faydalanılmıştır. Ayrıca *Ateşe Dönen Dünya* adlı belgeselde Rus arşivlerinden faydalanılmış; Sarıkamış Harekâtı ve askerlerin donması, şehit olanların defnedilmesi canlandırılmış; Yaşar Kemal'in *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* adlı romanının bazı bölümleri seslendirilmiş, yazı sese dönüştürülmüş, sözün dönüşü gerçekleşmiştir. Çünkü sesli söylem dinamiktir (Ong 1999: 47). Bu belgeselde fotoğraflar etkili bir biçimde sunulmuş, slayt gösterisi şeklinde yer almıştır. Resimle anlatma tekniği yazıdan önce de vardır, araştırmacılar

mağaralardaki figürleri, resimleri örnek göstermiştir.⁵⁶ Şimdi de fotoğraflarla, resimlerle slayt gösterileri yapılarak etkili anlatım tekniğine başvurulmaktadır.

Sarıkamış Belgesel'nde de Sarıkamış köylerinde yaşayan yaşlılarla görüşülmüş, sözlü tarih çalışması yapılmıştır.

25 Aralık 2006 tarihinde Ali Kırca tarafından hazırlanıp sunulan, "atv"de yayımlanan Siyaset Meydanı'nda Sarıkamış Harekâtı'nın sebep ve sonuçları tartışılmış; 1915li yıllardaki toplumsal bellek hatırlatılmaya çalışılmış, bir grup gence şehitlerin üzerinde bulunan giysilerin benzeri giydirilmiş; gençler dışarıda, karın altında bekletilmiş, şehitlerin durumu canlandırılmıştır.

Özcan Deniz'in başrolünü üsteleneceği, Bingür Sönmez'in bir doktoru canlandıracağı Sarıkamış Harekâtı üzerine çekilecek *Sarıkamış Beyaz Hüzün* adlı filmin galası 24 Aralık 2007'de yapılacak. Bundan 5 yıl önce pek anılmayan Sarıkamış Harekâtı şuan elektronik kültür ortamının her alanına girmiş gibi görünmektedir.

7.2.2. Gazete ve Dergilerde Sarıkamış Harekâtı (Bkz fotoğraf: 26)

Yazıya bağımlılığın belleği zayıflattığı düşünülür. (Neyzi 2004: 158; Ong 1999: 38). Yazısız toplumlarda yazının işlevini bellek üstlenirdi (Şakar 2006: 9). Yazı yapay belleğin yani dışarıdaki belleğin temelidir (Assmann 2001); oysa toplumsal belleğin temeli sözlü kültür ürünleridir. "Sözlü geçmiş tüketen ve yanlış uygulanırsa sözlü belleği bile imha edebilen okuryazarlık, bereket esnek, binbir kılıfa girebilen bir beceridir" (Ong 1999: 28).

"Anımsama, bireysel olmaktan çok kültürel bir etkinlik olarak ele alındığında, onu kültürel geleneğin anımsanması olarak görme eğilimi ağır basar ve bu geleneğin de yazılı malzemedan oluşacağı düşünülür." (P. Connerton; 1999; 12)

⁵⁶ Osmanlı Devleti zamanında da minyatür sanatı olayları resimle anlatmaya örnektir.

Sarıkamış Harekâtı, gazete ve dergilerde 2003 yılında Bingür Sönmez koordinatörlüğünde gerçekleştirilen anma törenlerinden sonra geçmeye başlamıştır. Harekât, anma törenleri, şehitlikler, ağıtlar... üzerine sayısız haber ve köşe yazısı yazılmıştır. Bunlardan sadece bir kaçı şunlardır:

- 90 Bin Fidana Kırmızı Gül Hürriyet Gazetesi, 25.12.2004
- Ruhat MENGÜ: *Bu şehitleri Onurlandırın.* (2), Vatan Gazetesi 17.12.2004
- Ahmet Hürencam: *Beyaz Bir Hüzün: Sarıkamış*, Zaman Gazetesi 31.12.2004
- Ertuğrul ÖZKÖK: *Mezarını Arayan Şehitler*, Hürriyet Gazetesi .25.12.2004
- *Sarıkamış Harekâtı'nın 90. Yıl Dönümü*, Tercüman Gazetesi, 25.12.2004
- Taha AKYOL: *Sarıkamış ve Sonrası*, Milliyet Gazetesi, 27.12.2004
- *Sarıkamış Şehitlerine Anzak Usulü Anma*, Akşam Gazetesi, 07.07.2003
- Zülfü Livaneli: *Yatan Şehitler Işılar*, Vatan Gazetesi, 26.12. 2004,

Zeki Demirci'nin editörlüğünde 35 sayı yayımlanan Sarıkamış Dergisi'nin hemen her sayısında Sarıkamış Harekâtı üzerine bir haber, bir, şiir, bir söz yer almaktadır.

Gazetelerin, dergilerin internette yayımlanması iletişimi sağlamakta, okuyuculardan anında dönüt alınmaktadır. İkincil sözlü kültürü yazılı kültürden en önemli özelliklerden biri de budur. "Erişim: <http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=62579,4>, 16 Şubat 2007" internet adresinde yayımlanan *Sarıkamış Şehitleri Tipi Altında Anıldı* başlıklı habere yapılan bir yorum şöyledir: YORUM:

“Devlet Büyüklerimizin böyle günleri hatırlaması ve topluma geçmişini hatırlatması çok takdire değer. Millet olarak da hepimiz birlik ve beraberlik içinde milli bayramlarda ve böyle tarihi günlerde o gün o şartlarda omuz omuza ve ölesiye canını feda eden şehitlerimize Allah’tan rahmet dilerim. vatan sağ olsun bu millet her zaman canını seve seve verir ama siyasetçiler dürüst olsa” Şükrü ER, 25.12.2006, 13:19:12

Bu durum folklordur; yasak olmadan halk dilediğini rahatlıkla ifade etmektedir.

7.2.3.Albümlerde (Kaset, Cd) ve Kliplerde Sarıkamış Harekâtı

Âşık Mustafa Aydın⁵⁷, Ceren albümünde Sarıkamış Dağlarında adında; Dilara albümünde Zeze adında; Allahuekber albümünde Allahuekber Dağı adında Sarıkamış Harekâtı ve şehitleri üzerine ağıt yakmış ve seslendirmiştir.

Ahmet Şafak Sarıkamış Kar Altında adında şarkı seslendirmiş ve bu şarkıya klip çekmiş, bu klip 2005’te Kral TV’de sık sık yayınlanmıştır.

Özhan Eren, *Kime Sorsam* albümünde, *Sarıkamış Türküsü* adıyla bir şarkı seslendirmiştir:

Sarıkamış üstünde kar,
Kar altında Mehmed’im yatar.
Gülüm donmuş, kara dönmüş,
Gören sanmış, yârini sarar. (Seyhan Müzik, 2005)

Musa Eroğlu, *Kavimler Kapısı Anadolu* albümünde, *Sarıkamış Dramı* adı altında Sarıkamış ağıtı seslendirmiştir:

⁵⁷ Mustafa Aydın’ın ağıtları *Kültürel Bellek Taşıyıcıları Âşıklar* Bölümünde yer almaktadır

Yüz başılar bin başılar
 Tabur tabur karşılar
 Bir kar yağar ince ince

Yatan şehitler ışıkar (Derleyen: Musa Eroğlu Söz: Kayseri Pınarbaşı Sindel Köyünden Garaz Hala Müzik: Geleneksel Kaynak: İmami, Duygu Müzik)

Ruhi Su da bu dörtlüğün yer aldığı ağıtı seslendirmiş, Ruhi Su'nun bu seslendirışı belgesellerde sıkça yer almıştır.

Projesini Recep ERGÜL'ün gerçekleştirdiği, genel koordinatörlüğünü Bayram Bilge TOKEL'in üstlendiği, Kültür Bakanlığı, Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan 24 Aralık 2006'da galası yapılan *Bir Beyaz Ölüm* adlı albümde 17 Sarıkamış ağıtı yer almaktadır. Bu ağıtları Recep Ergül, Mircan Kaya, Havva Garadaş, Zara, Erkan Uğur, İsmail Hakkı Demircioğlu, İzzet Altınmeşe, Mustafa Tatlıtürk, Âşık Şeref Taşlıova, Doğan Özden, Bayar Şahin seslendirmiştir. Ağıtlar ⁵⁸ve öyküleri kısaca şöyledir:

Beline Bağlamış Hançeri Paslı

“Çocukluğumda, köy odalarında bu destan söylenirken, öyküsü de anlatılırdı. Destanın kahramanı aslen Erzincanlı bir ailenin oğlu olan ve teğmen olarak görev yapan genç ve yakışıklı delikanlı Ziya'ydı. Genç Teğmen Ziya, Sarıkamış Harekâtı öncesi gerçekleşen ve “Köprüköy Savaşları” adıyla anılan çatışmalarda yaralanır ve Üçüncü Ordu revirlerinden birine kaldırılır. Ziya'nın yarasının ağır olduğunu, kurtulmasının mümkün olmadığını revir çadırının önünde bir arkadaşına üzümlere anlatan Tabip Binbaşı Refik Bey, bunu duyunca irkilir ve kulak verir. Güzel sesiyle Ziya,adeta vasiyet niteliğindeki bu türküyü söylemektedir.” (Recep Ergül, *Bir Beyaz Ölüm*, 2006)

Nişanlıma deyin yanıma gelsin,

⁵⁸ Tezin kapsamında dolayı albümlerdeki ağıtlardan bazılarının sadece bir kıtaları örnek olarak alınacaktır.

Muratsız gidersem helallik alsın,
Gurbette ölürsem kimler ağlasın?

Söyle doktor söyle ölecek miyim?
Ölmeden sılayı görecektir miyim? (Söz-Müzik: Anonim, Derleyen: Recep
ERGÜL, Solist: Recep ERGÜL, Bir Beyaz Ölüm, 2006)

Dalında Yandı Gülüm

Söndü çıram dalında yandı gülüm
Mehmedimi aldı anam bir beyaz ölüm
Sana ne'ttim neyledimki oy Sarıkamış
Savruldu göklere anam kalmadı külüm (Söz: Zeki DEMİRCİ, Müzik: Recep
ERGÜL, Solist: Recep ERGÜL, Bir Beyaz Ölüm, 2006)

Soğanlı'da Nice Alaylar Dondu

Soğanlıda nice alaylar dondu
Pervane olup da Kars uğruna yandı.
Nice bin hanenin ocağı söndü,
Gine derler zulmün çoğu daldadır.
(Söz: Bardızlı Âşık Nihani, Solist: Recep ERGÜL, Bir Beyaz Ölüm, 2006)

Sarıkamış Saza Benzer

Allahüekber dağında
Zemherinin tam çağında
Sarılıp donup kalmışlar
Birbirinin kucağında
Yazık oldu Mehmedime
Anan öleydi yerine (Derleyen: Erdoğan ALTINKAYNAK, Kaynak Kişi:
Sarız, Kemer Köyünden Emiş Bozkurt, Müzik Uyarlama: İzzet ALTINMEŞE,
Söz-Müzik: Anonim, Solist: İzzet ALTINMEŞE)

Asker Ettiler Beni

Maçka'dan Sarıkamış Harekâtı'na katılan ve hiç biri geri dönmeyen yaklaşık 2000 genç için yakılmış bir ağıt:

Erzurum dağları

Yedun Maçkalıları.

Kiminun yarı ağlar

Kiminun anaları (Söz-Müzik: Maçkalı Hasan Tunç, Solist: İsmail Hakkı Demircioğlu, Bir Beyaz Ölüm, 2006)

Dur Dağı

Seyreyledim Dur Dağının taşını

Zalim avcı avlar keklik kuşunu

Lavu ümran, poyraz aşmış döşünü

Her gelen avcıya ağlar görünmez (Derleyen: Gürsoy SOLMAZ, Müzik ve düzenleme: Erkan OĞUR, Solist: Erkan OĞUR Bir Beyaz Ölüm, 2006))

Bir Hücum Eyledim Sarıkamış'a

“Köy odalarında belleğinde kalan eserlerden biri de bu. Elini kulağına atan anlatıcı anımsamakta güçlük çektiğim ezgiyle söylerdi. Elazığ taraflarından gelen bir askerin ısınmak için girdiği evde söylediği konuşulurdu. Eksik olan sözleri tamamlarken bu hikâyeye sadık kalmaya çalıştım.” (Recep ERGÜL, Bir Beyaz Ölüm, 2006)

Bir hücum eyledim Sarıkamış'a,

Verin arkadaşlar suyu yanmışa.

Ana Baba yârinden ayrılmışa,

Ağla kömür gözlüm ağla, yol ayrı düştü,

Sılda sevdiğim yâdıma düştü. (Söz-müzik: Anonim, Solist: Recep ERGÜL, Bir Beyaz Ölüm, 2006)

Kars Zawem Yi Wered

(Kars Harbi'nin Ağıtı)

“1864 yılında, Ruslar tarafından Anadolu'ya sürülen Çerkes'ler, Anadolu'yu özbe öz yurtları bilmiş ve kısa zamanda, Anadolu insanıyla kaynaşarak adeta et ve tırnak gibi olmuşlardır. Sarıkamış Harekâtından önce, Şarkışla- Gürün- Sarız- Pınarbaşı arasındaki Uzunyayla bölgesinden yaklaşık 1500 genç askere alınır. Kimi evlerden 6 kardeşin birden gittiği Sarıkamış Harekâtı'ndan sağ olarak dönenlerin sayısı elliye geçmez. Uzunyayla'nın (Pınarbaşı- Aziziye) Hilmiye köyünde yaşayan Ayşet ve Fatimet adlarında iki kız kardeşin, kendi kardeşleri ve Sarıkamış'ta donarak şehit düşen Çerkes gençleri için yaktıkları bu hazin türkü, hâlâ Çerkes yaşlılarınca gözyaşları ile dinlenir.

Doğan ÖZDEN'in tam 15 yılda derlediği bu eser aslında 15 kıtadan oluşmaktadır. Sadece Uzunyayla'daki Çerkesler değil, Amasya, Merzifon ve Kahramanmaraş'tan gidip de dönmeyen tüm Çerkes gençlerinin anısına söylenir.

Savaş esnasında, Anadolu Çerkesleri ile Rus Çerkeslerinin Sarıkamış'ta karşı karşıya gelince, uzaktan birbirleriyle Çerkesce konuşmaları, tanıdık hatta akraba çıkmaları ve karşı cephelerde olmaları nedeniyle birbirlerine kızıp Çerkesçe küfürleşmeleridir.” (Bir Beyaz Ölüm Albümü)

Wurisey topımı wey rew fi ker qéquteri

Meğerey bjhıhami qemiquitejme dineguğejqımı

Şı şhxhuant'ejhs'ık'uri weyrew, zerık'emaş'eti

Adige ş'alewe ziğaş'er maş'exer, Kars fağek'uamığuey.

Hams'iy hantxhupsımı weyrew, fıqırağaferi fe.

De dızşığığxemi Qarsım yi gubğexer lhım yevğefamığuey.

Sarıkamışıme weyrew şer qıdolhalheri.

Adige ş'alexser Sarıkamışıme şhélhelhexamığüéy.

Uznéyle şıbzxi weyrew Şoqure yoxiri.

Hadrixé gueguane fitétu zexexixım yagu qıfş'uzmığüéy.

Ğazéy qışlejhıme weyrew dzer şhızeraşeri
 Di ş'ale janxewe de dızışhıguğxeri topişem yihamığuey.
 Erzurum gubğuemi weyrew wesır şhızeréhari.
 Fi hade daxewe gubğuem qinaxeri xet zerihanumığue.
 Mo quale bzuxemi weyrew qızdağezejiri
 Qevğezejink'er de dıfşhıguğurti guğer duxamığuéy.
 Rusların topları böğrümüzü dövüyor
 Bu sonbaharda dönmezseniz, umutlarımız bitiyor.
 Kır atımın kuyruğu kısa, ömür kısa,
 Çerkes gençleri gittiler Kars'a
 Size çavdar çorbası içiriyorlar
 Sizler Kars bozkırlarına canınızı içirdiniz
 Sarıkamış'a mermiler dökülür
 Çerkes atlıları Sarıkamış'a dökülür
 Uzunyayla yıkları Çukurova'ya iniyor
 Ahiret yoluna düştüğünüzü duyanların yürekleri sızlıyor
 Aziziye kışlasından ordular geçiyor
 Fidan gibi gençlerimiz, top mermileriyle ölüyor
 Erzurum yazısında karlar savrulur
 Yazıya savrulan güzel naaşlarınızı kimler defnedecek?
 Şu göçmen kuşlar geri dönüyor
 Döneceğinizden ümitli idik, ümidimiz yitti artık. (Derleyen: (Kuşha)
 Doğan ÖZDEN, Söz-Müzik: Anonim, Solistler:Havva KARADAŞ- Doğan
 ÖZDEN, Bir Beyaz Ölüm)

Bir Beyaz Ölüm adlı albümde Âşık Şeref TAŞLIOVA söz ve müziği kendisine ait olan *Sarıkamış Destanı*'nı; Zara, *Soğanlı'da Yastığın Daş* ağıtını; Mircan Kaya *Sarıkamış Ne Aralı* ağıtını seslendirmiştir.

Medyayla ritüel- metinsel bağdaşıklık bir araya gelmiştir. Kayıtlar olayı kliplere, programlara alıp, hafızada tutmayı kolaylaştırır. İkincil sözlü kültür zaten sözle yazının bir araya gelmesinden oluşmuyor muydu?

VIII. BÖLÜM

8. KÜLTÜREL BELLEK TAŞIYICILARI ÂŞIKLAR

Âşık Edebiyatının 16.yy.da teşekkül ettiği; aşığın ozan, şaman, kam, baksı adı ile anılan Türklerin ilk edebî gelenek taşıyıcılarının tekâmülü olduğu kabul edilir (Günay 1999: 177). Sakaoğlu (1986:251), sazla şiir söyleyen, sazsız söyleyen, irticalen söyleyen, irticalen söylemeyen, dini konuları işleyen, işlemeyen fakat âşıklık geleneğine uygun konu ve şekilleri kullanan tüm şairleri “âşık” şemsiyesi altında toplamanın günümüz için doğru bir adlandırma olacağını savunmuştur.⁵⁹

Sözlü kültüre sahip toplumlarda ozanın belleğinden başka bilgiyi koruma yolunun olmadığı Assmann (2001: 100) tarafından belirtilmiştir. Kültürel belleğin her zaman özel taşıyıcıları olmuştur ve bu taşıyıcıların işlevi grubun belleğini korumaktır. Bu taşıyıcılar: şaman, kelt ozanları, griot, rahip, yazar, öğretmen ... olabilir. Önemli olan bilgiyi taşıma görevini üstlenmiş olmalarıdır. Sözlü kültüre sahip toplumlarda yazının işlevini bu bellek taşıyıcıları üstlenmiştir. Bellek aktarıcıları uzmanlaşmak ve ritüel bilgiyi olduğu gibi aktarmak zorundadır. (Assmann 2001: 57; Thompson 1999: 20-21; Yıldırım 1998: 88)

Ozanlar, Türk toplumunun ortak hafızası, vicdanı ve milletin hafızasını aktaran bellek konumundaydılar (Yıldırım 1999:505-530; Ersoy 2004: 105). 16.yy.dan itibaren bu aktarıcılık görevini âşıklar üstlenmiştir.

Erman Artun, Türk kültürünün taşıyıcıları olarak tanımladığı âşıkların, savaş sonrasında halkın bakışını yansıttığı için savaş destanlarının tarihe yardımcı kaynaklar arasına alınması gerektiği ve bu destanlarla işgal altında kalan yörelerin kurtuluş çalışmalarına ait belge nitelikli bilgiler

⁵⁹ Âşık, halk ozanı, saz şairi, kalem şairi, hak aşığı... terimleri için bkz: Sakaoğlu 1986

bulunabileceğini ve Osmanlının çöküş dönemindeki sosyal yapıya ait bilgiler edinilebileceğini belirtmiştir (2002: 34–38). Âşık destanları sözlü tarihe kaynaklık eder. Bunun bir örneği de deprem destanlarıdır.⁶⁰

“Klasik anlamda sözlü tarihe kaynaklık eden hafızaların haricinde insanlığın pek çok birikimini sağladığı sözlü kültür ortamının geleneği doğrultusunda yetişen sözel bellek taşıyıcılarını, köken olarak milli hafızanın en önde gelen ürünlerinden olan destanları, yazıya aktarılınca- hatta daha sonrasına- kadar belleğinde taşıyan ozan-baksılara götürebiliriz” (Ersoy 2004: 85).

Kars âşıklık geleneğini sürdüren nadir illerden biridir. Karslı âşıklar halen vardır; harekâtın âşıklık geleneğinin mevcut olduğu yerde yaşanmış olması, buradaki âşıkların şiirlerine konu olmasını sağlamış ve âşıklar, harekâtın toplumsal bellekte yer edinmesinde mühim rol oynamıştır.

“Yazılı kayıt imkânı olmayınca, grubun kimlik koruyucu bilgisi için insan belleğinden başka bir yer yoktur.” (Assmann 2001; 59) Harekât hakkında yazılı bilgi vermenin yasaklanmasıyla haber iletme ve hatırlatma işlevini âşıklar üstlenmiştir.

8.1. HATIRLAMA FIGÜRÜ RİTİM

Sazla şiir söyleyen âşıklar, sazsız aşıklara göre ritmin bellek üzerindeki etkisinden ötürü bellek taşıyıcılığını daha etkin gerçekleştirebilir. Bu sav “ritim hatırlama figürü müdür?” sorusunu akıllara getirmektedir. Ritim özellikle yazısız kültürlerde kültürel belleğin oluşumunda ve devamında rol oynayan önemli bir unsurdur (Assmann 2011; 61). Ong da ritmin anımsamayı

⁶⁰ Bilim adamlarının fay hatlarının etkililiği ve olabilecek depremin şiddeti hakkında tahmin yürütebilmek için geçmişte gerçekleşmiş olan depremleri ölçüt kabul ettikleri bilinmektedir. Günümüze en yakın tarihte gerçekleşen depremler, fay hattı üzerinde olabilecek olan depremin şiddetinin daha az olacağının göstergesi olarak kabul edilir. Bundan dolayı bilim adamlarının 500 yıl öncesine kadar olan depremleri ve bunların verdiği hasarları bilmesi gerekir. Bu durumda deprem destanlarının büyük önem arz ettiği savı ortaya çıkar. Resmi kayıtlar hasar hakkında ya da deprem hakkında gerçekçi bilgileri vermeyebilir.

kolaylaştırdığını belirtmiştir (1999: 50).Toulmin ve Goodfield (1997: 153) de bu görüşe katılmakta ve şarkı olarak söylenen geleneksel öykülerin belleğe teslim edildiği için ritm kazandığını öne sürmektedirler. Connerton *Toplumlar Nasıl Anımsar* adlı kitabında

“Büyük çaplı uygulamalı sözcelerin daha sonraki kuşaklarca yinelenebilme yolunda herhangi bir şansa sahip olabilmeleri için, standartlaştırılmış biçimlere dökülmeleri gerekir ve ritim anımsama işi sırasında bir dizi motor tepkesel beden devinimini işbirliğine soktuğu için, sözlü nazmın ritimleri, anımsama işleminin ayrıcalıklı (üstün) düzenekleridir.” (119) diye belirtir.

8.2. TOPLUMUN KÜLTÜREL BELLEĞE KATILIMI VE SARIKAMIŞ HAREKÂTİ’NİN ÂŞIKLIK GELENEĞİNDEN SÜZÜLÜP GELMESİ

Kültürel bellekte ezber önemlidir; yayılım ise iletişimsel bellekteki gibi kendiliğinden değil bilinçli, kuralcı ve istikrarlıdır. Anlatının kesintisiz ve sürekli yenilenen yorumu sayesinde kültürel bellek süreklilik arz eder. Bu yorum yazıyla gelir. Diğer yandan yeni metinler de üretilmeye devam eder. Yazı yorumu, ritüel tekrarı meydana getirir (Assmann 2001: 97-99). Şunu da unutmamak gerekir ki yazı sayesinde kalıplar kırılmış, söylenmemiş sözler, duyulmamış ezgiler ortaya çıkmıştır (Assmann 2001: 101). Geleneği devam ettiren âşıkların, sözlü kültürün yanı sıra yazılı unsurlardan faydalanarak birikimlerini oluşturdukları görülmektedir (Özarslan 2001: 283). Günümüz âşıkları binlerce dizeyi ezberlemek aynen aktarmak zorunda değil, hatta yeni, özgün şiirler oluşturmak zorundadır.

Toplum koruyuculuğunu âşıkların üstlenmiş olduğu kültürel belleğe aşığın bulunduğu ortamda bulunarak veya farklı yollarla bir şekilde aşığın söylediklerine, şiirlerine ulaşarak katılabilir. Önceleri Türk âşıklık geleneğinde kahvehanelerin önemli bir yeri vardı, şuan bunu yerini plaklar, kasetler, cd’ler, televizyon ve radyo programları veya yerel toplantılar, şenlikler almıştır

(Ayrıntı için bkz: Özarslan 2001). Toplum aşığın şiir dünyasına doğrudan veya dolaylı olarak katılabilir. Doğrudan katıldığında icra bağlamı, performans gerçekleşmiş olur. Şehitleri Anma törenleri doğrudan katılımı ve âşıkların halkla bir araya gelmesini sağlamaktadır. Âşık Şeref Taşlıova ve Âşık Mustafa Aydın'ın törenlerde destanlarını söylemeleri doğrudan katılıma örnektir. Dolaylı katılımı sağlayan da medyadır.

Özkul Çobanoğlu “Elektronik Kültür Ortamı Bağlamında Adana Âşıklık Geleneği Üzerine Tespitler” başlıklı tebliğinde elektronik kültür ortamının aşığını dinleyicisinin yüz yüze iletişimle değil, bir elektronik malzemeye kaydedilmiş icrası ile tanıdığını ve âşığın tamamen aradan çekildiğini belirtir (Alıntılan Özarslan 2001: 330). Âşığın tamamen aradan çekilmesinin görülmediği tespit edilmiştir. Televizyon programlarında dinleyicilerin aşığa telefonla ulaşabildiği, internet ortamında msn ile hemen âşıkla iletişim kurduğu bilinmektedir.

Toplum sadece aşığın mekânsal olarak yanında bulunarak toplumsal belleğe katılmaz; internetin bu belleğe halkı katma konusunda da önemli işlevi vardır. Mustafa Aydın'ın kendini tanımlarken metropol aşığı ifadesi internette halkına ulaşan âşıklar için önemli bir değerlendirmedir. “Değişen ve gelişen sosyo-kültürel ortamda âşıklarda kendilerine uygun hitap zemini bulmakta gecikmemişlerdir” (Özarslan 2001: 300). Sadece “Erişim: www.antoloji.com,(28 Şubat 2007)” da Sarıkamış Harekâtı üzerine söylenmiş 290 şiire ulaşıldı ve bunlar incelediğinde 63'ünün halk şiiri özelliği taşıdığı tespit edildi. Tezin kapsamını aşmaması amacıyla Micingirt veya Ömer mahlasını kullanan Ömer Ekinci'nin ve Hiddetî mahlasını kullanan Fikret Oğuztürk'ün şiirlerinin konulması uygun görüldü.

Sarıkamış Şehitleri

Gelinlik giyinmiş körpe kız gibi,
Karlara serildi Sarıkamış'ta.

Mevsimler ağlaştı gece buz gibi,
 Şafaklar gerildi Sarıkamış'ta.
 Mehmedim çarıksız Yemenden gelmiş,
 Pak beden mor oldu Sarıkamış'ta,
 Gök mavi yer beyaz, kefeni almış,
 Ne tufan görüldü Sarıkamış'ta.

Hoşaftı menusu yağsız yemekler,
 Öğünler bir oldu Sarıkamış'ta,
 Ağlaştı mevcudat ve de melekler,
 Ak yaşlar nar oldu Sarıkamış'ta.

Yıldızlar ağlaştı bulutlar indi,
 Defterler dürüldü Sarıkamış'ta,
 Namlular yırtıldı taşlar delindi,
 Bir tarih yarıldı Sarıkamış'ta.

Cilvesidir lakin buda kaderin,
 Zor nizam kuruldu Sarıkamış'ta,
 Yaram çok ağırdır çıban çok derin,
 Silahsız vuruldu Sarıkamış'ta.

Sarıkamış dinle tarih seslenir,
 Şehitler soruldu Sarıkamış'ta,
 Abide gerekli ruhlar süslenir,
 Emr-i Hak verildi Sarıkamış'ta.

Bak Ömer rikkatle, bak perde perde,
 Bak Mehmet pir oldu Sarıkamış'ta,
 Şehitler ölmez Hay! Şehit her yerde,
 Cennete girildi Sarıkamış'ta.

Ömer Ekinci Micingirt

09.05.2006 Bursa

(Erişim:)www.antoloji.com, 22 Mart 2007

Hiddetî'nin şiiri:

Kehribar Gözlü Yüzbaşı

Üç beyinsiz diyordu, Mehmet Akif Ersoy'um.

Talat Enver ve Cemâl, oyuldu oyum oyum.

Talat şerefsiz mason, üçü de Alman gibi.

Bunlar Sarıkamış'ın, şerefsiz müsebbibi.

Osmanlı'ya hükmeden, Alman köpekleriydi.

Osmanlı'da Paşayken, Almanların eriydi.

Ağlayacak yüreğe, sahip iseniz eğer.

Bir sahne sunacağım, ölmeye dahi değer.

Kahramanım Kehribar Gözlü Yüzbaşı'mızdır.

Taa İstanbul'dan gelmiş, akan gözyaşımızdır.

İlikleri dondurur, Sarıkamış ormanı.

Savaşmadan almıştı, tam doksan bin toy canı.

Vakit akşam üstüydü, şehid adayları aç.

Yerde donmamak için, tek çareleri ağaç.

Askerlerin birçoğu, çam dallarına çıktı.

Kimi soğuktan donmuş, kimi yarı ayıktı.

Kahramanlar tünemiş, dallara kuş misâli.
Tarihte yaşanmadı, bu olayın emsâli.

Gecenin bir yarısı, bir ağaç gövdesine.
Yüzbaşı dayanmıştı, dalıp rüzgâr sesine.

Soğuk uyuşturuyor, uyursa ölecekti.
Komutansız bir birlik, ne hâle gelecekti.

Sırt sırta vermişlerdi, bir zavallı eriyle.
Ne bilsin ki yoldaştı, kaderi kaderiyle.

Kasaturası için, askerine seslendi.
Bilmedi ki askeri, şehidlikle süslendi.

Asker ses vermeyince, sarstı elleri ile.
Ölüler uyanmaz ki, uğraşması nafile.

Asker yana yıkıldı, kaskatıca donmuştu.
Yüzünde bir tebessüm, şehidlikten onmuştu.

Kehribar gözlerinde, dondu iki damla yaş.
Bu ne biçim bir belâ, bu ne biçim bir savaş.

Askerinin belinden, aldı kasaturayı.
Kehribar gözleriyle, son bir kez gördü ayı.

Sol elinin sırtını, karın üstüne koydu.
Kasatura saplayıp, derin bir acı duydu.

Acı çekersem eğer, uyuyup donmam dedi.
Oysa vadesi dolmuş, Yüzbaşı'm bilemedi.

Sabah güneş doğunca, Ruslar bölgeye geldi.
Pırıl pırıl bir güneş, hava gayet güzeldi.

Rusların komutanı, şok üstüne şok oldu.
O bir düşmandı ama, gözlerine yaş doldu.

Zavallı Türk askeri, dallara tünemişti.
Yerde donabilirim, dalda donmam demişti.

Kimi donup düşmüştü, kimi tünemiş dalda.
Rus komutan Türkleri, buldu acıklı halda.

Gözü takılı verdi, açık Kehribar Göz'e.
Hayret içinde baktı, gülümseyen bu yüze.

Ceset kaskatı donmuş, sol elden kan akıyor.
İrkilen Rus komutan, ağlayarak bakıyor.

Böyle bir manzarada, Ruslarda yürek erir.
Komutan birliğine, atış nizamı verir.

Kendi selam dururken, içinden bir şey kopar.
Askeri birlik ise, saygı atışı yapar.

Şehidler ordusuna, nice türkü düzüldü.
Bu öyle bir VAHŞET ki, düşman dahi üzüldü.

Fikret Oğuztürk

(Hiddetî)

(Erişim:

http://www.antoloji.com/siir/siir/siir_SQL.asp?siir_id=617664&adet=0&liste=antolojim&lorder=&telem=29&elem=4, 27 Mart 2007)

“Toplum, koruyuculuğunu âşıkların üstlenmiş olduğu belleğe nasıl katılabilir?” sorusunun cevabını somut olarak vermek ve toplumun bu belleğe sadece yüz yüze iletişimle katılamayacağını göstermek için Hiddetî mahlaslı ozana “Kehribar Gözlü Yüzbaşı” şiiri hakkında yapılan yorumlar olduğu gibi konuldu.

(Erişim:<http://www.antoloji.com/siir/siir/forum.asp?goster=forum&page=1&siir=617664>, 11Nisan 2007)

Cemile DÜZGÜN

Ordu

Bayan, 50

09.01.2007 21:55

”Kelimelerim kifayetsiz,bu manzara çok acı. Bu gerçekleri okuduk tabi kitaplardan yeni yeni ama kanımı dondurdu bu şiir ve hiç birisi bu kadar etkilememişti beni. Kutlarım Fikret Bey.”

Âşık Turhani

Antalya

Bay, 49

08.01.2007 23:03

”Elinize sağlık üstat. Eğer insanda vicdan varsa ağlanacak halimize ağlar. eğer vicdan yoksa acınacak hale güler geçer akraba bile olsa. Saygılar. Âşık Turhani”

sokakkaçkını

İstanbul

Bayan, 29

03.01.2007 02:03

”Ben dondum şu an okurken geç kalmış bir okuma oldu benim...”

Ahmet AKKOYUN

İstanbul

Bay, 47

27.12.2006 23:20

“Eyvallah can dost eyvallah doğru dersin düşman mert olursa düşman bile olsa merdin önünde eğilir ama bizde ne dâhili düşmanlar var ki küffardan ziyade kendi öz (burada biraz şüphe var)milletine ihaneti şeref telakki ediyor şerefsiz. Bir destandır Sarıkamış ki içler parçalar yüreğine sağlık can dost yüreğinesağlık.”

Yanık Ahmet

Ankara

Bay, 48

27.12.2006 22:45

Sorma arkadaşım Sarıkamış'ı sorma SARIKAMIŞ unutulmaz bir vakıa'dır. Enver Paşa denilen katilin yüzünden Sarıkamış'ta hiç bir kurşun atmadan ve hiç bir kurşun atılmadan doksan bin askerimiz telef olmuştur. Bu da demektir ki! $90000 \times 5,5 = 495,000$ Litre kan demektir. Bunları anlatmak için hiç bir kelime yeterli kalmaz daima eksik olur. Yinede kutluyorum seni. Sayın şairdaşım yüreğine sağlık çok güzel bir eser oluşturmuşsun. Kalemine sağlık selamlar

Çiçektepelî Elvan Sarım. Bay 36

İstanbul

Bay, 37

27.12.2006 22:17

"Değerli üstadım inanın bu şiiri okurken tüylerim diken diken oldu. Sarıkamış dağlarında yaşanan bu trajedinin dediğiniz gibi dünyada bir eşi yok hiç bir devlet bir defada bu kadar şehit vermemişti. Allah bu vatan için can vermiş bütün şehitlerimize rahmet etsin gazilerimize de sağlık dolu bir ömür versin. Üstadım Allah sizden razı olsun. Tebrikler inanın o kadar duygulandım ki gözlerim yaşardı. Saygılarımla"

Gıyabî, Barış Doğan

Ankara

Bay, 29

27.12.2006 16:56

"Allah sebep olan sütü bozukların bin belasını versin. O çakalları bu dünyada güldürmedi, öbür dünyada da güldürmek nasip etmesin"

Orhan Işık

Btuhan

Bay, 38

27.12.2006 13:44

"90 bin Türk Askerinin bir mermi bile sıkamadan yitmesi! Aman yarabbi ne büyük bir hüznün, ne büyük bir strateji hatası... Bu 90 bin neferin mermilerini 10 ar adet mermiyle çarpacak olursak hadi 5 ile çarpalım 450 bin mermi eder... Bu nasıl bir 'ceza' ! Aklım fikrim almıyor..."

Özgür Köktürk

İstanbul

Bay,38

27.12.2006 12:40

“O mübarek şehitlerimizin yüzü suyu hürmetine hâlâ ayakta ve dimdik değil miyiz
Allah razı olsun Fikret Abi...”

İbrahim Değerli
Konya, Bay
27.12.2006 10:09

“Üstat mükemmel bir şiir olmuş kutlarım benden tam puan saygılarımla..”

Gençosman Denizci
İstanbul
Bay,
27.12.2006 09:03

“Allah razı olsun Fikret Ağabey. Yürek yakan, acıklı, acıklı olduğu kadar muhteşem destanı bize çok manidar bir şekilde aktardın. Yüreğine sağlık. Kalemim daim olsun. Allah'a emanet ol. Günümüzde ise, İT'lerin zihniyeti hâlâ hüküm sürüyor maalesef! Selâm ve dua ile... İt: İttihat ve terakki”

Zerrin Özgür
Pakistan
Bayan, 47
27.12.2006 07:58

“Unutturulmak istenen tarih, ve tarihteki şahsiyetsiz şahsiyetler dizelerinizde hakikat ışığı olmuş.Bunları iyi bilmek ve bildirmek gerekiyor...Allah 90.000 kardelenden razı...Cennet mekan o canlar...Hesap günü açılınca defterler...Kim nasıl verecek o hesabı....Rabbim bilir ancak...Saygılarımla...”

Âşık Cinasi
Sakarya
Bay,60
27.12.2006 01:35

“Ne yaparsın ki bazen nadan elinde bir tarih heba olur. Bazen de bir şiir, ehlinin elinde bir tarih olur. Ağıt gibi görünen bu beyitler aslında tarih sayfalarında unutulmuş bir kahramanlık kasidesi. Yaşarcasına hissedene ve yazan kaleme binlerce teşekkür...Hem tarih bilincimizi, hem de heyecanımızı uykulardan uyandıran üstat şair Sayın Oğuztürk'ün hiddetli yüreğine kucaklar dolusu selâmlar, saygılar olsun.”

Yorumların çoğu aynı tarihte yapılmış, diğerleri de yakın tarihte. Televizyonda tek yönlü bir iletim vardır. İnternet ortamında ise hemen dönüt alınabiliyor. Üstelik dikkati çeken Türkiye'nin dört bir tarafından hatta yurtdışından da hemen yorumların yapılabilmesi, âşığın şiirlerine hemen

ulaşılabilmesidir. Sözel anlatımın elektronik dönüşümü bilinçleri ikincil kültür çağına sokmuş ve elektronik kültür ortamı ile dünya köyü oluşmuştur (Ong 1999: 160-163).Eskiden âşıkler sadece kahvehanelerdeki şahıslara şiirlerini ulaştırabiliyordu, köy köy geziyordu ya da yaprak destanları ulaştırmaya çalışıyordu. “Şimdi âşıklık öldü” deyimi yanlıştır, “âşıklığın bağlamı değışti” deyimi daha uygun olur. Dikkati çeken bir noktada aşığın şiirlerine kadın erkek, genç yaşlı herkesin ulaşp yorum yapabilmesidir. Şiirlere yapılan yorumlardan farklı olarak okuyucular bazı web sitelerinde şiirlere puan verebilmektedir. Önceleri kahvehanelerde âşık, dinleyicilere göre uzatmalarda, kısaltmalarda bulunabilir, nabza göre şerbet verirdi; yüz yüze bir iletişim söz konusu idi. “Nabza göre şerbet” şimdi internet ortamında veriliyor.

Yorumların genelinde Enver Paşa suçlanıyor. Şimdi verilecek yorumda okuyucu Enver Paşa’yı savunuyor, Âşık da ona cevap veriyor.

Delibal
İstanbul
Bay, 46
27.12.2006 01:28
Mükemmel bir çalışma. Yürekten kutlarım.

“Üstadım haddime düşmeyerek bir hususa açıklık getirmek istiyorum. Enver Paşa ile ilgili bir kaç satır yazmak istiyorum. Her insanın iyi ve kötü yanları olabilir. Evet, Enver Paşanın komutanlıktaki basiretsizliğinden 122.000 askerimizin 90.000’i Ruslara tek kurşun sıkmadan donarak şehit olmuştur. Hata yalnızca Enver paşa da değildir aslında. Onu kış teçhizatı konusunda yanıltan ast birlik komutanlarının da rolü büyüktür. Unutmamak lazım ki Gelibolu harekât planını en ince ayrıntısına kadar çizende Enver Paşadır. Gelibolu harekât planını hazırladıktan sonra Rus işgalini önlemek için doğu cephesine gitmiştir. Her iki planda bugün değerlendirmeye girse sanırım not olarak en yetkili kurullarda 100 üzerinden 100 alacaktır. Her ikisini de hazırlayan Enver Paşadır. Türk askeri tarihinde gelmiş geçmiş en büyük teşkilatçılardan birisidir. Hakkını inkâr etmemek lazım. Ben şahsen komutan olarak harbi sevk ve idaresini asla tasvip etmem. Çünkü askeri hayatında kıta komutanlığı tecrübesi hiç yoktur. Saray a damat olması nedeniyle hep salon subayıdır ama unutmamak lazım Osmanlının en yetkili askeri erkânıdır. Birinci Dünya Savaşında Almanların süratle savaşı kazanacağına kesin inançta olan yalnızca Enver Paşa değildi. Savaşın başlangıcında Sofya’da askeri ataşe olan Mustafa Kemal de aynı görüştedir aslında. Bunu Sait Halim

Paşaya yazdığı mektuplardan ve kıta komutanlığı yapabilmek için koyduğu araçlardan anlamak çok da zor olmayacaktır. Mustafa Kemal Enver paşanın çizdiği Gelibolu harekât planında askeri dehasını geliştirmiştir. Büyük taarruz planını Gelibolu'da edindiği tecrübelerle hazırlamıştır. O plan ki risklerle doludur. Değerlendirmeye girse kesinlikle geçer not alamayacak bir plandır ama neticesinde bir milletin hayatını kurtarmıştır. Sözün özetini üstadım, evet Enver paşa kıta komutanlığı yapmadığı sebebiyle şark cephesi harekâtında askeri anlamda tam bir fiyaskoya uğramıştır ama bu demek değildir ki çok kötü bir askerdir. Kesinlikle. Aynı Mehmet Akif Ersoy ki Çanakkale Harbini anlatır. Burada tekrara gerek yok sanırım o muhteşem şiirini. İşte o kahramanlıkların en önemli mimarı da Enver Paşadır. Bunları şiirinizi eleştiri anlamında değil de tarihe bir açıklık olarak değerlendirirseniz mutlu olurum. Şiiriniz enfes bir çalışma yürekten kutlarım bu güzel eserinizi. Saygımla,”

Fikret Oğuztürk, Hiddetî
Kilis
Bay,50
27.12.2006 01:42

“Değerli Celil Çinkır (delibal) kardeşim, o tarihleri yaşayan Mehmet Akif'in üç beyinsiz dediklerinden birisi de Enver'dir. Ben bilmediğim hususta yazmam. Yanlış anlamayın sizi bilmemekle itham ediyor değilim. Çanakkale'de 1800 küsur subaydan birisi olan birileri Fevzi Çakmak'ın hazırladığı birliklere... Burası Türkiye. Konuşamazsın. Yazamazsın bazı gerçekleri. Yakın tarih benim ihtisas alanım. Sırf Turancıdır diye birilerini savunamam. Onlar halis muhlis alman finolarıydı. Resmi olmayan okuduğum tarih bana bu hükmü verdiriyor.
Selam ve dua ile.”

8.2.1. Muzaffer Boz

1934'te Kars-Selim- Beyköy Köyünde dünyaya gelmiştir. Sazsız âşıklardandır. Dini ilimleri öğrenen Muzaffer Boz'un şiirlerinde tasavvuf hissedilir. Şuan Kars- Selim- Beyköy'de çiftçilik yapmakta ve şiir yazmaya devam etmektedir.

Harbe hazır Enver Paşa
Yulu düştü tağa taşa

Görülmemiş bir savaşa
Düştü asker düştü asker

Harp sırası vermez ara
Kader ne ise olmaz çare
Allahuekber de beyaz kara
Geçti asker geçti asker

Görülmedi böyle haller
Kapanmıştı bütün yollar
Tutmaz oldu ayak eller
Bişti asker bişti asker

Ermeniler Kars'i bastı
Sular dondu dolmaz testi
Tipi buran yolu kesti
Şaşti asker şaşti asker

Geynik zayıf yoktu aba
Dere tepe kari kaba
Çok ağladı ana baba
Coştı asker coştı asker

Kader oldu hep manalar
Yolda kaldı çok daneler
Gözü yaşlı tüm analar
Yaştı asker yaştı asker

Üzgün düştü komutanlar
Yada verilmez bu vatanlar
Hak yoluna giden bu canlar

Hoştu asker hoştu asker

Muzaffer aldı bu haberi

Hepsina rahmet olsun bari

Türk milleti çekti zari

Kahramanca düştü asker (Muzaffer Boz, Derleyen: Ferya ÇALIŞ
ERSÖZ, Derleme Tarihi: 18.02.2007)

90 Bin Asker'in Şehit Edilmesi;

Tarih 1914 oldu bu olay

Harbe hazırlandı çok tabur alay

6 ay Allahuekber yol vermez kolay

Gelen asker giden asker

Hak yolunda ölen asker

Akşar'da toplandı 90 bin er

Türk ordusunda kesilmez hüner

Hücüm emri gelse bu ateş söner

Yerin garibiydi ol Enver pařa⁶¹

Dekiller düşürdü hep tağa tağa

Tipi buranla gelinmez başa

Allahuekber 3 binden yüce

Ordumuz çekildi 3 gün 3gece

Tekbirler yükseldi ağızda hece

⁶¹ Enver Paşa'yı Muzaffer Dede suçlamamakta, yerin garibi olarak nitelendirmektedir.

Karda soyuldu dizler dırsekler
 Tüfek kayışını tuttu bilekler
 Hakka bağlı sağlam yürekler

Haberleşmiye yok hiçbir alet
 Yolumuz az kaldı edelim gayret
 Yaya yolu bize olmuştu hasret

Beyköy'e geldi karargah sonu
 Sıcak su ile çorbadan unu
 Böylece kurtardı yüz canı

Perizat ana⁶² oldu baş kekım
 Sorselar benden bu hatundur kim
 Garıbın kızı Mevlut gelini yekün

Hastahane oldu Beyköy'ün özü
 Yüreğime vurdu soğuktan sızı
 Yolumuzu bekliyor hep körpe kuzu

Geri kalan asker Sarıkamış ilçeye
 Süngü taktılar Allah diye diye
 Ermeni'yi sürdü gitti Gümriye

Bu hal kaldı Sarıkamış Tümenine
 Askerımız bastı iman dümenine
 Harp hususunda ordu gümanına

⁶² Perizat Ana, Sarıkamış Harekâtı esnasında askerlere yardım eden, yemek getiren, hastabakıcılık yapan Beyköy'den bir kadın

Dünya sana düşman sen öyle tani
 Yabana gitmez verdiğim canı
 Havar sana sayın tümen komtani

Dile getirdi Mevlut torunu
 Bugün geçti düşün yarını
 Muzaffer dile getirdi olay zararını (Muzaffer Boz, Derleyen: Ferya ÇALIŞ
 ERSÖZ, Derleme Tarihi: 18.02.2007)

Allahuekber'e Ait

Göge yükselmiş ketin kametın
 Taşların kemiktir topraktır etin
 Abdulkadir pirin hem de zatın
 Şani yüce Allahuekber

Zirveli çıkar açık yolların
 Tevafa layıktır layık sağın solların
 El açtın Hakka açık kolların

Suyi akar zamzem misali
 Her türlü çiçekten arılar bali

Şeyhi sen ani şehitler gülü

Kuşları ütüşür misali bülbül
 Her bir çiçeğinde başka başka dil
 Cennet misali goncalari gül

Arkadan bezenmiş yeşilden orman
Otları şifali çiçeği derman
Allah'ın lafsi göksünde ferman

Tüm şehitleri aldın kafana
Güz gelince büründün beyaz kefene
Senin lafsın Nuh yazdı tufana⁶³

İlkbahar yaz gelince açar çiçekler
90 bin şehidi verdi gerçekler
Sarıkamış Tümeni nöbeti bekler

Hakka yükselir ahın amanın
Çok güzel olur yayla zamanın
Koyun kuzu meleşir demin devranın

Tahammulun çoktur soğuk ayaza
Bakışın güzeldir yamaca düze
Duanızı gönderin Muzaffer Boza (Muzaffer Boz, Derleyen: Ferya ÇALIŞ
ERSÖZ, Derleme Tarihi: 18.02.2007)

8.2.2. Âşık Şeref Taşlıova

Şeref Taşlıova, Nisan 1938'de Kars- Çıldır- Uşaklı Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Âşıklık geleneğine ilkokul 3'te başlayan Taşlıova, çocuk yaşta çocuk korosu kurmuş, 1948'te ses olarak 1952 yılında saz olarak âşıklık geleneğine katılmıştır. Şuan Kültür Bakanlığı Devlet Sanatçısıdır. Ankara ve İstanbul'da yaşamaktadır.

⁶³ Hz. Nuh'un gemisini dağa çarptığı anda "Allahuekber" diye bağırdığı için bu dağa Allahuekber Dağı denildiğini anlatan efsaneye telmihte bulunulmuştur.

“Halk edebiyatında folklorla Türk kültürünün içerisine en çok giren olaylardan biri Sarıkamış Harekâtıdır. Gidin Toros yaylalarında Tomarza, Çukurova’da Sarıkamış ağıtları söylenir. Ben Sarıkamış’ı yenilgi kabul etmiyorum. Çok üzücü olduğu içindir anılmama nedeni. Her milletin her toplumun çocuğu oraya gitmez. Tabiatı şartları yenmiş. Bir toplum gösterin bana ki göz göre göre ölüme gitsin.” (Âşık Şeref TAŞLIOVA, Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ, Derleme Tarihi: 04.02. 2007)

Sarıkamış Destanı

Doksan bin şehit yatıyor
Kucağında Sarıkamış
Ebedi nöbet tutuyor
Toprağında Sarıkamış

Allahuekber, Soğanlı
Döşü kar, başı dumanlı
Nice şehit delikanlı
Her dağında Sarıkamış

Sarıkamış karlı, kışlı
Dağları iniş yokuşlu
Anaların gözü yaşlı
Ocağında Sarıkamış

Tipide boranda kalmış
Gül rengi sararmış solmuş
Kefeni beyaz kar olmuş
Durağında Sarıkamış

Mehmetçikler kumandanlar
 Donmuş nice genç civanlar
 Kurumuş yeşil fidanlar
 Yaprığında Sarıkamış

Baştakiler yön vermişler
 Karlı dağa yar vermişler
 Vatan için can vermişler
 Genç çağında Sarıkamış

ŞEREF'in bir destanı var
 Candan aziz vatani var
 Şehitlerin al kanı var
 Bayrağında Sarıkamış (Aşık Şeref Taşlıova, Bir Beyaz Ölüm, Kültür Bakanlığı, 2006)

8.2.3. Âşık Mustafa Aydın

30.01.1963 tarihinde Kars-Selim-Beyköy'de dünyaya gelen Mustafa Aydın 1979-1980 Yıllarında Sarıkamış Lisesinde öğrenciyken Aşık Mevlüt İHSANİ ile tanışır. 1983 tarihinde, Balıkesir Ordu Evi'nde askerlik görevini bitirir. Askerlik dönüşünde Erzurum'a yerleşti ve burada 6 yıl kalır. 1990 yılında Melek Hanım ile evlenir ve Ankara'ya yerleşir. Bu evliliğinden bir kız ve bir oğlu olur. 1998 yılında memleketine ziyarete giderken bir trafik kazası geçirirler ve bu kazada Mustafa AYDIN ,eşi Melek Hanımı kaybeder. Mustafa AYDIN halen Ankara'da ikamet etmektedir. (Yöremizden Bir Ozan Mustafa Aydın, Sarıkamış Dergisi, Yıl:3, Eylül–2006, Sayı:31, Sayfa:30, İstanbul)

“Annemin annesi hava ninem benim tanıdığım yıllar 104 yaşındaydı. Sarıkamış Harekâtının olduğu zamanlar genç bir kız olarak Erzurum'un İspir'den Sarıkamış'ın dağlarına düşüyor. Sarıkamış ve Selim arasında Allahüekber dağlarına yakın Gürbüzler Köyü, eski ismi Verişan dediğimiz köyün yanık yayla'da Ermeniler ve Ruslar tarafından amcaları, dayıları,

yakınları ailece vurulmuş daha sonra bizim köye düşüyor. Dedemle izdivaç yapıyor. Dedem 14-15 yaşındaki kızı alıyor, evlilik yapıyor. Yıllarca onun ninnisini dinledim. Ermeniler şöyle yaptı:

Babam Hacı Ali Beyköy' de 90 küsür yaşında

Babamın annesinin annesi 1914-15 sıralarında vurulmuş o sıra Ruslar'ın Kars'ı işgalinden sonra içimizde yaşayan komşu olan, bizim köyde Ermeni yaşamamış ama komşu köye veya Selim'in, Sarıkamış'ın başka köylerinde yaşayan Ermeniler halkımızla iç içe Osmanlı döneminde vergi alıp veren normal vatandaş olan kirvelik bağı kuran, komşuluk yapan bir etnik gruba sahip olan Ermenilerle Türkler arasında böyle bir yakınlık var.Ruslar'ın işgalinden sonra Ermeniler biraz şaşkınlık yapıyor.Gelip kirvelerine diyor ki Ruslar sizi vuracaklar biz size yardımcı olalım deyip köylüleri topluyorlar.köylüleri toplayıp götürünce içlerinde güzel hanımlarda var.Zeynep adında Zeze dedikleri gelin var.O da babamın annesinin annesi çok güzelmış.Gelinmiş o zaman, iki çocuk annesi güzel bir bayan.Bunlar görkemli güzel hanımları ayırıp götürürlermiş.

Şunu derler:O güzel bayanlar yüzüne gübreden olsun topraktan olsun yüzüne maske sürerlermiş, üzerine toz toprakla koksun veya çirkin görünsün diye götürmesinler diye sürerlermiş.Bu şekilde göz yanıltması yaparlarmış ama Karahamza, Katranlı bugünkü Selim'e bağlı köylerimiz. Bu köylerde toplu katliam yapıyorlar o sıra İmirhan dene bir semt var. İmirhanda'da değirmen vardır. Değirmende milleti ahırlara toplamışlar. Hayvan merceklerine (saman koydukları mercek dedikleri yerlere) toplamışlar. Kurşunla vurmaktansa bir ateş yakalım demişler. Yakarken Zeze dediğimiz gelin değirmen bendine gizleniyor. Kaçıyor saldatların elinden. O günkü Rus saldatı dedikleri askerlerin elinden kaçıyor. Bu cümleleri büyüklerimden duyduğum için saldat diyorum. Yoksa ben saldat bilmezdim. Ama bize anlatılan babalarımızdan saldat derlerdi. Nitekim Zeze gelin bunların elinden kaçıyor değirmene saklanıyor. Değirmenden çıkıp güneşin doğuşuyla Beyköy'e doğru Allahüekber dağına doğru çıkacak ki köylülerine desin ki Ermeniler kirve diye gelip sizi toplayıp yakacak. Bizi toplayıp yaktılar tüm komşuları yaktılar diyeceği sırada o zamanda asker de perişan, askerın müdahale edecek gücü yok. O zaman Zeze'yi arkadan vuruyor. İmirhan denen Karaçayır Kuzey semti diye geçen bir yerde kardeşleri gidiyor mezarını kazıyor. Ben ona destan yaptım. O günkü Sarıkamış Harekâtı'nın içinde vuku bulan bu olayı bir Ozan torunu olarak bir şair olarak günümüz insanına nakşetmek için destanlaştırdım. Yani şiiri ben yazdım ama geçmişî görerek işte o Sarıkamış Harekâtının bize kadar büyüklerden anlatılıp süzölüp geldiği konuyu ben bir şair olarak nasıl dile getirmişim onun şiiri

Zeze'yi vurdular Karaçayır'da sebepsiz günahsız vurulan Zeze böyle başlıyor.” (Mustafa AYDIN, 02.02.2007, Ankara, Derleyen: Ferya ÇALIŞ ERSÖZ)

Hobsbawm, geçmişin kırsal toplumlarında savaşların –özellikle hükümetler zayıf ve bölünmüş ise-; eşkıyaların ve çetelerin türemesine sebep olduğunu belirtir (1997: 17). Zeze gelinin Ermenilerce öldürülmesi Sarıkamış Harekâtı'nın sonucudur.

Zeze

Zeze'yi vurdular kara çayırda
Sebepsiz günahsız vurulan zeze
Feryadı duyuldu kırdan bayırda
İmirhan düzündeki serilen zeze

Zeze değirmene girip gizlendi
Esirlerin arasında izlendi
Kar yağdı üstüne yerler buzlandı
Sabahı bekledi yorulan zeze

Güneş ağarınca kaçmak istemiş
Kuzeyin çayından içmek istemiş
Kuralın engeli geçmek istemiş
Yüzüstü yerlere sürülen zeze

Zeze ellerinden kaçmış gördüler
Değirmen bendine pusu kurdular
Kara çayır imirhanda vurdular
Çiçeklerle kefeneye sarılan zeze

Kazım Kara Bekir Şark savaşında
Deli Halit paşa asker başında
Serhat boylarında sınır başında
Şehitler içinde görülen zeze

Eyüp paşa askerlerine seslendi
 Silah alıp dağa taşa yaslandı
 Esirler kurtuldu vatan uslandı
 Akan Sular gibi durulan zeze

Kaç kaç başladı halk arasında
 Mustafa Savaşın yüz karasında
 Kan akar şehidin sırt yarasında
 Mezarı avaya kurulan zeze (Mustafa Aydın,Dilara Albümü)

Âşıklar cenaze törenine katılmadan ağıt yakabilenlerin arasında yer alır (Başgöz 2004: 15).

Sarıkamış Dağlarında

Sarıkamış dağlarında şehitlerin ruhu gezer
 Henüz yirmi çağlarında doksan bin can yürek ezer
 Sarıçamlar arasında sevdiğine mektup yazar
 Kan süzülür yarasından kar fırtına oldu mezar

Yüreğinde dağlar yıkılmış doğrulmuş ayağa kalkmış
 Ayağından çarık çıkmış kara kışta yalın gezer
 Sarıçamlar arasında sevdiğine mektup yazar
 Kan süzülür yarasından kar fırtına oldu mezar
 Silasına mektup yazar

Seslendiler dağa taşa vatan ilelebet yaşa
 Önlerinde Enver paşa can verdiler azar azar
 Sarıkamış dağlarında
 Sarıçamlar arasında sevdiğine mektup yazar

Kan süzülür yarasında kar fırtına oldu mezar

Bak Mustafa'ya dal uzatır barış için el uzatır
Silah değil gül uzatır soğanlığa kurmuş Pazar
Sarıkamış dağlarında şehitlerin ruhu gezer
Sarı çamlar arasında sevdiğine mektup yazar
Kan süzülür yarasında kar fırtına oldu mezar (Mustafa Aydın, Ceren Albümü, Ulus Müzik)

8.2.4. Cingözoğlu Seyit Osman

Avşarların halk ozanlarından Dadaloğlu'nun çağdaşı fakat yaşça çok küçük olan Seyit Osman (Âşık Osman) 1914 yılında epeyce ihtiyarlamış olduğundan askere alınmamıştır. 1. Dünya savaşına katılamadığı için üzülmektedir. O sıralar Pazarören Bucağının Cingöz Köyünde yaşamaktadır. (Aydemir 1964; 3376)

Gaman'da uşak kalmadı
Redif gitti sürüyünen
Sabahacak yatamıyom
Gelinlerin zarıyınan

Hasan, Mehmet, Ali'yinen
Ömer, Çerkez, Veli'yinen
Sülemen gö gıra binmiş
Halil gayfe doruyunan

Sarı'nın benzi gül gülü
Haççam çamlının bülbülü
Soğanlı'nın mor sümbülü
Koçdağı'nın gariyınan

Haçcamın beliği sırma
 Arzı'nın gözleri sürme
 Göle konmuş iki durna
 Ötüşüyor diliyinen
 Yüzbaşı redifi dizer
 Askerler tabiye gazar
 İnşallah Moskof'u bozar
 Türklüğünün zoruyunan

Asker gider sürüyünen
 Mızıka öter boruyunan
 Büyük evler hep kitlendi
 Gelin galdı garıyınan

Sülemen gö gıra binmiş
 Halil gayfe doruyunan
 Acep gavuştu mu ola
 Benli Fakı Sarı'yınan

Der Seyit'im gayri aman
 Başımızdan gitmez duman
 Bizim meskenimiz Gaman
 Mor sümbüllü goruyunan. (Kalkan 1992: 8-9)

8.2.5. Âşık Nihani

1889 yılında Sarıkamış'ın Bardız Bucağının Göreşken Köyünde doğmuştur. Gedikoğulları'ndan olup asıl adı Mustafa Gedik'tir. Şiirlerinde Nihani mahlasını kullanmış olup döneminin kudretli ve tanınmış âşıklarındandır. Âşıklık geleneğini başarıyla sürdürmüş 1967 yılında doğduğu köyde vefat etmiştir. Badeli âşıklar içerisinde sayılan ve "Nihani Baba" diye

de anılan aşık çok sayıda destan, güzelleme ve koşma yazmıştır. Şiirlerinin bir bölümü kitaplaştırılmıştır. (Küçük 2005: 33)

1915 Sarıkamış Şehitlerine ve Felaketine Söylenen Ağıt

Zalim felek sana nettim neyledim
Düşman kılıçları çal-ha çaldadır
Bardız-Dere halin yanıp söyledim
Kimse yol öğretmez, eyce yaldadır

Bu otuz harbine can mı dayana
Nice nevcivanlar bölendi kara
Dağıldı her biri gitti bir yana
Yitirdiler bilmem hangi çöldedir

Soğanlı'da nice alaylar dondu
Pervane olup Kars uğruna yandı
Nice bin hanenin ocağı söndü
Gine derler zulmün çoğu daldadır

Karlarda yatarlar şerefli şanlı
Kimisi vurulmuş, nur yüzü kanlı
Kimisi nevcivan taze, nişanlı
Boynu buruk, melül gözü yoldadır.

Yollara düşenin gelmedi sesi
Analar ah çeker, atalar yası
Yad değil bunlar hep ciğer-paresi
Acep bilen var mı ne ahvaldedir.

Ahvali bilemez İslam kan ağlar
 Ölen şehid oldu, ne çeker sağlar
 Urus'un zulmü ciğeri dağlar
 Her bir yanı yoklar karakoldadır.
 Karakoldan canı dağa atarız
 Mağaralarda aç susuz yatarız
 Kış günü tutarsız kaldık batarız
 Azmış Urumlar da fitne fildedir

Sahipsizler Hak'ka dilek diliyor
 Sabi sıbyan kuzu gibi meliyor
 Deseler ki giden esir geliyor
 Bu yangun Nihani bu hayaldedir (Altınkaynak 2002: 21-22)

8.2.6. Âşık Mevlüt İhsanî

Sarıkamış-Bardız Çermik Köyü'nde 1928 yılında dünyaya gelmiştir.

“Âşık Mevlüt İhsanî bir yaz günü yanına aldığı çırağı Mustafa Aydın'la beraber yürüyerek köylerine doğru yola koyulurlar ve Allahuekber Dağından geçerlerken çırağı Mustafa şehit mezarlarının arasında geçtiklerini söylüyor ve etrafa gördüğü her şeyi anlatıyor. (Âşık İhsanî ama olduğu için hiçbir şeyi görmüyor) Bunun üzerine ozanımız çırağına kalem çıkartmasını ve söyleyeceklerini yazmasını istiyor” (Aydın 2006; 212)

Şehit Mezarı

Şehit mezarından geçtiğim yerde,
 Gelen bir inilti tan,tan diyordu.
 Tarihe gömülmüş hangi seferde,
 Vatan için kurban kurban diyordu.

Sürmüş düşmanları yurdundan atmış

Kanını yoğurmuş toprağa katmış
Kahraman ölür mü, uykuya yatmış
Var mı evladına çatan diyordu

Kanı ile dolmuştu kanlı çizmesi
Önünde bir yığın düşman kellesi
Eli yarasında kısıkça sesi
Kulak verdim vatan vatan diyordu.

Bir aslan heykeli mezar taşında,
Silahlı, çantası yanı başında
Kahraman Türk'lerin her savaşında,
Şehit abidesi yatan diyordu.

Mevlüt der Türk genci emanetin al
Şerefli Al Bayrak, ak yüzlü hilal
Aziz Cumhuriyet, şanlı istiklal
Emanet bıraktı Atan Atan diyordu. (Hınçer 1972: 6318-6319)

Hünkar Yaylası (Soğanlı)

Soğanlı dağların yüceden yüce
Methine nihayet yoktur netice
Güzelsin baharın yazın gelince
Cevherdir toprağın taşı Soğanlı

Sürüler her yandan gelirler sana
Suların benziyor ab u zembere
Dağılmıştır adın senin her yana
Var mıdır bir yanda eşin Soğanlı

Bir yanın ovadır bir yanın orman

Yavuz Sultan Murat okumuş ferman
Sana feda ettik doksan bin kurban
Dumanlı savaşlı başın Soğanlı

Bağrında yaylalar yurtlar geniştir
Sana Enver Paşa kanlı demiş
Nice yaralını kurt kuş yemiştir
Başından geçeni düşün Soğanlı

Küsme İhsani'nin yadigârından
Ben usandım dumanından karından
Çok güzeli ayırırsın yârinden
Bellisiz baharın kışın Soğanlı (Altınkaynak 2002: 27-28)

8.2.7. Kağızmanlı Hıfzı

(Sarıkamış'a ilerleyen ordu için)

Bu meydanda kılıç-çalıp,kan-döken
Emr-olunmuş , erkek kuzu bıçağa

Kavga bize:Bayram,Düğün,bir safa;
Huda yardımcınız şefi Mustafa

Kılıçdır pençemiz,kalkan kolumuz;
Melekler müzeyyen bekler yolumuz;

Bu gelene derler, Şanlı Al-Osman;
Sayesinde necat bulur,mazluman;
Ordumuz Soğanlı-Dağları'n aşdı;

Moskoflar ürküştü,tedbiri şaşdı;

Enver Paşa,Paşalar'ın zireği ;
Hürriyet Mülkü'nün orta diğeri;
Kışın Zemberi' de dağları sardı;
Dediler : Ser çekti, İran' a vardı;

Gürler Alman-topu,oynar felekler;
Havada kuşlar, hem suda semekler;

Bütün Merdaneler, dane yetiştı ;
Duydu Hamidiye, geldi yetiştı;

Ser'ine değmenden,Erzurum-Yeli
Vurdu Alamanya, kırıldı beli;

Din –kardeşi, e,Ehl-i iman'dır bugün.
Can kurban olacak, zamandır bugün.

Çalarız kılıca,dökülsün kafa;
Kafir'in katline, femandır bugün,

Gaziler Hu-çeker sağ ve solumuz.
Şehidler, Cennet'e mihmandır bugün.

Önünde düşmanı ,olur perişan ;
Ehli İslam derdine dermandır bugün.

Takht Düzü' ne bir kol, vardı ulaştı;
İnşallah mahvolur, zamandır bugün.

İşiden Düşmanın,titrer yüreği;

Sakla Bari-Huda'm amandır,bugün

Yıldırım güller, binalar yardı;
Baku' ya Tiflis' e gümandır bugün
Yerde insan ağlar, gökde Melekler;
Koptu Nuh-Tufanı, dumandır bugün.

Türk ordusu, birbirine bitişdi;
Coşup gelen , Bahri-Ummandır bugün.

Tamam elden gitti, Uruset-Eli;
Ettiği isyana, pişmandır bugün.

(Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, F.Kırzioğlu'nun, Anadolu Cephemizde Geçen 6 Türk-Rus Savaşı'nda Kars'taki "Serhat-Ruhu" nu Besleyen Halk Geleneklerimiz. S. 187, 188) (Aydın 2006; 234-235)

8.2.8. Karamanlı Âşık Gufrani

Karaman'ın Başkışla Nahiyesinde 1280'de doğmuş sonradan Karaman'a yerleşmiştir. Babası Ferhat Efendidir. Asıl adı Ali olup, mahlası Gufranî'dir. (Es 1963; 3013)

Birinci Cihan Harbi Destanı⁶⁴

Darbe urdu Avusturya o Sırb'a
İkisi ayrıca girişdi harb'a
Sırpiya düşürdü yolunu sarpa
Çekdi Rusya'ya ordu yürüdü

Heman üç yüz otuz üç sene gardaş

⁶⁴ Birkaç kıta örnek alınmıştır.

Harbin dehşetinden titredi dağ taş
Yok idi tufanı Nuh'da bu telaş
Düşmanlara kahri süphan yürüdü

Damadı şehriyar paşamız Enver
Hazretleri gayur vatan din sever
Bir geldi dünyaya ikinci Hayder
Verdi seyidina pek şan yürüdü (Es 1963; 3013-3015)

8.2.9. Âşık Havasi (1853-1918)

Sarıkamış-Selim'e bağlı Oluklu Köyünde doğmuştur.65 yaşlarında iken Ağyar/Akyar Köyünde 1918 Nisanındaki "otuz dört kırgını" da denilen Ermeni katliamında şehit edilmiştir. Asıl adı Âşık Dursun olup şiirlerini Havasi mahlasıyla yazmıştır. Âşık Mehmet Ali İkrami'nin babasıdır. Âşık Havasi'nin yazdığı destanlar Sarıkamış Türkmen köylerinde çok yaygınlık kazanmıştır. (Küçük 2005: 33)

1914-1915 Sarıkamış Harekâtı ve Köylerin Kırgını Destanı

Başlayalım söze E'üzi-Billah
Amentü'den bir imana yetiştim
İslam'a ihsan et halkeden Allah
Şükür olsun bu imana yetiştim

İmkan eden bize Hazret-i Hünkar
Fizah arşa çıktı Hak Perverdigar
Yoldaşım Hızır olsun ey nur-ı Enver
Figan eden nice cana yetiştim

Canlar figan eder koyma yasında

Dağlar aciz kaldı, fizah sesinde
 Ne haneler harap oldu Pasın'da
 "Kars Kars" diyen çok lisana yetiştim

Lisanında tekbir gökleri yırtar
 Üç kolordu gelir dağları tartar
 "Ya Rabbi, İslam'ı Urus'tan kurtar"
 Bu dilekte Al'Osman'a yetiştim

Al'Osman'a Urus etti hileyi
 Horum'da bozuldu yedi siileyi
 Serdar Enver Paşa gelir Kars deyi
 Sabit-kadem pehlivana yetiştim

Sabit olanların sözü bir idi
 Cümle ordular hep kalktı, yürüdü
 Bardız'a gelmeden duman bürüdü
 Soğanlı'da ne tufana yetiştim.

Tufan geldi nicesinin başına
 Koyan yoktur musallanın Taşına
 Haber eden olmaz öz kardaşına
 Hakk'a giden iç bin cana yetiştim

Canlar şehid, kalan asker galiptir
 Ahir Yağbasan'da mesken kılıptır
 Niçe ceng ü cidal, yağma oluptur
 Can sökülen kızıl kana yetiştim.

Karmağan Göl'e'nin yüreği yandı
 Ahir bu musibet bize dayandı
 İslam olan kızıl kana dayandı

Figan eden çok zamana yetiştim

O zenneler kundakların düşkünü
Hep oldular hanelerin şaşkını
Sabı sıbyan yalın ayak kış günü
Yolda kalan çok kurbana yetiştim

Kimi kurban oldu dondu çöllerde
Kimi meşelerde kimi yollarda
Kimi kapılarda, kimi ellerde
Nan elinden el- amana yetiştim

El- amanın ahı arşa ulaştı
Bu musibet her diyara bulaştı
Niçe yiğitlerin dili dolaştı
Görün nice kür zamana yetiştim

Kür zaman oluptur felek bağında
Neler oldu Asbuğa'nın dağında
Üç yiğit yok on üç on dört çağında
Emr-i Hak'tan bu fermana yetiştim.

Fermana sabreden bulur eyliği
Hanı noldu Boyalı'nın beyliği
Bilmem nedir fukaranın kemliği
Ağlar- sızlar ne şivana yetiştim

Şivan böyle kalmaz dünya dönüptür
Boyalı Salup'tan yüz can ölüptür
Sağ kalanları da esir oluptur
Günden güne perişana yetiştim

Perişan Tozanlı oda tutuştu
Ahir Selimk y'e velvele düştü
G   n  n  Oluklu'ya yetişti
şimdi g r n ne talana yetiştim
Talancının sanma g nl  yumuşak
Oluklu'dan gitti otuz dört uşak
Allah yardım etsin kime danışak
Adeletli o sultatana yetiştim

Sultanın bülbülü hasret g l ne
Duam budur dertli gönlüm siline
Hak yardım eylesin Havas kuluna
Otuz birde bu destana yetiştim (Altınkaynak 2002:22-25)

Âşık destanları sosyal tarihe, kaynaklık etmekte, halkın tercümanı olmakta ve duygudaşlığı sağlamaktadır. Bazı ağıtlar ve destanlar savaş esnasında söylenmesine karşın bazıları günümüzde söylenmiştir. Bu durum Sarıkamış Harekatı'nın hâlâ âşıklar için destan konusu olduğunu gösterir.

SONUÇ

Connerton sözlü tarih araştırmacılarının sesini duyuramayacak grupların tarihini araştırdıklarını belirtmiştir. (Connerton; 1999; 34) Nitekim sözlü tarih tanımlarında da bu geçmektedir. (Ersoy 2004, Thompson 1999) Connerton sözlü tarihçilerin karşılaştığı güçlükleri şöyle ifade eder:

“Kendisiyle görüşmede bulunulan kimse tereddüt gösterir ve konuşmaz; ortada, kendisiyle görüşme yapanın zaten bilmediği, anlatılacak bir şey olmadığını söyleyerek tepki verir.” (Connerton; 1999; 34)

Tez araştırmasında sözlü tarih yöntemi izlendiğinden bu sorunlarla karşılaşıldı. Hemen soru yöneltildiğinde cevap alınamadı. Kadınlardan bilgi alınması çok güçtü, kadınlarla yalnız kalıp sorulduğunda da “bize dedelerimiz anlatmadı, erkekler bilir” cevabı alındı. Gelenek taşıyıcısı kadınların görevini Sarıkamış ve Selim’in köylerinde erkekler üstlenmişti.

Bir diğer sorun savaşta yaşanan acılardan dolayı toplumun yaşadığı duygusallıktır. Toplum Sarıkamış Harekâtı’nı anlatırken tezin konusundan da kaynaklanan bir duygusallık içine girmektedir. Zaten sözlü tarihçilerin karşılaştığı en büyük sorunlardan biri anlatıcıların duygularını anlattıklarına aksettirmeleridir.

Connerton bellek çeşitlerini anımsama çeşitlerine göre tasnif eder. Belleği; kişisel bellek (bireysel anılar), bilişsel bellek (şemalaştırma) ve alışkanlık belleği (deneyimsel bellek) olmak üzere üçe ayırır ve bunları irdeler. Anımsama sözcüğünün zaten geçmişe bir göndermede bulunma olduğunu ifade eder. Bireysel bellek yitimine örnekler verir. Psikanalitik kuram araştırmacılarının bellek üzerine düşüncelerini şöyle özetler:

“Psikanalizde anlaşılan biçimiyle bellek üzerine çalışmaların odağında geçmişi bugüne çağırmanın iki karşıt yolunun ayırt edilmesi bulunur: Bunlar, canlandırma ve anımsamadır.” (Connerton; 1999; 43–44)

Tezde belirtilen canlandırma ve anımsama psikanalist araştırmalarından farklıdır; çünkü psikanalistte hastalar üzerinde geçmiş canlandırma ve anımsamada yineleme zorlaması bulunmaktadır. Bundan ayıran nokta yineleme zorlaması, yani zorunluluktur. Oysa bahsedilen, toplumun kimlik oluştururken başvurduğu bir hatırlama tekniğidir: canlandırma, anımsama ve yineleme. Durum, bilişsel bellek savunucuları açısından ele alındığında kodlama ve şemalaştırma kavramları ile karşılaşılır. Deneysel psikologlar kodlamayı; semantik (anlambilimsel), sözel ve görsel kodlama olarak üçe ayırmıştır. (Ayrıntı için bkz: P. Connerton; 1999;46–47). Bu terimler Sarıkamış Harekâtının toplumsal bellekteki izdüşümünün kavranmasında yol gösterici olmuştur. Sarıkamış Harekâtı toplumsal hafızada, semantik ve sözel, görsel olarak kodlanmıştır; toplumsal bellekte anlamlandırılmış; türkü, ağıt efsane ile sözel olarak bilince çıkarılmış, anıtlar ve mekânlarla görsel olarak somutlaştırılmıştır.

Conneroton (1999: 64) belleğin toplumsal oluşumu üzerinde çalışmanın, birlikte anımsamayı olanaklı kılan aktarma eylemlerini incelemekle mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. Bu savdan hareketle tezde Sarıkamış Harekâtının aktarıldığı anma törenleri, efsaneler, anlatılar, ağıtlar, âşık şiirleri, gazeteler, belgeseller... üzerinde çalışılmıştır.

Harekâtın anılmasının 1915'te yasaklanması sonucu toplumsal bellek devreye girmiş, âşıklar ve ağıt yakıcılar gazete işlevini görerek Harekâtın unutulmasını engellemiştir. Folklor ürünleri halkın belleğini oluşturan, koruyan özelliğe sahip olduğundan tarihin folklorlaşması söz konusu olmuştur.

Anma törenlerinin incelenmesinin sebebi, halkbiliminin sosyopolitik konulara daha fazla değinmesi gerektiği düşüncesi ve bugünün toplumsal belleğinin törenlerde ortaya çıkabileceği düşüncesidir.

“Sarıkamış Harekâtı'nın Toplumsal Bellekteki İzdüşümleri” başlıklı çalışmada önce yazılı belgelere dayanarak Sarıkamış Harekâtı anlatılmış, sonra Harekât iletişimsel ve kültürel bellek açısından incelenmiştir.

Toplumsal bellek çalışmaları, belleğın dinamik olmasından ötürü sorun teşkil edebilir. 2005'te yapılan bir çalışma 2007 yılının toplumsal belleğini yansıtmayabilir. "Sosyal hayat donmuş biçimde olamaz" (Arslan, Köktürk 2006:195). Sarıkamış Harekâtının bundan sonraki yıllarda daha çok hatırlanacağı öngörüsüne -yapılmakta olan belgesel ve filmler göz önüne alınarak- bulunulabilir.

KAYNAKLAR

“1914–1915 Sarıkamış Harekâtına ve Felaketine Söylenen Bayatılar”, **Doğuş Dergisi**, Yıl:1939, Sayı:2/45, 6.s.

“1914–1915 Sarıkamış Harekâtına ve Felaketine Söylenen Bayatılar”, **Çınaraltı Dergisi**, Yıl: 1942, Sayı:43, 6–7.s.

“Sarıkamış Şehitleri Yurdun Dört Bir Yanında Törenlerle Anıldı”, **Sarıkamış Dergisi**, Yıl:3, Aralık- Ocak 2006–2007, Sayı: 34–35, Sayfa:17-18-19, İstanbul

AKSUN, Ziya Nur (2005), **Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı**, İstanbul, Ötüken Yayınevi

ALKAN, Mehmet Ö.; “Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası Programı ve Turan İdeali”, **Toplumsal Tarih**, Sayı:37, Yıl:1997, 31-36.s

ALTINKAYNAK, Erdoğan (2002), **Sarıkamış Destanı**, ÜBL Yayınları, Ankara

ALTINKAYNAK, Erdoğan (2006), “Sarıkamış Harekâtı ve Etrafında Oluşan Ağıtlar”, **Bütün Yönleriyle Sarıkamış Sempozyumu**, (255–280.s.) Editör: Nurhan Aydın, İstanbul

ARSLAN, Ali (2004), “Genç Ölüm üzerine Yazılmış Ağıtlardan Hareketle Anadolu Kültüründe Ölüm ve Genç Ölümü Olgusu”, International Journal of Human Sciences ISN. 1301-5134 (**Uluslararası İnsanbilimleri Dergisi**) (Erişim:)www.insanbilimleri.com, 20 Temmuz 2007

ARSLAN, Mustafa ve Milay Köktürk (2006); “Halkbiliminde Teori ve Yöntem Arayışları”, **Kültür Bilimi Yazıları** (185-204), Hece Yayınları, 1. Basım, Ankara

ARSLANOĞLU, Cem- Ender (1988) ; **Kars Şehitleri ve Mehmetçiğimiz**, Türkiye Anıtlar Derneği Yayınları, Kırkıncı Yıl Armağanı

ARTUN, Erman (2002); Âşıkların Destanlarının Sosyal Tarihe Kaynaklık Etmeleri, **Millî Folklor**, S.53, ss.34-38

ASLANOĞLU, Rana A. (1996) ; “Kent, Bellek, Kimlik ve Bursa”, **Birikim**, Sayı:86–87, 144–148.s.

ASSMANN,Jan (2001),**Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik**,İstanbul:Ayrıntı Yayınları

AYDEMİR, Orhan (1964); “Avşar Ağıtları”, **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 15, Cilt:8, Sayı:177, ss.3375–3376

BACHOFEN, Johann Jakob (1997); **Söylence, Din ve Anaerki**, Çev: Nilgün Şarman, Payel yayınevi, 1. Baskı, Ankara

BALİ, Muhan (1997); **Ağıtlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

BARTHES, Roland (2005); **Göstergebilimsel Serüven**, Çevirenler: Mehmet Rifat- Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, İstanbul

BAŞER, Sait (2006); **Toplumsal Akı Anlamak**, Ataç Yayınları, 1. Baskı, İstanbul

BAŞGÖZ, İlhan (2002) (Girişi yazan ve çeviren); **Sibirya’dan Bir Masal Anası**, Mark Azadowski, Genişletilmiş 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

BAŞGÖZ, İlhan (2004); “Ağıt Sosyal Tarih ve Etnografya”, (15–30.s.) **Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyum Bildirileri**, Gazi Üniversitesi THBMER Yayını, Ankara

BAŞGÖZ, İlhan (1996); “Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)”, 1-4.s., **Folkloristik**, Prof Dr. Umay Günay, Ankara

BAŞGÖZ, İlhan; “Sözlü Tarih, Ağıt ve Ermeni Sorunu”–2”, 22 Mayıs 2005 Pazar, **Radikal Gazetesi**, Sayfa:9

BAŞGÖZ, İlhan; “Sözlü Tarih, Ağıt ve Ermeni Sorunu”–1”, 21 Mayıs 2005 Cumartesi, **Radikal Gazetesi**, Sayfa:9

BAYRAK, Mehmet (1996); **Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri**, Baran Ofset, Ankara

BAYTIN, Arif (2007); **İlk Dünya Harbi’nde Kafkas Cephesi- Sessiz Ölüm-Sarıkamış Günlüğü**, Yayına Hazırlayan: İsmail Dervişoğlu, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul

BELEN, Fahri (1964), **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri**, Ankara

BELEN, Fahri (1970), “Binlerce Şehide Mâl olan Kafkas Seferi ve Sarıkamış” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**

BENAZUS, Hanri (2006); **Sarıkamış Faciası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1. Baskı, İstanbul

BİLGİN, Nuri (1995); **Kolektif Kimlik**, Sistem yayıncılık, 1. Basım, İstanbul

BİNYAZAR, Adnan; **Ağıt Toplumu**, Mozaik Yayınları, İstanbul

BURKE, Peter (1996); **Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü**, Çeviren: Göktuğ Aksan, İmge Kitabevi Yayını, Ankara

BURKE, Peter (2005), **Tarih ve Toplumsal Kuram**, Çeviren: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yayınları, 3. Basım, İstanbul

BURKE, Peter (2006); **Kültür Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, 1. Baskı, İstanbul

CARR, E. H.- J. Fontana (1992); **Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık**, Çev: Özer OZANKAYA, İmge Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara

CEMAL, Mustafa; “Görme, Bellek ve Bakma”, **Atlas Dergisi**, Sayı 126, Eylül 2003

COHEN, Anthony P. (1999); **Topluluğun Simgesel Kuruluşu**, Türkçesi: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara

CONNERTON, Paul (1999), **Toplumlar Nasıl Anımsar**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

ÇAPA, Mesut (1997); “İtalya’nın Asinara Adasında Türk Savaş Esirleri”, **Toplumsal Tarih**, İstanbul, Sayı: 46, 46–49.s.

ÇAVDAR, Ayşe “ Erzurum’dan Pire’ye Uzun Bir Esaret Macerası”, **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı Yayınları, Ocak 2006, S. 145, ss.44–47

ÇOBANOĞLU, Özkul (2003); **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Ankara, Akçağ Yayınları.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2003); **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**, Akçağ Yayınları, Ankara

ÇOLAK, İsmail (2006); **Sarıkamış Destanı- Tarihimizin En Beyaz Dramı**, Akis Kitap, Özbay Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul

DANACIOĞLU, Esra- Pelin Böke (1996); “Bir Sözlü Tarih Projesinden Seçmeler- Geçmiş Yaşamın İzlerinde”, **Toplumsal Tarih**, İstanbul, Sayı: 31, 6–12.s.

DEMİRCİ, Hüseyin, Kars’tan/ Sarıkamış’tan Haberler, **Sarıkamış Dergisi**, Yıl:2, Ağustos 2005, Sayı:18, Sayfa:40, İstanbul

DONNAN, Haslings- Thomas M. Wilson (2002); **Sınırlar- Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları**, Çev: Zeki Yaş, Ütopya Yayınları

ELÇİN, Şükrü (1985); **Folklor ve Halk Edebiyatının Millî Birlik Oluşmasındaki Rolü**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

ELÇİN, Şükrü (1990); **Türkiye Türkçesinde Ağıtlar**, Ankara

ELDEM, Edhem; “Gençlik Mektuplarında Enver Bey”, **Toplumsal Tarih**, Sayı:37, Yıl:1997, 14–30 s.

ELİADE, Mircea (1994); **Edebi Dönüş Mitosu**, Çev: Ümit Altuğ, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara

ELİADE, Mircea (2006); **Sözlü Edebiyat**, Yayına Hazırlayan: Mehmet Rifat, Varlık Dergisi, Mart, S.1182, ss.68–73

ERGUR, Ali; **Görkemli Unutuş, Toplumsal Belleğin Kıvrımlarında Dumlupınar Faciası**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1. Basım Nisan 2006,

ERKMAN- AKERSON, Fatma (2005); **Göstergebilimine Giriş**, Multilingual Yayını, İstanbul

ERSOY Ruhi (2004); “Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler” , **Millî Folklor** , S.61, ss.102–110

ERSOY, Ruhi (2005); “Barak Türkmenleri’nin Sözlü ve Yazılı Tarihlerine Mukayeseli Bir Yaklaşım Denemesi”,**Millî Folklor**, S.65,ss.84–94

ES, Selçuk (1963); “Karamanlı Âşık Gufranî ve Bir Destanı”,**Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 14, Cilt:8, Sayı:164, 3013–3015.s.

“Eskişehirli Sarıkamış Şehitleri için Yürüdüler”, **Sarıkamış Dergisi**, Yıl:3, S.34-35, ss.18, Aralık 2006- Ocak 2007

FOX, William S., (2005) ; “Folklor ve Fakelore: Bazı Sosyolojik Düşünceler ”, Çev. Tolga Tanyel, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2** (33-50); Geleneksel Yayıncılık, Ankara

GAME, Andre (1998); **Toplumsalın Sökümü- Yapıbozumcu Bir Sosyolojiye Doğru**, Çev: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara

GENERAL Nikolski (1990); **Sarıkamış Harekâtı**, Çev. Emekli Kaymakam (Yb.) Nazmi, 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara

GÖĞÇELİ, Kemal Sadık (Yaşar Kemal) (2005), **Ağtlar**, İstanbul, Toros Yayınları

GÖKDAYI, Hürriyet (2004); “Türk Kültürü ve Dilin Sözlü Kullanımı”, **Folklor/Edebiyat**, Cilt: X, Sayı: XL, 17–38 s.

GÖRKEM İsmail (2001); **Türk Edebiyatında Ağıtlar- Çukurova Ağıtları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara

GÖRKEM, İsmail (1995); “Çukurova Ağıtlarında Muhtevanın Şekillenmesi”, *Tuncer Gülensoy Armağanı*, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri

GÜNAY, Umay (1995); “Ritüeller ve Hıdırellez”, **Millî Folklor**, S.26, ss.2–4

GÜNAY, Umay (1999); **Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, 3.Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara

Hamid Zübeyir (1928); “Hars Tetkikleri: Avşar Türk Ağıtlarına Dair”, **Türk Yurdu**, Cilt: 21–7, S.199–38, ss.265–269, Ankara

HARTOG, François, (2000), **Tarih, Başkalık, Zamansallık**, Fransızcadan Çevirenler: M. Emin Özcan, Levent Yılmaz; İngilizceden Çeviren: Adnan Kahiloğulları, Dost Yayınevi, Ankara

Hatırladıkları ve Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası, Ed. Asena Günal, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2006

HOBBSAWM, Eric J. (1997); **Eşkîyalar**, Avesta Yayınları, 1. Baskı, İstanbul

HOBBSAWM, Eric J. (1999), **Tarih Üzerine**, Çev: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, 1. Baskı, Ankara

İŞİGÜZEL, Şebnem; “Patetesler ve Bellek”, **Radikal Gazetesi**, 02,07,2006

JACOBY,Russell (Ekim 1996),**Belleğini Yitiren Toplum**, Ayrıntı Yayınları

James L. Peacock (2006); “Ritüellerin Sosyal Evrimi Teorisi Üzerine Notlar”, Çev. Adem Koç, **Millî Folklor**, S.69, ss.141-147

KALKAN, Emir; **Kayseri ve Yöresi Ağıtları**, Kayseri 1992

KÂMİL, Erkan; “Seferberlik Ağıt ve Destanları”, **Erciyes**, Kayseri, Yıl:1981, Cilt:3, Sayı:37, 6–12.s.

KARA, Çiğdem; **Çağdaş Halk Anlatıları ve Söylentileri- Günümüzün Zihinsel Haritaları ve Bunların Anlamları Üzerine Halkbilimsel Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkbilim Anabilim Dalı, 2003, Ankara

KARABEKİR, Kazım (1990), **Erzincan ve Erzurum’un Kurtuluşu, Sarıkamış Kars ve Ötesi**, Erzurum

KARACA, Birsen (2006); **Sözde Ermeni Soykırımı, Toplumsal Bellek ve Sinema**, İstanbul: Sav Yayınları,1. Basım

KAZMAZ, Süleyman (1995); **Sarıkamış’ta Köy Gezileri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara

KIRZIOĞLU, Fahrettin (1958); **Edebiyatımızda Kars**, 2. Kitap, İstanbul

KÖKER, Eser (2005),**Kitapta Kurutulmuş Çiçekler ya da Sözlü Kültür Üzerine Düşünmek**, Dipnot Yayınevi

KÜÇÜK, Sait (2005), “Kağızman’a İsmarladım Nar Gele”, **Sarıkarnış Dergisi**, Yıl:2, S.19,ss.33-36 Eylül

LE BON, Gustave (2004); **Tarih Felsefesi**, Çevirenler: Hüsrev Akdeniz ve Murat Temelli, Ataç Yayınları, İstanbul

MALINOWSKI, Bronislaw (1992); **Bilimsel Bir Kültür Teorisi**, Çev: Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul

MEMİŞ, Ekrem (2005); **Tarih Metodolojisi**, 4. Baskı, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya

METİN, Celal; “Sözlü Tarih ve Türkiye’deki Gelişimi”, **Türk Kültürü**, Yıl: XL, Sayı: 469 (Mayıs 2002), Sayfa: 288-298.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin (1997), **Sarıkarnış Dramı**, İstanbul, Kastaş Yayınevi

NEYZİ, Leyla, (2004)“**Ben Kimim?**” **Türkiye’de Sözlü Tarih ve Öznellik**, Çeviren: Hande Özhan, İletişim Yayınları, İstanbul

NORA, Pierre (2006); **Hafıza Mekânları**, Çev: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara

NYMAN, Lars Erik (1978); “Doğu Türkistan ve Sözlü Tarih”, **Türk Kültürü**, Ankara, Cilt: 16, Sayı: 189, 51–64.s.

OCAK, Ahmet Yaşar (1986); “Tarih ve Efsanenin Bir Kavşak Noktası Türk Folklorunda Kesikbaş” ,**III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, 1.Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları,

OCAK, Ahmet Yaşar (1992); **Menakıbnameler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

OĞUZ, M. Öcal (2002); **Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi**, Akçağ Yayınları, Ankara

OĞUZ, Öcal (2000); "Halk Şiirine Yansıyan Osmanlı İmajının Osmanlı Ortamının Çözümlemesi", **Türk Dünyası Halkbiliminde Yöntem Sorunları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, ss. 97–106

ONG, Walter J., (1999), **Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözü Teknolojileşmesi**, İstanbul: Metis Yayınları

ORTAYLI, İlber; 2000, "Osmanlı Toplumunda Yönetici Sınıf Hakkında Kamuoyunun Oluşumuna Bir Örnek; Menakıb-ı Mahmud Paşa-i Veli" (Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleleri-I),Turhan Kitabevi, Ankara

ÖNAL Sami (Yayına Hazırlayan) (2006); **Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Sarıkamış'tan Esarete 1915–1920**, İstanbul, Remzi Kitabevi

ÖZARSLAN, Metin; (2001); **Erzurum Âşıklık Geleneği**, Akçağ yayınları, Ankara

ÖZCAN, Mesut (2002); **Öyküleriyle Dersim Ağıtları**, Kalan Yayınları

ÖZDEMİR, Ahmet Z. (1994a), **Öyküleriyle Ağıtlar 1**,Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

ÖZDEMİR, Ahmet Z. (1994b), **Öyküleriyle Ağıtlar 2**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

PARMAN, Susan (2001); **Rüya ve Kültür- Batı Entelektüel Geleneğinin Antropolojik İncelenmesi**, Çev: Kemal Başçı, T:C: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara

PORTELLİ, Alessandro (2005); “Sözlü Tarihi Farklı Yapan Şey”, Çev. Kürşat Korkmaz, **Millî Folklor**, S.68, ss.222-231

PRINS, GWYN; “ Oral History”, New Perspectives on Historical Writing, (Ed.: Peter Burke), Cambridge:Polity Press, 1993,pp.114-139.

PROPP, Vladimir, (1998) **Folklor Teori ve Tarih**, çev:Necdet Hasgöl, Tanyel Tolga, Avesta Yay. İstanbul.

R.BASCOM, William (2005) ; “*Folklorun Dört İşlevi* ”, Çev. Ferya Çalış, Redaksiyon: Selcan Gürçayır, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2** (125–151); Geleneksel Yayıncılık, Ankara

RAGLAN, Lord (2005) ; “Tarih ve Mit ”, Çev. Levent Soysal, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2** (305-317); Geleneksel Yayıncılık, Ankara

REICHL, Karl (2002) **Türk Boylarının Destanları**, Çev: Metin Ekici, TDK.Yay.Ankara

RİFAT, Mehmet; “Göstergebilim Söyleminden Parçalar”, **Varlık Dergisi**, Haziran 2006, 1185. Sayı, 66–70.s.

ROCHRIC, Lutz, 1998, ”Halk Anlatımı Araştırmasında Anlam Arayışı”, Çev: Kürşat Korkmaz, **Millî Folklor** ,S.39,ss.97–106

SAHLİNS, M.; “La Pensée Bourgeoise: Western Society as Culture,” **Culture and Practical Reason** (*Chicago,1976*), s. 166-204

KÜÇÜK, Sait, Kağızman'a İsmarladım Nar Gele, **Sarıkamış Dergisi**, Yıl:2, Eylül 2005, Sayı:19, Sayfa:33–36, İstanbul

SAKAOĞLU Saim (1986); “Ozan, Âşık, Saz Şairi ve Halk Şairi Kavramları Üzerine”, **Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, I.Cilt, Genel Konular,247-251.s., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara

SANDERS, Barry (1999), **Öküzün A'sı- Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi**, Çev: Şehnaz Tahir, Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, İstanbul

SEVER, Mustafa; *Türklerde Ağıt*, **Türk Kültürü Dergisi**, Ocak 2002, Sayı:465,20-32.s.

SEVÜK, İsmail Habib (2002), “ Karlar İçindeki Facia 1-2”, (450-463.s.) **Yurttan Yazılar**, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri,2. Basım, Ankara

SMİTH, Anthony D. (2002); **Ulusların Etnik Kökeni**, Çev. S. Bayramoğlu, H. Kendir, İstanbul, Dost Yay.

SÖZBİLİCİ, Şaban (2002); “Ağıt Kelimesinin Kökeni”, **Türk Dili Dergisi**, Nisan 2004, Sayı:604, 325–332.s.

STARR, Louis; “Oral History”, *Oral History- An Interdisciplinary Anthology* (ed.:David K. Dunaway and Willa K Baum), 2nd Edition, Walnut Creek: Altamira Press,1996, pp.39 - 61.

ŞAKAR, Cemal (2006); **Yazı Bilinci**, Hece Yayınları, 1. Basım, Ankara

ŞENOL, I. Funda (2003); **Kimlik ve Mekân: Yazılı ve Sözlü Tanıklıklarda Ulus-Devletin Sembolü Olarak Başkent Ankara'nın Söylemsel İnşası**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara

TAŞYÜREK, Muzaffer (2006); **Bir Hüznün Tarihi Sarıkamış**, Yitik Hazine Yayınları, 1. Baskı, İstanbul

TEKİN, Metin (2006); **Birinci Dünya Savaşı Anıları- Sarıkamış'tan Sibirya'ya**, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul

THOMPSON, Paul (1999); **Geçmişin Sesi** (Çev: Şehnaz Layıkel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TİMUR, Taner (1999); "Kurucu Efsaneler ve Devlet" (31–41), **Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Efsaneler ve Gerçekler, Tartışma- Panel Bildirileri**, İmge Kitabevi Yayınları

TOSH, John (2005); **Tarihin Peşinde**, Çev: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, İstanbul

TOULMİN, Stephen ve June Goodfield (1997); "Anılar ve Söylenler", **Cogito**, İstanbul, Sayı:11, 153–163.s.

TUFAN, Hülya (1994); "Kolektif Bellek ve İnsan/ Doğa İlişkisi", **Cogito**, İstanbul, Sayı: 2, 69–73.s.

VANSINA, Jan (1985); **Oral Tradition As History**, The University of Wisconsin Press U.S.A.

WEBER, Max (1947) **Wirtschaft und Gesellschaft**, Tübingen, 3. Auflage.

WOLF, Eric R. (2000); **Köylüler**, Çev: Abdulkerim Sönmez, İmge Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara

YALDIZKAYA, Ömer Faruk (1992); **Emirdağ Yöresi Türkmen Ağıtlar**, İzmir

YALIM, İnci (2002); "Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası", **Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, Der. G. Arif Sargın, İletişim Yayınları, İstanbul

YILDIRIM, Dursun, 1998 "Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri",. "Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları", **Türk Bitiği**, Ankara, Akçağ Yay.

YILDIRIM, Dursun. 1999 "Dede Korkut'tan Ozan Barış'a Dönüşüm", **Türk Dili**, S.570,ss. 505-530.

Yöremizden Bir Ozan Mustafa Aydın, **Sarıkamış Dergisi**, Yıl:3, Eylül–2006, Sayı:31, Sayfa:30, İstanbul

(Erişim) http://www.tgrthaber.com.tr/news_view.aspx?guid=20a9aec9-9a06-4485-;29 Nisan 2007

(Erişim) <http://bgst.org/dans/arastirma/61.html>; 12 Nisan 2007

(Erişim)<http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=25140,8&tarih=27.01.2006>,

(Erişim) http://www.antoloji.com/siir/siir/siir_SQL.asp?siir_id=617664&adet=0&liste=antolojim&lorder=&telem=29&elem=4 27 Mart 2007

(Erişim) <http://www.internetajans.com/default.asp?NID=1222>, 22 Mayıs 2007

(Erişim)http://www.kuvvaimilliyet.net/news_detail.php?id=9054, 13 Nisan 2007

(Erişim) http://www.kuvvaimilliyet.net/news_detail.php?id=9054, 13 Nisan 2007

(Erişim) <http://www.omerekincimicingirt.com/>, 29 Ocak 2007

METİN, Erhan; “Sözlü Tarih Nedir?”, (Erişim) http://www.cansaati.org/topluluk/forum_posts.asp?TID=27, 13 Şubat 2007

TAN, Ahmet; “Toplumsal Bellek” (Erişim) <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/04/01/yazarlar/yazarlar124.html>, 19 Nisan 2007

(Erişim) www.antoloji.com, 28 Şubat 2007

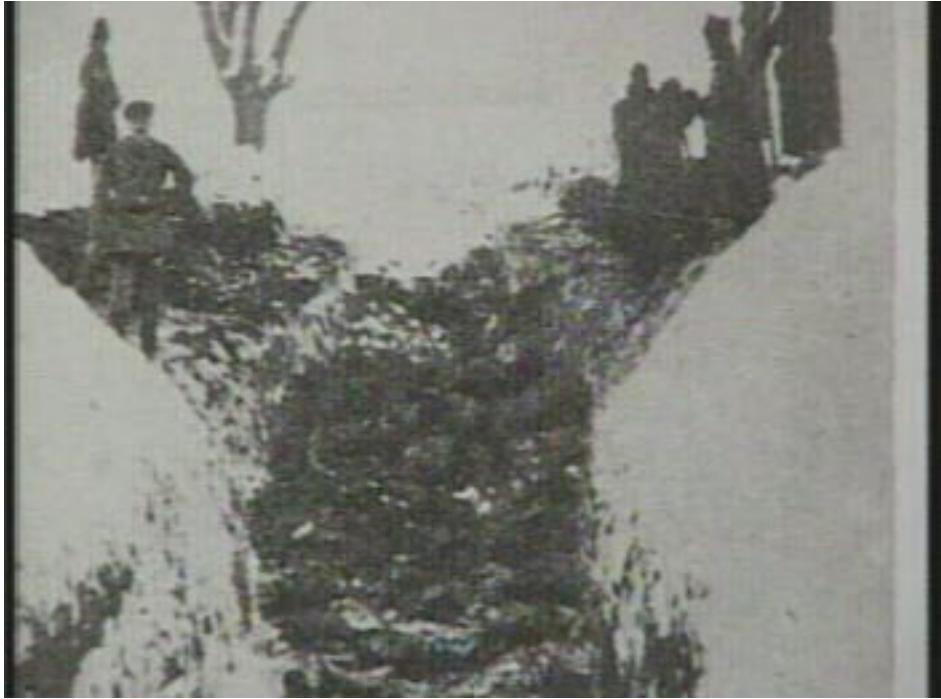
(Erişim) www.sarikamisnet.com, 29 Aralık 2006

(Erişim) www.sevgikupu.com, 5 Ocak 2007

(Erişim) www.turkusokagi.com, 30 Temmuz 2006

EKLER

Fotoğraf 1: Sarıkamış Harekâtında donarak ölen askerler ve başlarında Rus askerleri

Fotoğraf 2: Donarak ölen askerlerin üst üste gömülmesi

Fotoğraf 3: Donarak ölen bir Türk askeri

Fotoğraf 4: Allahuekber Dağlarında donan Türk askerleri

Fotoğraf 5: Donarak ölen bir Türk askeri

Fotoğraf 6: Donarak ölen bir Türk Askeri

Fotoğraf 7: Yol kenarlarındaki Türk askerleri

Fotoğraf 8: 23 Aralık 2006, Sarıkamış Şehitlerini Anma Törenlerinde, Enver Paşa, şehitler ve şehit ailelerinin canlandırıldığı oratoryo

Fotoğraf 9: 24 Aralık 2005, Sarıkamış Şehitlerini Anma Yürüyüşü

Fotoğraf 10: 24 Aralık 2005, Sarıkamış Şehitlerini Anma Yürüyüşü

Fotoğraf 11: Sarıkamış Şehitlerini Anma Törenleri için hazırlanan kardan heykellerin bulunduğu afiş

Fotoğraf 12: Anma Törenleri için kardan yapılan, donan askerleri temsil eden heykeller

Fotoğraf 13: Muzaffer Boz,2007, Kars-Selim-Beyköy

Fotoğraf 14: Âşık Mustafa Aydın

Fotoğraf 15: Rıza Arslan, 2007, Kars-Selim- Hasbel Köyü

Fotoğraf 16:24 Aralık 2006, Şehit torunu Hüseyin İkikardeş (Sağ) ve bir Kore Gazisi

Fotoğraf 17: Şehit Çeşmesi (Selim-Karakale arası)

Fotoğraf 18: Allahuekber Dağı Şehitliği

Fotoğraf 19: Yukarı Sarıkamış Şehitliği

Fotoğraf 20: Bardız Geçidi Şehitliği

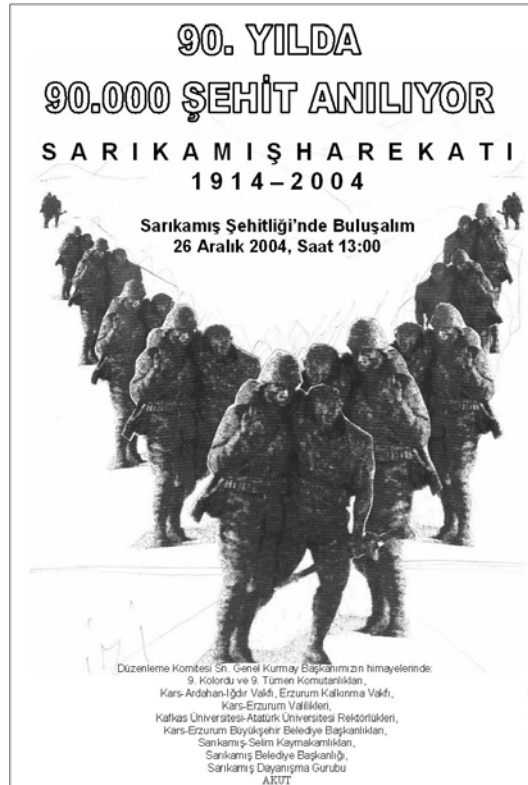
Fotoğraf 21: Allahuekber Şehitliği

Fotoğraf 22: Allahuekber Dağı Şehitliği

Fotoğraf 23: Temmuzda gerçekleştirilen Allahuekber Dağlarındaki anma için hazırlanan afiş

Fotoğraf 24: Anma törenleri için hazırlanan afiş

Fotoğraf 25: 23-24Aralık 2006Anma törenleri için hazırlanan afiş

Fotoğraf 26: Gazetelerde Sarıkamış Şehitlerini Anma Törenleri

ÖZET

Sarıkamış Harekâtı, Connerton'un ve Assmann'ın bellek görüşleri açısından ele alınmıştır. Sözlü tarih yöntemi bu çalışmada yol gösterici olmuş, Vansina'nın göz şahtlığı hakkındaki ifadelerinden yararlanılmıştır. Kars, Sarıkamış ve Selim'de gerçekleştirilen saha çalışmalarında "kimin bilgisi" ve "kimin belleği" gibi sorunlarla karşılaşılmıştır. Sarıkamış Harekâtı'nın toplumsal belleğe yansımasının her gruba, her gelişmeye ve her zamana bağlı olarak değiştiği; bu değişimin unutma doğrultusunda değil hatırlama doğrultusunda olduğu tespit edilmiş; bu hatırlamayı sağlayan etkenler tezde açıklığa kavuşturulmuştur. Araştırma sırasında tarihin folklorlaşması ile karşılaşılmış, buna benzer durumlar bilimsel veriler ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

1. Sarıkamış Harekâtı
2. Toplumsal bellek
3. Sözlü tarih,
4. Folklor

ABSTRACT

Sarıkamış Operation was investigated by taking into consideration the memory opinions of Connerton and Assmann. Oral history method was guiding in this study and the statements of Vansina regarding being an eye witness were utilized. In the filed studies held in Kars, Sarıkamış and Selim, problems like “whose information” and “whose memory” were faced. It has been figured out that the reflection of Sarıkamış Operation on social memory depends on every group, development and time and that this development is not directed towards forgetting but towards remembering. The factors that cause this remembering were examined in the thesis. During the research, the issue of history being turned into folklore was observed and such cases were argued in the light of scientific data.

Key Words:

- 1.Sarıkamış Operation
2. Social memory
3. Oral history
4. folklore